

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ISSN 2524-048X

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

№3 – 2016

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 25 лютого 2016 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 3. – К., 2016. – 156 с.

У цьому номері журналу опубліковано статті учасників Міжнародної наукової конференції «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвячена пам'яті проф. Б. М. Гончара)» (17-18 березня 2016 р.)

УДК 94 ISSN 2524-048X

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Машевський О. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (голова редколегії)
Мартинов А. Ю. д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О. к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Банті Р. доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Ізраїль)
Гасимли М. Джафар огли – д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджан)
Добронські А. Ч. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Дьомін О. Б. д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Іванов О. Ф. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Капелюшний В. П. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д. д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Кишинів, Молдова)
Малько В. доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є. д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Руккас А. О. к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Слюсаренко А. Г. д-р іст. наук, проф., акад. НАПН України (КНУ імені Тараса Шевченка)
Ставнюк В. В. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Хакамієс П. д-р іст. наук, проф. (Університет Турку, Фінляндія)
Щербак М. Г. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Яровий В. І. д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 09.03.2016 № 241 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 25 лютого 2016 року»)

Рецензенти :

Бурьян М. С. д-р іст. наук, проф. (ЛНУ ім. Тараса Шевченка)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф., головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, e-mail: european.historical.studies@gmail.com
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік.

Recommended by the Academic Council of historical faculty Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet (Protocol № 2 of February 25, 2016)

European historical studies: scientific journal. – № 3. – K., 2016. – 156 p.

Materials of International conference «Ukraine and USA: experience and prospects for cooperation (is dedicated to prof. B. M. Gonchar.)» – (17-18 March, 2016.)

UDK 94

ISSN 2524-048X

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial board

Mashevskyy O. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Chairman of Editorial Board)

Martynov A. Y. Sc. D. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchik O. R. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevich V. O. Ph.D. (History), assistant professor (Kyiv National Taras Shevchenko University) (executive secretary)

Banti R. Ph.D (History), Ministry of Education of Israel, Jerusalem, Israel)

Gasimli M. Jafar oglu Sc. D. (History), Professor (Baku State University, Azerbaijan)

Dobronski Charles A. Sc. D. (History), Professor. (University of Bialystok, Poland)

Demin O. B. Sc. D. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University)

Ivanov O. F. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Kapelushnyi V. P. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Cojocaru L. D. Sc. D. (History), associate professor (State University of Moldova, Chisinau, Moldova)

Malko W. Ph.D. (History), associate professor (University of California, Fresno, United States)

Myronovych E. Sc. D. (History), Professor (University of Bialystok, Poland)

Mordvintsev V. M. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Patryliak I. K. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Rukkas A. O. Ph.D. (History), associate professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Slyusarenko A. G. Sc. D. (History), Professor, Acad. NAPS Ukraine (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Stavnyuk V. V. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Hakamies P. Sc. D. (History), Professor (University of Turku, Finland)

Shcherbak M. G. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Yaroviy V. I. Sc. D. (History), Professor (Kyiv National Taras Shevchenko University)

Recommended by Academic Council of the Faculty of History,

Kyiv National Taras Shevchenko University to spread through the Internet

Electronic journal European historical studies is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality "historical science".

(Order of Ministry of education Ukraine from 09.03.2016 № 241 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 25 February 2016")

Reviewers:

Buryan M. S. Sc. D. (History), Professor (Lugansk Taras Shevchenko National University)

Potekhin O. V. Sc. D. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, Kyiv, Vladimirska str., 60, Kyiv National Taras Shevchenko University, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of foreign countries

Phone: (044) 239 34 24, e-mail: eupean.historical.studies@gmail.com

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Kyiv National Taras Shevchenko University

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year.

Європейська інтеграція: історія та сучасність

<i>Андрій Грубінко</i> Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945 – 1956 рр.)	6
<i>Андрій Мартинов, Євген Хан</i> Європейський Союз – США: Трансатлантична угода про свободу торгівлі та інвестицій: історія і сучасність	
	20
<i>Олена Скрипник</i> США і політика Європейського Союзу «Східне партнерство»	
	33
<i>Людмила Чекаленко</i> Фактори європейської ідентичності у світлі ситуації в Україні	
	43

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

<i>Жанна Іщенко</i> Суспільно-політична доктрина Ж. де Местра у втіленні імперського курсу Росії (кін. XVIII – поч. XIX ст.)	
	57
<i>Тетяна Клиніна</i> Створення НАТО та його роль в британсько–американських взаєминах	
	70
<i>Сергій Лучканин</i> Еволюція румунського комунізму: від сталінського тоталітаризму до націонал-комунізму Нікола Чаушеску.....	
	86
<i>Наталія Папенко</i> Система освіти в Німеччині протягом XVIII – XIX ст.....	
	101
<i>Павло Сацький</i> Стратегічне значення українських етнічних територій у процесі канстеляції Центральної Європи в 1920-ті рр.....	
	113
<i>Євген Хан</i> Реформування вищої освіти як один з виявів цивілізаційного вибору: досвід України та Росії	
	128
<i>Dominik Szczesny-Kostanecki</i> Napoleon’s Spanish war (1808 – 1813) under the eyes of polish memorists	
	141
<i>Відомості про авторів</i>	
	152

European Integration: Past and Present

Andrew Hrubinko Role of the UK in the european political integration in the post-war period (1945-1956)	6
Andrei Martynov, Yevgen Khan European Union – USA: transatlantic agreement free trade and investment: past and present	20
Olena Skrypnyk US and EU politics «eastern partnership».....	33
Lyudmyla Chekalenko Factors european identity in the light of the situation in Ukraine.....	43

Actual problems of European history and international relations

Zhanna Ischenko J de Maistre social and political doctrine in the implementation of the russian imperial line (late XVIII – early XIX centuries).....	57
Tetyana Klynina Creation of NATO and his role in the British–American relationship	70
Serhiy Luchkanyn The evolution of romanian communism: from Stalin`s totalitarianism to Nicolae`s Ceausescu national-communism.....	86
Natalia Papenko Educational system in Germany during the XVIII-XIX centuries.....	101
Pavlo Satskiy The strategic importance of ukrainian ethnic territories in the structure of Central Europe in the 1920-s.	113
Yevgen Khan Higher education reform as one of manifestation of civilization choice: experience of Ukraine and Russia.....	128
Dominik Szczesny-Kostanecki Napoleon`s Spanish war (1808-1813) under the eyes of polish memoirists.....	141
Information about the authors	152

Європейська інтеграція: історія та сучасність

УДК 94(420):327.061“1945/1956”

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.6-19>

Андрій Грубінко

Кандидат історичних наук, доцент

Тернопільський національний економічний університет

РОЛЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПРОЦЕСАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1956 РР.)

У статті розглядається роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945-1956 роки). Представлено витоки “особливої позиції” країни в системі європейської інтеграції, зокрема щодо участі в її політичній складовій (зовнішня політика і політика безпеки). Акцентовано увагу на становленні концептуальних засад новітньої політики Великої Британії щодо участі в європейській інтеграції упродовж досліджуваного періоду.

Ключові слова: *Велика Британія, європейська політична інтеграція, Західна Європа, США.*

Участь Великої Британії у процесах європейської інтеграції проходить складний період перегляду, який за своїм характером і можливими наслідками є безпрецедентним за всю історію участі країни в регіональному об'єднанні. Ініціатива такого перегляду надійшла від уряду Д. Кемерона, який політику євроскептецизму поставив у центр відносин з ЄС. Ідея особливого статусу Сполученого Королівства в ЄС, зафіксована у рішенні саміту Європейської Ради від 19 лютого 2016 року, і яку наполегливо відстоює чинний британський уряд, має вагомні історичні передумови. Її у різній мірі успішності намагалися реалізувати всі уряди від середини ХХ століття. При цьому важливо прослідкувати витоки “особливої позиції” країни в системі європейської інтеграції, зокрема щодо участі в її політичній складовій (зовнішня політика і політика безпеки), які сягають першого десятиліття по завершенні Другої світової війни. Саме у цей період, від

завершення війни до створення інтеграційних організацій в Західній Європі у 1950-х роках, відбувалося становлення концептуальних засад новітньої європейської політики Великої Британії, зокрема її участі в євроінтеграції.

Участь Великої Британії в європейських інтеграційних процесах як предмет вивчення здобув значну популярність серед зарубіжних дослідників та отримав певне висвітлення у публікаціях окремих українських вчених. Однак проблеми участі країни у процесах політичної інтеграції на різних етапах її становлення і розвитку, які були затьмарені успіхами економічних аспектів регіональної інтеграції, знаходять переважно менш детальне висвітлення. У вітчизняній історіографії вони окремо практично не досліджувалися. Тому загалом означена у назві статті проблема є недостатньо вивченою. В контексті проблематики цієї статті відзначимо публікації західних дослідників, М. Геффернена [1], В. Кімбела [12], К. Ларреса [13], Дж. Янга [15], російських вчених В. Журкіна [3] та М. Ліпкіна [5], українських дослідників-європеїстів В. Копійки і Т. Шинкаренка [4], британістки Н. Яковенко [7].

Друга світова війна наблизила імперську Британію до Європи, її проблем і перспектив. Центром урядових дискусій про майбутній устрій Європи природно стало Міністерство закордонних справ. Чільне місце в них посіли питання політичної та військової інтеграції держав Західної Європи в контексті планування післявоєнної системи регіональної безпеки. Головним завданням британської дипломатії було збереження позицій країни як світової держави і лідерство у післявоєнній Західній Європі в умовах формування двох ключових глобальних центрів впливу – США і Радянського союзу.

У відповідь на пропозиції міністра закордонних справ Бельгії в еміграції П.-А. Спаака щодо створення комплексного “Європейського співтовариства” у червні 1944 року дипломати Форін Офісу розробили меморандум, який містив проект регіонального об’єднання. Документ передбачав розробку в рамках “Комісії ООН з Європи” системи договорів про безпеку між Великою

Британією і Францією із можливістю залучення до них інших держав Західної Європи [13, с. 19]. Так було спроектовано механізм Західноєвропейського безпекового союзу. Однак прем'єр-міністр У. Черчілль особисто був проти такого союзу під проводом Британії. Участь країни в Другій світовій війні у складі трійки союзників поряд з США і СРСР надавала британському керівництву додаткових аргументів для обґрунтування глобальної ролі країни. Як зазначає Н. Яковенко, “участь Великої Британії в будь-якому європейському об'єднанні на правах рядового члена ... серед країн меншої політичної ваги була на той час неприпустимою” [7, с. 57]. Однак у листопаді 1944 року міжвідомчий Штаб післявоєнного планування (Post-Hostilities Planning Staff) оприлюднив висновок, що в умовах зміни міжнародної стратегічної ситуації Великій Британії важливо отримати потужних союзників через створення Західноєвропейської безпекової групи, яка мала б складатися з Франції, країн Бенілюксу і Скандинавії, а у перспективі і Німеччини. Така організація мала тісно співпрацювати з Співдружністю і США [13, с. 20]. Ці проекти майбутнього європейської політичної інтеграції свідчать про те, що жодних рішень щодо тривалої стратегії європейської політики Великої Британії на кінець війни ще не було.

Перебуваючи у статусі лідера опозиції, У. Черчілль у промові 5 березня 1946 року в Фултоні (США) серед іншого проголосив необхідність створення “нової, єдиної Європи” як запоруки післявоєнного миру і безпеки. Водночас у визначеній новій глобальній системі безпеки місця для автономної регіональної європейської військово-політичної системи не було. Європейським партнерам було запропоновано долучитися до британо-американського військового союзу [6]. У промові в Цюриху 19 вересня того ж року У. Черчілль більш детально зупинився на проекті європейського об'єднання, актуалізувавши свою давню прихильність до створення концепції “Сполучених Штатів Європи” за сприяння Британії, але без її прямої участі. Континентальна структура, на яку Велика Британія могла

впливати, а можливо й контролювати її розвиток, не будучи безпосереднім учасником, як вважалося, могла посилити її міжнародний вплив. Роль гаранта забезпечення балансу сил в Європі і наявність “особливих відносин” із США мали стати міцною запорукою збереження статусу Великої Британії як світової потуги [12].

У перше повоєнне десятиліття представники європейського регіонального політикуму мали сподівання на запуск поряд з економічною і політичною (в т. ч. військовою) інтеграції. Для британського керівництва пріоритетною сферою європейської політики була військова співпраця з державами континенту, яка могла гарантувати першість країни в регіональній системі міжнародних відносин. Британський уряд К. Еттли (1945 – 1951 рр.) розраховував на збереження за країною глобального статусу в системі міжнародних відносин. Лідерство Великої Британії в Західній Європі розглядалося як важливий механізм реалізації такої зовнішньополітичної стратегії [15, с. 7]. Спробою здійснити давню ідею британо-французького союзу стало підписання 4 березня 1947 року двостороннього міждержавного Договору про союз і взаємну допомогу (Дюнкеркський договір), який передбачав співробітництво сторін зі збереження миру і протидії агресії, взаємну допомогу на випадок відновлення німецької загрози [14]. Зміст угоди засвідчив першу в післявоєнній історії Західної Європи спробу її провідних держав започаткувати нову систему регіональної колективної безпеки і розпочати регіональну військово-політичну інтеграцію.

Однак такий двосторонній альянс виявився недовговічним. Ускладнення міждержавних відносин унеможливили розвиток європейського інтеграційного об'єднання на базі британо-французького ядра. Окреслилася лінія поділу між євроцентричним та атлантичним проектами системи європейської безпеки. Політичні і фінансові кола Великої Британії виступили проти економічної інтеграції, остерігаючись втрати економічної незалежності держави і ліквідації торгових імперських преференцій з країнами Співдружності націй. Водночас уряд швидко усвідомив життєву необхідність

американських гарантій безпеки та економічної підтримки Європи в умовах неможливості Британії протистояти на рівних дво полюсній системі світоустрою. Офіційне звернення керівництва країни до уряду США в лютому 1947 року про неможливість подальшої допомоги урядам Греції і Туреччини, активна підтримка “плану Маршалла” засвідчили визнання Лондоном своєї ролі “молодшого партнера” Вашингтона.

Наростання блокового протистояння та американська допомога активізували інтеграційний рух в Західній Європі. У травні 1948 року в Гаазі пройшов масштабний з'їзд громадсько-політичних рухів за європейське єднання – Конгрес Європи, почесним головою якого був У. Черчілль. У підсумковому документі під назвою “Політична резолюція” обґрунтовувалися ідеї створення європейської федерації для спільної економічної співпраці та оборони. Однак розробка конкретних пропозицій зустріла опір британського уряду. Внаслідок відмінності поглядів на європейське єднання було досягнуто компроміс щодо створення Ради Європи з обмеженими сферами впливу, які виключали зовнішньополітичні, військові та економічні питання.

Намагаючись перехопити ініціативу у прихильників європейського федералізму, забезпечити Британії лідерство в регіоні Лондон зробив основну ставку на створення Організації Брюссельського договору, яка стала історично першим в Західній Європі багатостороннім міждержавним політичним інтеграційним об'єднанням. Під впливом вимог американської адміністрації до європейців об'єднатися як передумови економічної допомоги і гарантій безпеки, Е. Бевін 22 січня 1948 року у виступі в Палаті громад запропонував формулу Західного союзу. Міністр підтвердив актуальність ідеї європейської єдності і закликав якнайшвидше приступити до поглиблення відносин Британії з Францією і країнами Бенілюксу [10, с. 396-397]. За основу договору було взято проект договору, підготовлений Форін Офісом. 17 березня 1948 року в Брюсселі підписано Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну

самооборону (Брюссельський договір), який заснував Західний союз. Найбільш новаторськими стали статті договору щодо військово-політичного співробітництва і формування системи колективного захисту у випадку нападу на одну з сторін [9]. Передбачено можливість приєднання до організації інших держав, чим було відкрито можливість для вступу до Західного союзу ФРН та Італії. Створення такого об'єднання відповідало інтересам США, які отримали можливість контролювати подальші процеси європейської інтеграції. Одразу після підписання договору у березні-квітні 1948 року міністри закордонних справ Франції і Великої Британії Ж. Бідо і Е. Бевін звернулися до державного секретаря США Дж. Маршалла з пропозицією розпочати переговори з метою укладення ширшої угоди. Створення Західного союзу за ініціативою Великої Британії і його подальший рух до американського військово-політичного протекторату заклало основи двох головних тенденцій європейської політики другої половини ХХ століття: 1) передача європейцями провідної ролі в системі колективної безпеки США і НАТО; 2) вилучення проблем безпеки і оборони з сфери євроінтеграції.

Логічною і такою, що фактично підвела підсумок під кількарічними теоретичними і практичними пошуками місця Британії у новітній європейській політичній системі стала чергова історична промова У. Черчилля, озвучена на 69-й загальній конференції Консервативної партії Великої Британії в Лландідно у жовтні 1948 року. Політик зробив історично вірний прогноз, що у майбутньому Британія буде перебувати на перетині трьох сфер – Британської Співдружності та імперії, англомовного світу (насамперед малися на увазі відносини з США) і Об'єднаної Європи [8]. Така схема визначила подальший характер зовнішньої політики країни на двох основних напрямках – у відносинах з США та щодо участі в європейській інтеграції, засвідчила суттєву відмінність поглядів британського політикуму на політичні процеси в Європі від поглядів політичних еліт континентальних держав.

4 квітня 1949 року у Вашингтоні представники 12 держав підписали договір про створення НАТО. Державам-учасницям Брюссельського договору було надано масштабну військову допомогу. Центром гарантування європейської безпеки став Вашингтон. Наступні проекти розвитку інтеграції держав Західної Європи у сфері безпеки та оборони розглядалися в контексті посилення Північноатлантичного Альянсу. Атлантична солідарність була офіційно і остаточно покладена в основу зовнішньої політики Великої Британії. Така модель європейської безпеки післявоєнного періоду відповідала історичному досвіду і стратегічним імперативам міжнародної політики Лондона. Роль першого союзника США і медіатора американо-європейських відносин, провідника американських інтересів в регіоні, другої держави в НАТО і провідної держави Альянсу в Європі давала сподівання місцевій еліті на збереження позицій Сполученого Королівства на вищому рівні світової політики. Водночас зазначена стратегія консервувала відстороненість від безпосереднього вирішення європейських проблем, обґрунтовувала тривале уникання прямої участі в інтеграційних процесах, стала відголоском історичної політики “блискучої ізоляції” і підтримання “балансу сил” в нових геополітичних умовах.

Бачення британським істеблішментом розвитку системи європейської безпеки у зазначений період визначалося двома основними факторами – запобіганням поширенню комунізму і контролем за розвитком Західної Німеччини [7, с. 218]. В контексті обговорення проектів переозброєння Німеччини було реанімовано давню історичну ідею формування європейської армії. Як не дивно, першим таку ідею запропонував У. Черчилль, виступаючи на засіданні Асамблеї Ради Європи у Страсбурзі 11 серпня 1950 року [11, с. 122]. Консультативна асамблея Ради Європи більшістю голосів схвалила цей проект, який полягав у створенні європейської армії в рамках Атлантичного договору. У жовтні 1950 року французький уряд запропонував т. зв. “план Плевена” – проект створення європейської армії, яка мала включати окремі німецькі військові підрозділи,

підпорядковані міжнародному командуванню. Цей проект, за задумом Робера Шумана, був покликаний доповнити європейське економічне об'єднання і отримав схвалення адміністрації США [3, с. 21]. Після тривалих переговорів 27 травня 1952 року підписано Паризький договір про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), до якого, окрім Франції, долучилися ФРН, Італія і країни Бенілюксу. Стаття 1 передбачала створення організації наднаціонального характеру з спільними інститутами, збройними силами і бюджетом [2]. Декларувалися виключно оборонні завдання об'єднання і його "тісне співробітництво" з НАТО. Передбачалося створення Збройних сил співтовариства. Гарантом виконання зобов'язань мав стати Суд Європейського Об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), що мало забезпечити єдність регіональних інтеграційних процесів на політичному та економічному напрямках.

Тоді ж країні єврофедералісти запропонували створити Європейське політичне співтовариство (ЄПС) як завершений варіант інтеграції, що передбачав наднаціональне об'єднання у сферах торгівлі, промисловості, оборони і зовнішньої політики [4, с. 94]. Однак проект не був підтриманий більшістю лідерів держав ЄОВС, насамперед Францією, а його перспективи були напряму поєднані з ратифікацією Паризького договору про ЄОС. Його Національні збори Франції відхилили у серпні 1954 року.

Першої невдачі проект ЄОС зазнав через відмову саме уряду Великої Британії як провідної у військовому плані країни регіону брати в ньому участь. Парадоксальним виглядає той факт, що у цей час при владі в країні перебували консерватори, а прем'єр-міністром знову був У. Черчілль, який за два роки до того з трибуни Ради Європи декларував підтримку європейської армії. Керівництво країни загалом підтримувало ідею створення ЄОС, але його категорично не влаштовувала можлива участь британських збройних сил в європейській армії. Велика Британія дислокувала в континентальній Європі значні військові ресурси, насамперед Рейнську (II Британську) армію. Упродовж періоду дискусій навколо ЄОС Британія так і не взяла на себе

суттєвих зобов'язань. На відміну від ЄОВС, яке відповідало ідеї “Атлантичної Європи” та європейських національних інтересів, ЄОС виглядав як непотрібне ускладнення в межах НАТО, що могло зазіхати на військову незалежність європейських держав [1, с. 336].

Так завершилася перша в історії Європи спроба створення інтеграційного військово-політичного об'єднання за наднаціональним принципом управління, а разом з ним і спроби політичного союзу. Провідні країни Західної Європи максимально близько підійшли до практичної реалізації ідеї європейської армії, що автоматично передбачала необхідність погодження їх зовнішніх політик. Однак національні амбіції та реалії міжнародних відносин того часу не дозволили досягнути позитивного результату.

У вересні 1954 року Лондон виступив з ініціативою скликати конференцію держав-підписантів Паризького договору із залученням США і Великої Британії. Так було актуалізовано Західний союз. Уряд У. Черчилля взяв на себе роль центру об'єднувачих процесів і за загальної підтримки партнерів спрямував хід міжнародних дискусій у потрібне для себе русло. З прийняттям Італії і Німеччини до Організації Брюссельського договору, який отримав назву Західноєвропейський союз (ЗЄС), було сформовано регіональну міждержавну військово-політичну структуру, покликану стати європейською опорою НАТО. Штаб-квартира ЗЄС розташувалася в Лондоні. Велика Британія зобов'язувалася надавати гарантії безпеки континенту через дислокацію чотирьох дивізій (55 тис. військових) і тактичних військово-повітряних сил. Так було реалізовано британську ідею “Атлантичної Європи” зі збереженням лідерства країни в регіоні у сфері безпеки та оборони.

Як засвідчила подальша історія функціонування цієї організації, ЗЄС, позбавлений власних військових структур, перетворився на формальну структуру, дискусійний клуб, ставши загалом неефективним додатком НАТО в Європі. Хоча уряди Великої Британії розглядали свою першість в ЗЄС як механізм впливу на європейську політику і підвищення свого міжнародного

статусу в регіоні, гарантію збереження цілісності Атлантичного Альянсу. Невдача ряду проектів, спрямованих на реалізацію ідей європейської політичної інтеграції та оборонного союзу на федералістських засадах призвела до концентрації урядів західноєвропейських держав на функціональній, насамперед економічній інтеграції. Ідея політичного союзу була відкладена до більш сприятливого часу, але не забута.

На відміну від військово-політичних проектів, створення ЄОВС у 1951 році відбувалося без активної участі Великої Британії, яка в питаннях економічної інтеграції на даному етапі вибрала роль спостерігача. Лондон відмовився приєднуватися до нових інтеграційних структур через наявність в них наднаціональних елементів та особливості своєї зовнішньої політики. Сподівання на глобальний рівень вирішення європейських проблем шляхом переговорів у давньому форматі “великої трійки” (США, Велика Британія, СРСР), запропонованої У. Черчиллем, не були підтримані навіть серед членів його уряду. Лондон явно переоцінював свій вплив у світовій політиці, що засвідчила Суецька криза 1956 року.

Отже, Велика Британія фактично проігнорувала усі реальні спроби європейських держав запровадити практичні механізми європейської інтеграції. Політична еліта країни зробила усе можливе, щоб підпорядкувати її політичну і оборонну складову інтересам атлантичного співробітництва. За оцінками М. Ліпкіна, таке ставлення до євроінтеграції можна пояснити рядом причин: відсутність віри в успіх побудови амбіційного об’єднання після провалу ЄОС; задоволення від створення ЗЄС на британських умовах; намагання саботувати рух до створення європейського об’єднання на федеративних засадах [5, с. 23-24]. Водночас ігнорування регіональних інтеграційних процесів послаблювало позиції самої Британії, на певний час виключило країну за межі епіцентру перспективних політичних та економічних процесів в Західній Європі. Успіх європейської економічної інтеграції сприяв тому, що у наступні десятиліття центром регіональних міжнародних політичних дискусій і впливу поступово ставали саме

Європейські Співтовариства. Це стало однією з причин прагнення британських урядів вступити до ЄЕС у 1960 – 1970-х роках.

У післявоєнні роки Лондон, задавши тон політичним і військовим інтеграційним процесам в Західній Європі, відмовився від ролі їх лідера під вагою історичних упереджень, політичних традицій і позаєвропейських зовнішньополітичних орієнтирів. Однак подальший досвід європейської політики Великої Британії показав, що нехтування регіональними політичними, економічними і навіть безпековими можливостями в нових міжнародних реаліях не стільки сприяє збереженню національно суверенітету і зміцнення держави, скільки змушує її керівництво запізно реагувати на нові тенденції європейської політики, пристосовуватися до нових умов, що явно не відповідає британським лідерським амбіціям. Цей досвід варто врахувати сучасним державним діячам країни, адже, як відомо, історія має властивість повторюватися.

Список використаних джерел та літератури

1. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / М. Геффернен; пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2011. – 464 с.
2. Договор, учреждающий Европейское оборонительное сообщество, от 27 мая 1952 г. // История европейской интеграции. Хрестоматия. В 3-х частях. Ч 1. История Европейских Сообществ / Браницкий А.Г., Леушкин Д.В. – Н. Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2014. – С. 40-86.
3. Журкин В. В. Военная политика Евросоюза / В. В. Журкин. – М.: Международные отношения: Институт Европы РАН, 2014. – 256 с.
4. Копійка В. В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навчальний посібник / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко; за ред. Л. В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – 751 с.
5. Липкин М. А. Британия в поисках Европы: долгий путь в ЕЭС (1957–1974 гг.) / М. А. Липкин. – СПб.: Алетейя, 2009. – 240 с.

6. Черчилль У. Мускулы мира. Речь 5 марта 1946 г. в Фултоне [Электронный ресурс] // У. Черчилль. Мировой кризис; перев. В. Чухно. – М., 2003. – Режим доступа: http://pstgu.ru/download/1181043919.cherchil.musculi_mira.pdf
7. Яковенко Н. Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: навчальний посібник / Н. Л. Яковенко. – К.: Київський університет, 2011. – 400 с.
8. British Political Speech. Speech Archive. Leader's speech, 1948. Winston Churchill (Conservative). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=99>
9. Brussels Treaty. Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence. Signed at Brussels on 17 March 1948 [Электронный ресурс] / Western European Union. – Режим доступа: www.weu.int
10. Commons Sitting of 22 January 1948. Foreign Affairs // Hansard – House of Commons debates. House of Commons Historic Hansard for debates from 1803-2005. – HC Deb 22 January. – Series 5. – Vol. 446. – P. 383-517.
11. Discours de Winston Churchill devant le Conseil de l'Europe (Strasbourg, 11 août 1950) // Conseil de l'Europe-Assemblée consultative. Comptereendu. Deuxième session. 7 au 28 août 1950. Tome I. – Srasbourg: Conseil de l'Europe, 1950. – P. 121-124.
12. Kimball W. F. Churchill Proceedings – Sheriffs and Constables: Churchill's and Roosevelt's Postwar World [Электронный ресурс] / W. F. Kimball // *Finest Hour* 141, Winter 2008-09. – Page 36 / The Churchill Centre. – Режим доступа: <http://www.winstonchurchill.org/publications/finest-hour/37-finest-hour-141/2103-churchill-proceedings-sheriffs-and-constables-churchills-and-roosevelts-postwar-world>
13. Larres K. Integrating Europe or Ending the Cold War? Churchill's post-war foreign policy / K. Larres // *Journal of European Integration History*. – 1996. – Volume 2. – Number 1. – P. 15-50.

14. Treaty of Alliance and Mutual Assistance between the United Kingdom and France (Dunkirk, 4 March 1947) [Электронный ресурс] / The Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe. Innovating European Studies. – Режим доступа: http://www.cvce.eu/obj/treaty_of_alliance_and_mutual_assistance_between_the_united_kingdom_and_france_dunkirk_4_march_1947-en-1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09.html

15. Young J. W. Britain and European Unity, 1945-1999 / J. W. Young.; 2-nd edition. – London: Macmillan Press Ltd., 2000. – 237 p.

ROLE OF THE UK IN THE EUROPEAN POLITICAL INTEGRATION IN THE POST-WAR PERIOD (1945-1956)

The article discusses role of Great Britain in the European political integration in the Post-war period (1945-1956). Origins of the “special position” of the country in the system of European integration, in particular regarding participation in its political dimension (foreign and security policy) are presented. Attention on the development of conceptual basis of the UK’s modern policy regarding the participation in European integration during the study period is focused.

Keywords: *Great Britain, European political integration, West Europe, USA.*

РОЛЬ ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ПРОЦЕССАХ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1945-1956 ГГ.)

В статье рассматривается роль Великобритании в процессах европейской политической интеграции в послевоенный период (1945-1956 годы). Представлены истоки “особой позиции” страны в системе европейской интеграции, в частности относительно участия в ее политической составляющей (внешняя политика и политика безопасности). Акцентировано внимание на становлении концептуальных основ новой

политики Великобритании относительно участия в европейской интеграции на протяжении исследуемого периода.

Ключевые слова: *Великобритания, европейская политическая интеграция, Западная Европа, США.*

УДК 061.1:73(339.5.012)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.20-32>

Андрій Мартинов

*Доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України,*

Євген Хан

*Кандидат історичних наук, старший викладач
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ – США: ТРАНСАТЛАНТИЧНА УГОДА ПРО СВОБОДУ ТОРГІВЛІ ТА ІНВЕСТИЦІЙ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Трансатлантична угода про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США є визначальною для динаміки розвитку світової економіки. Цей проект неодноразово актуалізувався в історії міжнародних відносин, але кожного разу з різних причин не був реалізований. Неоднозначні оцінки процесу лібералізації торгівлі між ЄС і США існують у суспільній думці по обидва боки Атлантичного океану. Адміністрація президента США Барака Обами, утворивши Тихоокеанське економічне співтовариство, актуалізувала процес підготовки аналогічної угоди з Євросоюзом. Але криза з біженцями із близькосхідних країн, складна ситуація в зоні функціонування спільної європейської грошової одиниці євро, невизначеність із членством в ЄС Великої Британії ускладнили реалізацію зазначеного проекту.

Ключові слова: *Європейський Союз, США, Трансатлантична угода про свободу торгівлі та інвестицій.*

Відносини Європейського Союзу і Сполучених Штатів Америки становлять «ядро» сучасної системи міжнародних відносин. Історія міжнародних відносин пропонує різні теоретичні підходи до тлумачення цих відносин. З точки зору ліберального підходу можна вести мову про проект Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій як інструмент стимулювання розвитку світової економіки, яка потерпає від негативних

наслідків світової економічної кризи, започаткованої восени 2008 року. Не випадково, що майже за рік до неї розпочинаються предметні переговори між Євросоюзом і США з цього приводу. Метою реалізації зазначеного проекту є сприяння тенденції подальшого створення постіндустріальної економіки в ареалі євроатлантичної цивілізації.

Водночас ліберальна інтерпретація потреби створення Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій наражається на критику з боку антиглобалістів. Яскравий приклад такої критики дає світ-системна теорія Іммануеля Валлерстайна. У разі створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі теоретично релевантним буде ідеологічне ядро зазначеної світ-системної теорії щодо ієрархічної нерівності між центром – напівпериферією та периферією світової системи.

Звичайно, теоретичне обґрунтування необхідності зазначеного проекту можна здійснити на основі цивілізаційної теорії. Адже, як слушно зазначає німецький політолог професор Гумбольдського університету м. Берлін Херфрід Мюнклер, Європа з геополітичної точки зору в умовах глобалізації це не «півострів Азії» лише у випадку стратегічного союзу зі США [10, с. 60]. Не випадково Росія традиційно докладает максимум зусиль з метою «розсварити» Євросоюз і США, зокрема, граючи на амбіціях деякої частини європейських еліт побудувати «Сполучені Штати Європи», які російські експерти в інтересах ідеологічного обґрунтування так званого багатопольярного світу представляють як «полюс сили», який «повинен» конкурувати зі США. Зрозуміло, що цивілізаційне розуміння взаємодоповнюваності Європи і США домінувало за часів «холодної війни». Французький політолог Раймон Арон слушно зауважував, що «в економічному плані Сполучені Штати були невід'ємними від Європи протягом сторіч. Їхня історія була б зовсім іншою, якби в XIX сторіччі надлишок європейського населення не виявив за океаном незаселені й багаті, придатні для обробітку землі» [1, с. 110]. Безперечно, ця цивілізаційні єдність була переможно перевірена за часів Другої світової війни. США вийшли з неї

не просто політичними переможцями, а й найпотужнішою економічною державою світу. Зміцненню трансатлантичних зв'язків між США і Західною Європою сприяв план Маршала.

Створена після 1945 р. Бреттон-Вудська глобальна фінансова система діяла до 1973 року. Нагадаємо, що її сутність полягала у визначенні вартості національних валют її учасників одночасно у золотому і доларовавому еквівалентах відповідно до письмових зобов'язань США підтримувати конвертованість долара в золоті. У випадку дефіциту балансу своїх зовнішніх витрат США зобов'язувались не приймати жодних заходів, всупереч стабільності європейських валют. Усі фінансові проблеми Західного світу США брали на себе як найбільш динамічна і потужна на той час економіка світу. Фактично у «автентичному» варіанті Бреттон-Вудська система була фінансово вигідною європейцям і не вигідною США. Американські експортери зазнавали збитків. Долари поступали до європейських банків, які купували американські цінні папери. Завищена вартість долара сприяла європейському експорту та стимулювало американські компанії до інвестицій у Європі. Ця монетарна система також сприяла європейським інвестиціям у США. Але потужний удар по цій системі був завданий участю США у В'єтнамській війні 1965-1975 років. Наслідками її завершення для світової економіки стала відмова від золотого стандарту долару та започаткування процесу створення європейської валютної системи. Важко не звернути увагу на той факт, що до Єврозони увійшли країни з різними ментальними традиціями. Свого часу на цей факт звернули увагу лауреат Нобелівської премії з економіки Йозеф Штігліц та аналітик Світового банку Амартаї Сен. Останній також звертає увагу на моральну кризу, яка не в останню чергу провокує домінування спекулятивного капіталу та «віртуальної» економіки. В свою чергу відомий економічний оглядач Пол Кругман у своєму блозі веде мову про потребу повернення до балансу кооперації та конкуренції. Експерт з питань європейської інтеграції Рожер де Век вважає, що світова економічна криза завершила період економічного

ультралібералізму та глобалізаційного оптимізму. Адже недостатня ефективність збирання податків веде до збільшення бюджетних дефіцитів та провокує все нові проблеми на рівні національних держав. Період «більшої свободи, меншого державного впливу» в реальній політиці лише посилив вплив транснаціональних корпорацій. На думку німецького економіста Р. де Века, демократичний капіталізм має зробити політику незалежною від економічних інтересів великих корпорацій [11, с. 40].

У 2002 р., коли національні грошові одиниці тільки замінювалися на євро, експерти звертали увагу на потенційних проблемах та вадах монетарного союзу. По-перше, спільну валюту отримали держави з різним рівнем добробуту, внаслідок чого національні уряди втратили важелі кредитно-грошової політики як регулятора розвитку економіки. По-друге, не було запроваджено спільну систему оподаткування та контролю за темпами зростання бюджетних дефіцитів. По-третє, управління монетарними відносинами фактично залишилося в руках Європейського центрального банку, а податкова політика в руках національних урядів. Зважаючи на це, колишній голова Європейської комісії Жак Делор звинуватив засновників монетарного союзу ЄС у «первородних» помилках запровадження спільної європейської грошової одиниці євро. Він навіть назвав особливо правильними рішення тих країн, які вирішили зберегти національні валюти [7, с. 1]. У підсумку 17 країн зони євро домовилися підписати у березні 2012 року угоду про створення бюджетно-податкового союзу. Вона є відкритою для інших десяти країн Євросоюзу, які зберігають національні грошові одиниці. Сенс домовленостей стосується введення ліміту збільшення заборгованості, яка не повинна перевищувати принаймні валовий внутрішній продукт країни-члена Євросоюзу. У державних бюджетах на 2012 рік мають бути зафіксовані статті, які працюватимуть на скорочення поточної заборгованості. Внаслідок цього європейцям пропонують зменшення зарплат і підвищення податків, введення нового податку на нерухомість, скорочення штату бюджетників та радикальне зменшення державних соціальних виплат.

Зважаючи на власні інтереси, проти ідеї бюджетно-податкового союзу виступила Велика Британія в особі її прем'єр-міністра Девіда Кемерона. Він зажадав додаткових поступок та висловив самозадоволення від збереження національної грошової одиниці фунту стерлінгів.

Тож на нинішньому роздоріжжі Євросоюз, скоріше за все, зробить різкий розворот до зосередження на вирішенні внутрішніх проблем, залишивши процес прийняття нових держав-членів до кращих часів. Водночас рішення про збільшення капіталу Фонду стабільності євро не вирішує проблему по суті. Насамперед тому, що навіть експерти Європейського центрального банку не можуть точно підрахувати загальну суму боргів найбільш проблемних країн євро зони – Греції, Італії, Ірландії, Іспанії та Португалії. За деякими припущеннями ця сума складає близько 800 мільярдів євро. Крім того, капіталізація зазначеного фонду не може здійснюватися винятково за рахунок емісії, тобто збільшення «інфляційного податку» на усіх європейців. Але уникнути цього також досить важко, адже навіть досі найбільш стабільна німецька економіка показала тенденцію до рецесії, тобто спаду ділової активності. Тому, виходячи з неузгодженості позицій «старих» та «нових» країн Євросоюзу щодо відмови від національних податкових систем, що розглядається як найбільш радикальний хірургічний метод лікування ракової пухлини європейських боргів, слід чекати чергових «метастаз». Адже запропоновані методи лікування можуть лише «підтримати життя» важко хворих економік, але не вирішують їхніх проблем у принципі.

Звертаємо увагу на той факт, що нинішній раунд переговорів між Євросоюзом і США щодо Трансатлантичної зони вільної розпочались на фоні кризи в зоні євро. Державний департамент США ініціював у 2007 р. черговий раунд переговорів з Європейським Союзом про умови створення зони вільної торгівлі [9, с. 1]. Федеральний канцлер Німеччини Ангела Меркель до загострення кризи з біженцями із країн Північної Африки та Близького Сходу вважала, що європейцям треба бути готовими, що у певних

сферах останнє слово буде не за окремими країнами, а за Європейський Союзом з єдиною валютою і армією. Ця заява лунала вже на фоні появи під впливом «арабських революцій» 2011-2014 рр. «середземноморського поясу нестабільності» вздовж південних кордонів Євросоюзу. Вже була зруйнована економіка Лівії, великих масштабів набирала війна в Сирії.

Але Європейському Союзу вкотре не вистачило спільної політичної волі і ментальних передумов для створення спільної сильної армії і поліції, здобуття великого «силового» зовнішньополітичного впливу, створення потужної європейської інтеграційної ідеології, не вистачало лояльності населення до наднаціональних структур влади. На початку березня 2010 року Верховний представник Європейського Союзу з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки баронеса Катрін Ештон презентувала Європейському парламенту узгоджену концепцію розвитку дипломатичного апарату Євросоюзу та коло пріоритетів. Говорячи про прагнення дипломатії Євросоюзу, К.Ештон поставила задачу проведення «сильнішої та відповідальнішої європейської зовнішньої політики» [8, с. 125].

Суверенні країни Євросоюзу досить часто критично налаштовані одна до одної, хоча цей факт може певний час маскуватися потребами солідарності у відносинах із зовнішнім світом та його ризиками. Зрозуміло, що поки наявні спільна мета та інтереси держави члени Євросоюзу виконуватимуть взяті на себе зобов'язання. Як тільки нівелюється фактор тотожності або близькості інтересів, зникають й мотиви для погоджених спільних дій. Цю тезу підтвердили суперечливі дебати щодо порятунку економіки Греції від банкрутства. З 2001 р. борг Греції 151,9 млрд. євро до 2011 р. зріс до 365,6 млрд. євро [8, с. 140].

Водночас про незавершеність процесу оформлення дипломатичної служби ЄС свідчать проблеми оформлення розвідувального співтовариства Європейського Союзу. Побудова відповідних вертикальних розвідувальних структур вимагатиме створення спеціалізованого європейського розвідувального агентства, яке візьме на себе аналітичні функції та стане

центром збирання інформації від національних спеціальних служб. Однак поки що незрозуміло як це кореспондуватиметься з розвідувальними структурами НАТО і не зрозуміло як фінансувати цю діяльність. Натомість горизонтальна координація сприяє побудові мережі, за допомоги якої спрощується процедура встановлення як двосторонніх так і багатосторонніх контактів для обміну розвідувальною інформацією. Зрозуміло, що це вимагатиме інституціоналізації відносин між учасниками. Поки що розвідувальне співтовариство Європейського Союзу представлене сукупністю розвідувальних співтовариств країн-членів Європейського Союзу. Від них залежить, наскільки Європа просунеться шляхом створення єдиної наднаціональної розвідувальної служби. Наприклад, Велика Британія має відразу три розвідувальні служби: MI-6 (зовнішня розвідка), MI-5 (контррозвідка) та Центр урядового зв'язку. Зовнішня розвідка ФРН (Bundesnachrichtendienst) залишається у підпорядкуванні бундесканцлера. Зовнішня розвідка Франції складається з дев'яти спеціальних служб, підпорядкованих трьом міністерствам. Наприклад, Дирекція військової розвідки здійснює збирання та аналіз інформації, здобутої тактичною та стратегічною розвідкою. Генеральна дирекція зовнішньої безпеки здійснює розвідку та контррозвідку за межами Франції. Дирекція захисту та безпеки оборони виконує функції військової контррозвідки. Натомість Управління зі стратегічних питань проводить стратегічний аналіз та середньострокове прогнозування, інформаційно-аналітичне забезпечення міжнародних переговорів. Отже, навіть з вище наведеного простого переліку фактів зрозуміло, що в значній часовій перспективі не буде європейського аналогу ЦРУ США, оскільки національні спецслужби держав-членів Євросоюзу більше між собою конкурують, ніж взаємодіють. Наявна «Британська співдружність з ухиляння від податків і відмивання капіталів».

Критики проекту Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США наголошують, що під приводом «комерційної таємниці» євроатлантичні переговори відбувались

негласно, без дотримання принципів публічної дипломатії. Лише гострота такої критики спонукала європейських бюрократів відреагувати на критику та почати пропагувати переваги такої угоди між Європейським Союзом і США.

У жовтні 2015 р. європейський комісар з питань торгівлі Сесілія Мальстрьом офіційно ознайомила громадськість з актуальним станом переговорів про підготовку тексту Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій [4, с. 1]. У Європейському Союзі створено транснаціональну ініціативу проти Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій [6, с. 1]. 4 листопада 2015 р. було опубліковано позитивний висновок європейського омбудсмена з приводу підготовки Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій [13, с. 2]. Водночас у середовищі політичних сил, які скептично налаштовані щодо європейської інтеграції, посилюються критичні настрої й щодо угоди зі США. Правда, за винятком «Національного фронту» Марін Ле Пен, ці політичні сили є переважно позапарламентськими на національному рівні, але представлені у Європейському парламенті. Вони переконані, що масове переселення арабських біженців як спосіб розмивання європейської ідентичності та нового етапу глобалізації. Ультраправі вбачають у цьому процесі створення із Європейського Союзу «ерзацу» Сполучених Штатів Америки як ринку збуту товарів транснаціональних корпорацій [12, с. 162].

Поєднання економічних зусиль США і ЄС можна розглядати як відповідь на глобальний економічний виклик Китаю. У січні 2016 р. у Пекіні відкрився центральний офіс Азійського банку інфраструктури інвестицій (АБІІ). Його статутний капітал становить сто мільярдів доларів. Серед головних акціонерів Китай, Індія, Японія, Росія, Німеччина. Передбачається, що АБІІ стане фінансовим джерелом для багатьох великих проектів, зокрема, пов'язаних із «Шовковим шляхом». Китай розглядає діяльність цього банку як один із фінансових інструментів стимулювання розвитку своєї економіки [2, с. 9]. Утім, адміністрація президента США Барака Обама вимушена

зважати увагу на той факт, що американські профспілки невдоволені угодою про Транстихоокеанське партнерство. Аналогічні занепокоєння викликають у профспілковому середовищі США й переговори з Євросоюзом [14, с. 1].

20 лютого 2016 р. лідери держав-членів Європейського Союзу після триденних переговорів з Великою Британією досягнули компромісу щодо умов, на яких британська еліта готова погодитись на невихід із Євросоюзу. За офіційними результатами переговорів було оголошено, що сторони домовились щодо основних положень, які відстоював британський прем'єр-міністр Девід Кемерон. Зокрема, лідери країн-членів Євросоюзу погодились, що Велика Британія не повинна приєднуватись до Монетарного союзу. Але Лондон як один із найбільших світових фінансових центрів залишив за собою право дорадчого голосу у справах Монетарного союзу. Також прем'єр-міністр Девід Кемерон домогся особливих прав Великої Британії у дотриманні договірно-правових норм Євросоюзу. Мова йде про гарантії неучасті Великої Британії у гіпотетичних проектах по створенню «Сполучених Штатів Європи». Крім того, країни-члени Євросоюзу погодились на особливі умови соціальної політики Великої Британії щодо мігрантів. Офіційний Лондон домагався згоди Євросоюзу на обмеження виплат трудовим мігрантам з країн-членів Євросоюзу. Насамперед мова йде про поляків та чехів. Тепер Велика Британія має можливість у разі втрати ними роботи платити їм субсидії після чотирьох років легального перебування у Британії. Відразу після завершення цих переговорів Девід Кемерон оголосив про призначення на 23 червня 2016 року референдуму з питання виходу Великої Британії із Європейського Союзу. Причому Девід Кемерон не втратив нагоду нагадати, як він ненавидить Євросоюз та похвалити себе за поступки, яких від цього нелюбого союзу він домогся. Поки що британські соціологічні опитування фіксують, що кількість прихильників ідеї виходу Великої Британії із Європейського Союзу приблизно на десять відсотків менше, ніж чисельність британських європейських оптимістів. Від виходу або невиходу Великої Британії із

Євросоюзу залежить доля трансатлантичної зони вільної торгівлі. Сполучені Штати Америки наголошують, що збереження Великої Британії у Євросоюзі є критично важливим для завершення переговорів про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. Попереду майже чотири місяці запеклих дебатів між британськими європейськими скептиками та європейськими оптимістами, які значною мірою вплинуть на подальшу долю процесу європейської інтеграції.

Визначальне значення для реалізації проекту Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США мають президентські вибори у США 8 листопада 2016 року. Провідний претендент на посаду президента США від Демократичної партії Гіллари Клінтон вмотивована на підтримку Тихоокеанського економічного співтовариства й до останнього моменту обережно висловлюється на користь Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США. Адже вона не хотіла давати привід для додаткової критики, позаяк ця угода активно готувалася за часів її перебування на посаді державного секретаря США. Досить критично до Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США ставиться провідний кандидат на посаду президента США від Республіканської партії Дональд Трамп.

Отже, успішність реалізації проекту Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій між Європейським Союзом і США залежить від результату референдуму 23 червня 2016 р. про вихід або продовження перебування Великої Британії в Євросоюзі та від результату президентських виборів у США 8 листопада 2016 року. Правда, й надалі на заваді цьому процесу можуть стати президентська кампанія весни 2017 р. у Франції та вересневих 2017 р. виборів бундестагу ФРН. Найгірше для цього проекту те, що вирішальний етап переговорів припав на період завершення другого президентського терміну Барака Обами, який більшу частину свого політичного капіталу використав на створення Тихоокеанського

економічного співтовариства. На підписання Трансатлантичної угоди про свободу торгівлі та інвестицій Євросоюзу і США поки що не вистачає часу і політичних ресурсів.

Список використаних джерел та літератури

1. Арон Р. Ми і війна між націями [Текст] / Пер. з фр. – К.: Юніверс, 2000. – 688 с.
2. Баликова Ніна. Китай відкрив Азійський банк інфраструктури інвестицій [Текст] // Голос України. – 2016. – №11. – 22 січня.
3. Бжезинский З. Великая шахматная доска. [Текст] / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1999. – 256 с.
4. Decision of the European Ombudsman closing the inquiry into complaint 119/2015/php on the European Commission's handling of a request access to documents related to TTIP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.europa.eu/en/cases/decision.faces/en/61261/html.bookmark>
5. Киссинджер Г. Дипломатия [Текст] / Пер. с англ. – М.: Ладомир, 1999. – 848 с.
6. European Initiative Against TTIP and CETA. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stop-ttrip.org>
7. Jacques Delors: Euro was flawed from beginning. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16016131>
8. Franco Algieri, Thomas Bauer. Die Festschreibung mitgliedstaatlicher Macht: GASP und GSVP im Vertragswerk von Lissabon // Werner Weidenfeld (Hrsg). Lissabon in der Analyse. Der Reformvertrag der Europäischen Union. [Текст] – München: Beck Verlag. – 2008. – 640 S.
9. Keynote Remarks at the Washington International Trade Association's Trans-Pacific Partnership series. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.state.gov/e/eb/res/rm/2016/251251.html

10. Münkler Herfried. Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa [Текст]. – Hamburg: Edition Körber-Stiftung, 2015. – 203 S.
11. Roger de Weck. Nach der Krise. Gibt es anderen Kapitalismus? [Текст] – München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 2009. – 340 S.
12. Thilo Sarrazin. Europa braucht den Euro nicht [Текст]. – München: Deutsche Verlag Anstalt, 2012. – 462 S.
13. Trade Debates – Liberal Voices Need. European Commission – Speech. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/december/tradoc_154013.pdf
14. Transatlantic Economic Council: Cooperation on Innovation and Growth. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.state.gov/r/pa/pr5/p5/2015/02/237641.htm

EUROPEAN UNION - USA: TRANSATLANTIC AGREEMENT FREE TRADE AND INVESTMENT: PAST AND PRESENT

The paper deals with relationship between European Union and USA in the context of Transatlantic Trade and Investment Partnership. These are the need for the positive dynamic of world economic. The paper analyzes the criticism of this process. The debate itself takes place in the continuum Transatlantic Partnership. The USA president Barack Obama hope managed to define features of Transatlantic Trade and Investment Partnership between USA and EU. The author distinguishes social, geo-political and many factors of the analyzed phenomenon of this project.

Keywords: *European Union, USA, Transatlantic Trade and Investment Partnership.*

ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ – США: ТРАНСАТЛАНТИЧЕСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ О СВОБОДЕ ТОРГОВЛИ И ИНВЕСТИЦИЙ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Трансатлантическое соглашение о свободной торговле и инвестициях между Европейским Союзом и США является ключевым для динамики развития мировой экономики. Этот проект многократно актуализировался в истории международных отношений, но каждый раз по различным причинам не был реализован. Неоднозначно этот проект либерализации торговли между ЕС и США воспринимается общественным мнением по обе стороны Атлантического океана. Администрация президента США Барака Обамы, создав Тихоокеанское экономическое сообщество, актуализировала процесс подготовки аналогичного соглашения с ЕС. Однако кризис с беженцами из ближневосточных стран, сложная ситуация в зоне евро, неопределенность с членством Великобритании в ЕС осложнили реализацию этого проекта.

Ключевые слова: *Европейский Союз, США, Трансатлантическое соглашение о свободе торговли и инвестиций.*

УДК 327(73+4)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.33-42>**Олена Скрипник***Кандидат історичних наук, викладач
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини*

США І ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО»

У даній статті аналізується політика Європейського Союзу «Східне партнерство». Визначено ставлення США до даної ініціативи ЄС. Охарактеризовано чотири саміти ЄС з питань «Східного партнерства» та прослідковано реакцію США на ці саміти. Звертається увага на участь України в самітах ЄС та позицію США щодо цього питання. Визначено, що Сполучені Штати Америки всіляко підтримують ініціативу ЄС «Східне партнерство», насамперед для того щоб поширити в країнах «Східного партнерства» демократію, забезпечити права і свободи людини, та покращити соціально-економічне становище цих країн.

Ключові слова: *Європейський Союз, США, «Східне партнерство», інтеграція, саміт.*

Відносини між США і Європейським Союзом мали завжди важливе значення для всього світу, і для України зокрема. На сьогоднішній день США та ЄС мають найбільше впливу на регулювання міжнародних відносин, та вирішують різноманітні питання світового значення. Відносини між ними протягом їхнього історичного розвитку мали різне забарвлення, деякі політологи та історики говорять про суперництво та протистояння між ними, проте здебільшого їхня співпраця була і є орієнтована на встановлення безпеки у світі, демократії, забезпечення прав і свобод людини, урегулюванню торгівельних відносин та ін. Також багато спільного є у США та ЄС в зовнішньополітичних орієнтирах щодо України, особливо з моменту розширення ЄС на Схід. США не стоять осторонь, і висловлюють своє бачення інтеграційній політиці ЄС, зокрема політиці «Східного

партнерства», адже США зацікавленні у розширенні кордонів ЄС аби обмежити вплив Росії на Європейському континенті. Саме цим і зумовлена актуальність даної теми.

Метою даної роботи є – всебічне дослідження поглядів та впливу США на Європейську політику «Східне партнерство». Об'єктом дослідження виступають відносини США і ЄС. Предметом – відносини Сполучених Штатів Америки і Європейського Союзу щодо політики «Східне партнерство».

Питання «Східного партнерства» ЄС є актуальним, тому історіографія даної проблематики є чималою. Важливими є праці Т. Сидорук, зокрема у статті «Східне партнерство: пропозиції і перспективи для держав Східної Європи та Південного Кавказу» вона обґрунтувала думку про те, що новий вимір східної політики є спробою ЄС подолати існуючий концептуальний та практичний розрив між стратегією розширення та політикою сусідства, однак запропоновані кроки в його рамках є недостатніми у контексті очікувань східноєвропейських країн та необхідності розв'язання дилеми «сусідство-розширення» на цьому просторі [8].

Аналітичною публікацією, яка висвітлює аналіз нового формату політики ЄС на Сході, в першу чергу стосовно України, є книга «Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України» за ред. В. Мартинюка [7].

У. Ільницька у своїй публікації аналізує співробітництво України з Європейським Союзом у рамках програми «Східне партнерство» [6]. Проте питанню взаємовідносин США і ЄС щодо політики «Східне партнерство» приділено мало уваги, і цілісного дослідження поки що не маємо.

Ідея відокремлення східного напрямку Європейської політики сусідства існувала задовго до виникнення ініціативи «Східного партнерства» і набула активного розвитку одночасно зі створенням Союзу для Середземномор'я [9, с. 12]. Коли Франція запропонувала створити Союз для Середземномор'я, Польща та деякі інші держави-члени побачили новий шанс для впровадження

чіткої диференціації між різними групами держав ЄПС: якщо чиста ЄПС недостатньо добра для Середземномор'я, то чому вона повинна бути достатньою для партнерів на Сході європейського континенту [8, с. 48]?

Саме за цих обставин, 22 квітня 2008 року депутат Європейського Парламенту від Німеччини Інго Фрідріх задекларував ідею створення Східноєвропейського Союзу. Було запропоновано створити на східному напрямку ЄС організацію, до якої б увійшли Україна, Молдова Білорусія, Вірменія, Грузія та Азербайджан [7].

З Республікою Білорусь було заплановано технічну й експертну співпрацю. Європейська Рада схвалила та затвердила проект «Східне партнерство» і доручила Європейській Комісії до весни 2009 р. підготувати конкретні пропозиції, наголошуючи на необхідності диференційованого підходу до країн-учасниць у межах Європейської політики сусідства. Для держав, що беруть участь у проекті «Східне партнерство» планувалось створення зони вільної торгівлі, підписання угод про асоціацію, лібералізація візового режиму, співпраця в галузі енергетичної безпеки [6, с. 115].

Ідея посилення східного вектору ЄПС стала одним із пріоритетів зовнішньої політики Польщі на 2008 рік, яка позиціонує себе лідером у цьому напрямку. Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, представляючи 7 травня 2008 року у сеймі напрями зовнішньої політики держави на 2008 рік, задекларував цю ідею: «Польща має продовжувати спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо Сходу» [9, с. 12]. Польща прагнула і прагне зміцнити свою позицію в ЄС, насамперед за рахунок посилення ролі в Східній Європі.

США відреагували на дану ініціативу ЄС досить позитивно, насамперед через Грузію, адже після конфлікту у 2008 року Європа намагатиметься активніше допомагати країні відновити демократичний устрій та налагодити економічне становище [15, с. 134]. Адже США поряд із ЄС виділяли найбільше коштів для демократизації цієї країни, а саме більша частина з суми у 4,55 млрд. дол., яка була надана з боку США, спрямовувалася на

розвиток демократії. Хоча жовтневі фінансові надходження 2009 р. здебільшого не були орієнтовані на поширення демократії, однак 48 млн. дол. із загальної суми в 1 млрд. дол. спрямовувалися на проекти, що поширюють демократію. Чверть мільярда доларів США Грузії надана у формі прямої підтримки бюджету країни [14, с. 3].

Також на думку США демократичні відносини потрібно було активно впроваджувати і в Білорусії, яка більше прислухається до Москви і має не досить гарні відносини з Брюсселем [15, с. 133].

Перший (установчий) саміт ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство» відбувся 7 травня 2009 р. у Празі. Для роботи Європейська комісія запропонувала партнерам чотири тематичні платформи – з питань демократії та належного управління, контактів між людьми, енергетичної безпеки та економічної інтеграції. Ці платформи мають на меті практичну імплементацію багатостороннього виміру регіональної співпраці. Перші засідання стосовно цих платформ відбулися у червні 2009 р. [5]. У рамках «Східного партнерства» здійснюються також проекти щодо боротьби проти змін клімату, транспортної сфери, енергетики, політики з охорони довкілля, обміну студентами [3, с. 281].

У Спільній декларації країн-учасниць Празького саміту з питань Східного партнерства зазначалося, що «зближення в законодавчій і регулятивній сфері має вирішальне значення для країн-партнерів, які прагнуть досягти певних успіхів у зближенні з ЄС» [2]. Таким чином проголошувалася необхідність реформування законодавств країн-партнерів відповідно до стандартів ЄС у тому випадку, якщо ці держави справді прагнуть поглибити свої відносини з ЄС. Щоправда, вплив ЄС на просування реформ у країнах, що межують з ним, був обмежений.

Другий саміт, який відбувся у Варшаві в жовтні 2011 р., не приніс принципових зрушень, однак було підтверджено основні напрямки розвитку Східного партнерства та прийнятий «путівник», який містив конкретні кроки до поглиблення співпраці. Фактична неучасть Білорусії та проблема на

переговорах щодо декларації саміту (суперечки між Вірменією та Азербайджаном щодо Нагірного Карабаху) безперечно затьмарили Варшавський саміт [10]. Неучасть Білорусії у варшавському саміті була беззаперечно підтримана і США. Адже ЄС та Сполучені Штати після президентських виборів 19 грудня 2010 року, коли міліція жорстоко придушила акції протесту опозиції, заарештувавши близько 1000 осіб, зокрема 7 з 9 альтернативних кандидатів у президенти, запровадили жорсткі санкції. А саме, 20 січня Європарламент ухвалив резолюцію, в якій закликав ввести санкції проти Білорусії. Сполучені Штати також запровадили схожі санкції. Зокрема, США ввели односторонні санкції щодо низки білоруських компаній, а також розширили список громадян Білорусії, яким заборонений в'їзд до Сполучених Штатів [4].

У листопаді 2013 року у Вільнюсі відбувся третій саміт «Східного партнерства». Напередодні саміту 18 листопада 2013 в США впливовий американський політологічний центр «Heritage Foundation» провів навіть круглий стіл на тему перспектив Вільнюського саміту Східного партнерства за участю Послів України, Грузії, Азербайджану та Литви в США. Модератором круглого столу виступив один із провідних американських експертів-політологів Аріель Коен. На заході були присутні представники зовнішньополітичного, оборонного відомства та апарату Конгресу США, дипкорпусу, місцеві експерти і журналісти. У своєму виступі Посол України в США Олександр Моцик поінформував про кроки, які здійснюються нашою державою з метою реалізації європейського курсу України та забезпечення підписання Угоди про асоціацію з ЄС під час Вільнюського саміту Східного партнерства [11].

Проте уже на самому саміті Східного партнерства Європейський Союз успішно парафував Угоди про асоціацію та створення поглиблених і всеохопних зон вільної торгівлі (ПВЗВТ) лише з Молдовою і Грузією. А також, було підписано Угоду про лібералізацію візового режиму з Азербайджаном [6, с. 118]. Для цих країн це був значний крок уперед в

євроінтеграційній політиці. Адже підписавши угоди з Європейським союзом на вільнюському Саміті ці країни декларували, підтримували та впроваджували принципи міжнародного права, демократичні цінності, сталий розвиток, ринкову економіку та належне врядування.

Щодо України, то тогочасний Президент В. Янукович категорично відмовився підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Хоча більшість українців вважали, що В. Янукович підпише угоду, і навіть вважали, що цьому посприяють США. «Сполучені Штати Америки, мабуть, найзацікавленіша сторона в підписанні Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Держдепартамент робить все можливе, аби Вільнюський Саміт завершився успіхом для України та ЄС, і поразкою для Росії» – таку думку висловив УНН політичний аналітик та голова Громадянського Комітету Національного Порятунку Павло Нусс [11].

Сполучені Штати також висловлювали надію, що Україна підпише Угоду з ЄС, про це зазначав посол США в Україні Джеффри Пайєтт. За його словами, імплементація угоди про Асоціацію надасть Україні суттєві переваги. Пайєтт наголошував на тому, що Вільнюський саміт стане ще одним кроком до того, щоб перетворити Україну на європейську демократію [1]. Проте на той час цього не відбулось, і Вільнюський саміт став переломним для України.

Але вже зовсім інше забарвлення і для Європейського Союзу і для України мав Ризький саміт «Східного партнерства», який відбувся 21 – 22 травня 2015 р. У підсумку учасники Саміту підписали декларацію, за якою учасники саміту підтвердили суверенне право кожного з партнерів на вільний вибір рівня амбіцій і цілей, до яких вони прагнуть у своїх відносинах з Європейським союзом. Учасники саміту наголошували, що «Східне партнерство» спрямоване на створення єдиного простору загальної демократії, процвітання, стабільності та розширення співробітництва і не спрямоване проти когось. У цьому контексті учасники саміту висловили

готовність допомогти відновити довіру і впевненість на нашому континенті [12].

Загалом для України, Молдови та Грузії результати саміту стали найкращими серед реально можливих. Найголовніше питання, яке стояло на порядку денному в ЄС, це питання скасування віз. Україна отримала макрофінансову допомогу в розмірі 1,8 мільярда євро. У країнах, які підписали Угоду про асоціацію, буде запущена програма фінансування малого та середнього бізнесу, що може викликати достатньо активне зростання економіки цих країн та підвищення рівня добробуту їхнього населення. Відзначається активна участь країн Партнерства у проекті Енергетичного співтовариства, загальне реформування енергетичного сектора країн, збільшення реверсних потужностей для України, активність Грузії у Південному газовому коридорі та будівництво газових інтерконекторів між Румунією та Молдовою, що мають стати черговими кроками до зменшення їхньої енергетичної залежності від Росії.

Говорячи про позицію Сполучених Штатів Америки, то вони вважають, що Ризький саміт був успішним. Держдепартамент США заявив про схвалення дій щодо зближення країн «східного партнерства» з Євросоюзом. Начальник прес-служби держдепартамент США Марі Харф зазначила: «Ми віддані підтримці подальших ініціатив, які сприяють демократії та належному управлінню, зміцненню енергетичної безпеки, боротьбі з корупцією, і підтримки економічного і соціального розвитку в країнах Східного партнерства. Це особливо важливо в період підвищеного російського тиску і дезінформації по всьому регіоні» [16]. Також в Держдепартаменті заявили про підтримку Євросоюзу щодо посилення співробітництва з Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Молдовою і Україною.

Таким чином, Сполучені Штати Америки всіляко підтримують здійснення політики ЄС «Східне партнерство», вважаючи, що дана політика є реальним шансом для України, Молдови, Грузії, Білорусії, Азербайджану та

Вірменії поширити демократію у своїх державах, покращити соціально-економічне та політичне становище, підвищити рівень життя населення, забезпечити захист прав свобод людини і громадянина, реформувати енергетичний сектор.

Список використаних джерел та літератури

1. Влада України повинна сконцентруватися на посиленні захисту інтелектуальної власності // Новини України. РБК-Україна. – 22.10.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vlast-ukrainy-dolzhna-skontsentrirovatsya-na-usilenii-zashchity-22102013184200>
2. Доброжанська О. О. Ефективність Східного партнерства у поширенні демократії в країнах Східної Європи і Південного Кавказу [Електронний ресурс] / Оксана Доброжанська. – ACTA SCIENTIFICA ACADEMIAE OSTROVIENSIS – Режим доступу: <http://zn.wsbip.edu.pl/wydania/zeszyt2/sekcjaA/7.PDF>
3. Європейська інтеграція : навч. посіб. / за заг. ред. проф. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 464 с.
4. ЄС та США запровадили санкції проти Лукашенка // газета Тиждень. – 1 лютого, 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/7824>
5. Засідання тематичної платформи в рамках ініціативи «Східне партнерство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/news/235246.html>
6. Ільницька У. «Східне партнерство» як вимір європейської політики сусідства та діалоговий рівень співробітництва України з ЄС / Уляна Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Національний університет «Львівська політехніка»: Випуск 26. – 2014. – С. 113-120.
7. Мартинюк В. Східноєвропейський Союз – розвиток нового формату політики ЄС на Сході / Віталій Мартинюк // Поступ. – 27 травня 2008 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://postup.brama.com/usual.php?what=61129>
8. Сидорук Т. «Східне партнерство»: пропозиції і перспективи для держав Східної Європи та Південного Кавказу / Тетяна Сидорук // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 47-52.
 9. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І. Ф. Газізуллін, М. М. Гончар, О. В. Коломієць [та ін.] ; за ред. В. Мартинюка. Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2009. – 84 с.
 10. Східне партнерство Кавказу // Посольство Чеської Республіки в Києві. – 24.03.2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2010_05_17/x2010_08_20_1/x2014_03_24.html
 11. США не дозволять зірвати «Саміт Східного партнерства» // Українські національні новини. – 14 листопада 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1272397-ssha-ne-dozvolyat-zirvati-samit-skhidnogo-partnerstva-ukrayina-maye-silnogo-lobista-politolog>
 12. Підсумкова декларація Ризького саміту Східного партнерства // Європейська правда. – 22 травня 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/05/22/7034050/>
 13. Посол України в США взяв участь в роботі круглого столу щодо перспектив Вільнюського саміту Східного партнерства // Посольство України в Сполучених Штатах Америки. – 19 листопада 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/16324-posol-ukrajini-v-ssha-vzyav-uchasty-v-roboti-kruglogo-stolu-shhodo-perspektiv-vilnyusyukogo-samitu-skhidnogo-partnerstva>
 14. Boonstra J. Assessing Democracy Assistance: Georgia / J. Boonstra. – FRIDE, 2010, May. – P. 3.
 15. Bindi F. The foreign policy of the European Union: assessing Europe's role in the world / Federiga Bindi. – brookings institution press Washington, D.C. – 2010. – 341 с.

16. Eastern Partnership Summit // U.S. Department of state. – May 22, 2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/05/242765.htm>

US AND EU POLITICS «EASTERN PARTNERSHIP»

In this article to analyzes the policy of the European Union's «Eastern Partnership». Determined US relation to the initiative of the EU. Characterized four summits the EU «Eastern Partnership» and followed the US response to these summits. The attention to Ukraine's participation in the summit of the EU and the US position on this issue. Determined that the United States strongly supports the EU initiative «Eastern Partnership», especially in order to spread in the countries of the «Eastern Partnership» democracy, ensure human rights and freedoms, and to improve the socio-economic situation of these countries.

Keywords: *The European Union, the United States, «Eastern Partnership». Integration. summit.*

США И ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА «ВОСТОЧНОЕ ПАРТНЕРСТВО»

В данной статье анализируется политика Европейского Союза «Восточное партнерство». Определено отношение США к данной инициативе ЕС. Охарактеризованы четыре саммиты ЕС по вопросам «Восточного партнерства» и прослежено реакцию США на эти саммиты. Обращается внимание на участие Украины в саммитах ЕС и позицию США по этому вопросу. Определено, что Соединенные Штаты Америки всячески поддерживают инициативу ЕС «Восточное партнерство», в первую очередь для того чтобы распространить в странах «Восточного партнерства» демократию, обеспечить права и свободы человека и улучшить социально-экономическое положение этих стран.

Ключевые слова: *Европейский Союз, США, «Восточное партнерство», интеграция, саммит.*

УДК 327.7 (477)+351.88

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.43-56>

Людмила Чекаленко
Доктор політичних наук, професор
Дипломатична академія України при МЗС України

ФАКТОРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІТЛІ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто механізм колективного управління ЄС, використання об'єднуючого фактора європейської ідентичності та наднаціональний характер інтеграції.

Ключові слова: *Євросоюз, колективне управління, інтеграція, Рамкова програма ЄС.*

У чому полягає феномен ЄС? Вірогідно в життєдайності європейської ідеї, талановитості та винахідливості народів, що його населяють; утворенні продержавного формування, в інтеграції. Країни різних частин земної кулі намагалися відтворити процес і реалізувати проекти, подібні європейській інтеграції. Однак цей експеримент поза Європою за подібними критеріями та масштабами не вдався. Інтеграція по-європейськи дійсно являє собою вінець попереднього політичного, економічного та соціального розвитку Західної Європи. Саме західної частини європейського континенту, а не східної. І саме з Заходу Європи інтеграційний рух поширився на весь континент. Можна шукати пояснення цьому явищу в економічних витоках – інтернаціоналізації виробництва. Можна погодитися і з тим, що матеріальна складова інтеграційного процесу є необхідною, але не є достатньою.

Основні витоки інтеграції по-європейськи полягають у впорядкованому індивідуалізмі, сформованому римським правом і протестантською етикою; особистій свободі – свободі індивідуума; специфічному характері господарювання (індивідуалізм в умовах високої щільності населення), сформованому інтенсивним характером виробництва; протиріччями між приватною власністю і партикуляризмом, що призвели до двох світових

катастроф і зрештою змусили західних європейців віднайти ліки для видужання. І цими ліками виявилася інтеграція.

Питання європейської єдності хвилювали політиків саме в часи протистояння держав, посилення загрози знищення паростків демократії. У період Другої світової війни під час панування нацизму серед населення європейських країн неухильно зростала кількість прихильників ідеї пожертвувати державним суверенітетом заради європейської федерації, як гаранта миру та безпеки. Після Другої світової війни країни Європи впритул наблизилися до реалізації інтеграційних концепцій, вважаючи інтеграцію найефективнішим шляхом створення федералістського об'єднання.

Прихильники іншого варіанта розвитку Європи - конфедерації – віддавали перевагу нижчому рівню локалізації міжнародної правосуб'єктності. Основним гарантом цілісності державного суверенітету в такому разі мало б стати право вето, що давало можливість заблокувати рішення центральних органів, якщо таке рішення не відповідало національним інтересам суб'єктів конфедерації. Повертаючись до федералістського устрою, зазначимо, що суверенітет у такій державі не ділиться між федерацією та її суб'єктами. Федерація – це одна держава, а не союз держав, які "віддають" частину свого суверенітету на користь федеративної влади. У федеративній державі ділиться не суверенітет, а компетенція, причому ділиться таким чином, що суверенітет має федерація, а не її суб'єкти.

Не слід забувати, що практично всі учасники політичного процесу ЄС мають кілька різних ідентичностей і можуть відігравати різні ролі. Дослідники довели, що у сферах сільського господарства, рибальства й особливо торгівлі, ані комісари, ані працівники Європейської Комісії не відмовляються повною мірою від своїх національних зв'язків і прихильностей при виробленні політики. Так, у свій час британським лідерам вдалося після кількох років складних переговорів стосовно бюджету і з питань рибальства, соціальної політики, навіть безпекової політики нав'язати

свої пріоритети. Поступово система ЄС за допомогою інтенсивної взаємодії міжнаціональних і міжурядових мереж перетворилася на колективний уряд, що спирається на еліти, які взаємно перекривають або заміщують одна одну.

У рамках Євросоюзу влада, політична відповідальність, бюджетні та адміністративні можливості залишаються переважно в руках держав-членів. Проте для широкого спектра політичних сфер ці держави-члени спільно застосовують наявні у них владу та адміністративні можливості. Постійні протиріччя між національними і наднаціональними інтересами значно гальмують процес інтеграції: державні системи управління діють повільно внаслідок значного розмаїття інтересів і негнучкості адміністративних структур.

Уряд ЄС стикається з широкою гамою інтересів, представників яких доводиться переконувати, долаючи їхній опір. Разом з тим, уряд Євросоюзу змушений враховувати в процесі впровадження політики особливості та усталені традиції різних національних адміністрацій. Попри складнощі, досвід ЄС довів, що система працює, хоча й не так швидко і безболісно, як декому хотілося б. У більшості політиків і громадськості держав-членів не виникає бажання з неї вийти. При цьому невеликі, слабкі держави від створення сильних інституцій отримали непропорційно більшу вигоду порівняно зі своїми міцними сусідами завдяки тому, що їхній голос став помітнішим, а міжнародний авторитет зміцнився.

ЄС залишається системою колективного управління, яка твердо підтримується його учасниками, оскільки він захищає інтереси всіх своїх членів – як великих, так і малих держав. Багаторівневе та багатогранне творення політики – це, безумовно, складний вид діяльності. Держави та федерації, як і недержавні системи управління, не завжди здатні забезпечити досягнення стратегічних цілей, оскільки їм доводиться балансувати в умовах суперечливих впливів і пріоритетів.

Отже, спосіб формування політики ЄС можна охарактеризувати як постсуверенний. Він перетинає державні кордони, проникає вглиб, у ті

аспекти національної політики та адміністрації, які раніше вважалися внутрішніми. Цей спосіб уособлює принцип взаємного втручання у внутрішні справи різних країн, який нині поширюється навіть на взаємні перевірки судових процедур у різних країнах. Застосування цього принципу ґрунтується на взаємній довірі, колективній згоді з метою впровадження європейських законів і регламентів за допомогою національних адміністрацій.

Водночас, держави, представлені національними урядами, і надалі займають центральне місце в політичному процесі Євросоюзу. Проте, вони вже не єдині важливі учасники і не завжди основні. Їхні дії обмежені інституційними структурами і стримуються втручаннями інституційно-автономних учасників (рада, комісія, парламент, суд тощо). Хоча дехто вважає, що щільність мереж та інтенсивність діяльності в їхніх межах зумовлює ефективне злиття національних адміністрацій в єдину колективну систему ЄС. Практика свідчить, що сьогодні жоден уряд Європейського Союзу та навіть поза інтеграційним об'єднанням (ураховуючи право гуманітарного втручання), не можна вважати суверенним у тому розумінні, у якому це поняття використовувалося 60 років тому.

Отже, поняття "колективне управління" означає певний ступінь спільної відповідальності за спільну справу, поточного співробітництва в межах системи спільного досвіду. Разом з тим зазначимо, що ЄС залишається неповним державним утворенням: йому бракує багатьох рис, які можна зустріти у розвинутій демократичній політичній системі. Ф. Шарпф характеризує Євросоюз як утворення, що спирається на "орієнтовану на результати законність". Він стверджує, що ЄС є урядом для людей, але не є урядом, сформованим людьми [1, с. 7].

Одним із джерел моці ЄС є об'єднуючий фактор європейської ідентичності. Національні уряди Європи після Другої світової війни відродили і підтримують відчуття колективної ідентичності за допомогою низки широкомасштабних програм у сфері економічного розвитку та

зростання добробуту. Однак зазначений фактор ще не відіграє тієї консолідуючої ролі, яку міг би відігравати, оскільки застосувати цей підхід у масштабах всього Євросоюзу не дає змоги надто малий обсяг його бюджету. До того ж, формування європейської політики контролюється елітою, фактично без залучення широкої громадськості до розгляду більшості політичних питань. Р. Дорендорф характеризує політичну систему ЄС як "картель еліт", за допомогою якої думка народу представлена непрямим шляхом (через втручання парламентарів, недержавних організацій тощо), тобто колективне управління спирається на такий слабкий фундамент легітимності, як постсуверенна політична система [2, с. 619].

Перед державами європейської спільноти на початку XXI ст. постала низка проблем глобального характеру. Викликом національній ідентичності суверенних держав став наднаціональний характер інтеграції, що спричинило формування біполярної структури влади на європейському рівні, де інститути ЄС і держави-члени ділять повноваження. Найскладнішим питанням у європейському інтеграційному ланцюгу здобутків і перемог, на наш погляд, виявилось віднайдення рівноваги співвідношення державного суверенітету та елементів наднаціональності європейських структур.

Елементи наднаціональності можна помітити не тільки в механізмі діяльності деяких європейських установ (розгляд питання, процедура прийняття рішення, головування в організації, розподілення коштів, зрештою лобіювання проходження питань тощо). Постає запитання: наскільки ці елементи сумісні з такою ознакою держави, як суверенітет? Суверенітет у цьому контексті набуває специфічної форми співвідношення компетенції держави та євроструктур шляхом делегування частини компетенції держави міжнародній організації або спільного здійснення означених функцій. Варто зазначити, що з правового погляду суверенітет виявляється в комплексі компетенції держави, яка трактується як єдність території, населення, влади, незалежності, етносу, монетарної системи тощо. Нині суверенітет держави в

усіх його проявах існує лише як відносний, обмежений і внутрішнім, і міжнародним правом.

Тому на запитання, де та межа, за якою обмеження суверенітету призведе до припинення існування держави як суб'єкта міжнародного права, сучасний розвиток правової думки і досвід міжнародних організацій відповіді поки що не дають.

Іншою, не менш складною для розв'язання проблемою, яку розглядаємо викликом безпеці ЄС, виявилася імміграція в країни Європи з інших регіонів світу. Цей процес супроводжується посиленням транспортування дешевої робочої сили, наркотиків, розповсюдження тероризму, врешті транспортування інших цивілізаційних цінностей, що вимагає забезпечення безпеки громадян єдиної європейської спільноти при дотриманні прав вихідців із третіх країн – легальних мешканців держав Євросоюзу. Таким чином, політичні процеси у країнах-приймачах охоплюють усе ширше коло імміграційних питань, а іммігранти самі стають активними учасниками політичних процесів. Це розмиває європейську ідентичність, що може призвести до непоправних наслідків євроінтеграційного процесу.

Сучасний ЄС не є класичною міжнародною організацією з огляду на його наднаціональний характер. Установчі органи Євросоюзу уповноважені створювати правила, регламенти, директиви, які стають обов'язковими до виконання всіма державами-членами. Водночас ЄС створив спеціальну структуру, що контролює дотримання цих правил – Європейський суд, і має повноваження на примус до їх виконання. З формально-правових позицій серед ознак наднаціональності, властивих ЄС, можна виокремити: право на втручання у питання, належні внутрішній компетенції держав, відповідно до конституції; покладання широких повноважень у створенні правил і контролю за їх виконанням на міжнародних службовців; право своїми рішеннями зобов'язувати та надавати право фізичних і юридичних осіб державам-учасницям тощо.

Питання щодо несумісності наднаціональності міжнародних організацій з принципами поваги державного суверенітету та невтручання у внутрішні справи держав-членів дебатуються й досі. Науковці дійшли консенсусу, що суперечностей між основними принципами міжнародного права і членством держави в наднаціональних організаціях не буде тоді, коли статuti організацій передбачатимуть добровільний вихід з організації. Зауважимо, що ЄС тільки нещодавно прийняв рішення про можливість виходу зі спільноти. Особливу увагу співтовариство приділяє здійсненню політичних та економічних реформ і наближенню законодавства країн-кандидатів до європейських норм. З огляду на зазначене, демократизація українського суспільства (і держави) передбачає глибоку реструктуризацію всієї законодавчої та судової системи, соціальної сфери, а також проведення економічних реформ.

Інституційна складова процесу європейської інтеграції підтверджує, що розвиток політичної системи ЄС відбувається шляхом накопичення нею консенсусних рис на противагу мажоритарним. З ознак мажоритарної системи залишилися відносно слабкий щодо вагомості рішень парламент, недостатньо підзвітна йому адміністрація (Комісія), відсутність євроконституції, що замінна поки що квазіконституційними договорами, Європейська Рада, як колективний глава держави, що активно втручається в політичний процес і таким чином компенсує слабкість наднаціональної адміністрації. До узгоджувальних (наближених до унітарних) рис можна зарахувати конституційний контроль за діяльністю органів ЄС, який провадить Суд, пропорційну систему виборів до Європарламенту, багатопартійний склад парламенту, зародки двопалатності тощо. За деякими припущеннями, Європейська Рада, яка є законодавчим органом, поступово може перетворитися на верхню палату парламенту. Можна також припустити, що Комітет регіонів поступово оформиться в одну з палат Європарламенту – третю, а можливо, за значимістю й на другу палату паралельно з самим парламентом і нинішньою Радою ЄС, якщо

міжнаціональна Рада втратить у майбутньому те особливе значення, яке на сьогодні має в системі ЄС.

Задля поглибленого розуміння специфіки європейської інтеграції необхідно проаналізувати сучасні тенденції розвитку світу, визначити місце Євросоюзу в порядку денному міжнародних відносин, порівняти з іншими інтеграційними угрупованнями та провідними країнами, потужності яких можуть конкурувати з ЄС, а також порівняти параметри розвитку Євросоюзу - США – Японії – Китаю, як найбільших світових потуг XXI століття.

Для пошуку відповіді звернімося до зовнішніх творців ЄС, зокрема до Сполучених Штатів, які доклали значних зусиль для створення європейського союзника. Друга світова війна знесилила Європу, спричинила глибоку економічну кризу. Саме США надали їй відповідні кошти: утворили Європейський платіжний союз, Європейську організацію економічного співробітництва, перетворену пізніше на Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Зрештою, за ініціативи Сполучених Штатів розпочалася реалізація плану Дж. Маршалла, левову частку допомоги якого отримали провідні європейські держави – Велика Британія, Німеччина і Франція. Паралельно з утворенням Європою безпекової структури - Західноєвропейського союзу, США створюють разом із європейськими партнерами НАТО, що було концептуально новою формулою розв'язання проблеми безпеки Західної Європи. Таким чином, європейські структури одночасно охопили економічні, безпекові та політичні схеми взаємодії. Це надало можливість європейцям замислитися про окреме політичне інтеграційне утворення в межах Спільнот (ідея і план Л. Тіндемманса, що не було реалізовано) і оборонний союз (задумка і план П. Спаака, що також не вдалося реалізувати). США перебрали на себе роль спостерігача, скоріше патрона Західної Європи, поступово підтягуючи її до американських стандартів, водночас стримуючи чийсь європейські амбіції, що могли зашкодити американському пануванню на Європейському континенті. Сполучені Штати й сьогодні здійснюють свою політичну концепцію гри на

протистоянні основних європейських лідерів. Серед американських прогнозних сценаріїв майбутнього розвитку світу – жоден не відводить Євросоюзу місця лідера міжнародної спільноти.

Наступний аспект феноменальності, як можна припустити, полягає в системі уніфікації країн ЄС: 1) тільки в умовах поглибленої інтеграції спостерігається блискавично швидкий розвиток провідних держав і підтягування слабких до середнього рівня; 2) особливих успіхів досягнуто в найскладніших завданнях: різноманітних варіантах альтернативних енергоносіїв, боротьбі за здоров'я людини, боротьбі з природними катаклізмами (у т.ч. проблемами клімату), технічних і наукових знахідках тощо.

Ставку в ЄС було зроблено на науку і технології, також вдалося об'єднати розробників і виробників інформаційних технологій. Перша програма науково-технічного розвитку 1982 р. – Рамкова програма – була спрямована на дослідження, що не ведуть до виготовлення кінцевого продукту. Їхня мета – вирішувати науково-технічні проблеми загального плану, щоб виробник, використовуючи ці технології, розробляв власні модифікації. Тим самим, було заповнено простір між фундаментальною і прикладною наукою. Водночас поважається авторське право: кожен автор може розробляти, модифікувати готовий продукт. До фінансування виконуваних робіт залучається приватний капітал (50%), що значно підвищило зацікавленість виконавців у результатах роботи. Програма була спрямована на подолання індивідуалізму й ізоляціонізму національних науково-дослідних центрів. Заявка приймалася тільки від виконавців із двох і більше країн. До списку мали бути включені як компанії, так і наукові центри. Відбір і проходження заявок здійснювала незалежна конкурсна комісія. Отримані результати ставали власністю всіх країн ЄС, у тому числі й тих, хто не брав участі в розробці. На початку 1980-х років відбулася реорганізація національних науково-технічних програм країн ЄС, серед яких вибрано такі, що відповідають стратегічним інтересам Спільноти (*ідея*

Етьєна Давіньона і Паоло Фаселла). Саме так було досягнуто взаємодії національних науково-технічних центрів, що сприяло підвищенню ефективності винаходів і розробок. Розроблено критерії важливості ("*критерії Райзенхубера*"). Пріоритетом користувалися такі дослідження, що вимагають більших витрат, оскільки одна країна не спроможна їх провести; можуть принести економічну вигоду тільки в результаті багатосторонньої взаємодії; здатні принести ефективніший результат; такі, що сприяють створенню єдиного ринку ЄС; соціальному та економічному єднанню; стимулюють мобільність науково-технічних кадрів і координацію відповідної політики. У результаті розширено тематику досліджень: до науково-технічних розробок у галузі ядерних досліджень, що впроваджувалися з часів створення Євратому, додалися програми з екології, охорони здоров'я, рибальства, сировинних матеріалів, текстильної промисловості тощо.

Перелічені вище ідеї було втілено в подальші чотирирічні Рамкові програми. Не будемо перераховувати всі з них. Нагадаємо, що шоста Рамкова програма ЄС, розрахована на 2002 – 2006 рр., стала основним механізмом і першим практичним етапом створення єдиного європейського наукового простору. Бюджет програми на 2003 – 2006 рр. становив 17,5 млрд. євро, що перевищує бюджет попередньої програми на 17%. Основні цілі програми полягали у створенні єдиного європейського наукового простору, досягненні європейських наукових переваг, підвищенні конкурентоздатності та інноваційної активності, інтеграції європейської науки на всіх рівнях – локальному, регіональному, національному та міжнародному. Сьома Рамкова програма ЄС була розпочата 2007 р. (2007 – 2013 рр.). Обсяг фінансування становить 54,582 млрд. євро. Програма об'єднує всі дослідницькі ініціативи Євросоюзу і спрямована на підвищення конкурентоздатності європейських досліджень, освітніх та інноваційних сфер. Основна мета програми – підвищення конкурентоздатності європейської промисловості шляхом підтримки передових наукових і конструкторських розробок, технологічного розвитку та швидкого впровадження цих розробок у промисловість. Як і

попередня, сьома Рамкова програма складається з чотирьох компонентів: Співробітництво, Ідеї, Люди, Можливості. У центрі наукових досліджень – тематика охорони здоров'я, продукти харчування, сільське господарство і рибальство, біотехнології; інформаційні технології; нанотехнології, матеріали та нові виробничі технології; енергетика; виклики, зміни клімату; транспорт з аеронавтикою включно; соціально–економічні та гуманітарні науки; космос; безпека тощо.

Не випадково приділено увагу розвитку науково-технічних досліджень ЄС. Спільнота веде перед у світових дослідженнях космосу, пошуках альтернативних джерел енергії (сонячної в пустелях), авіабудуванні, у створенні нових потужних енергетичних систем. У Європейському центрі ядерних досліджень у м. Женеві, відомому за французькою аббревіатурою як ЦЕРН, 10 вересня 2008 р. був запущений найбільший у світі прискорювач заряджених частинок (*Large Hadron Collider, LHC*). І сам прискорювач, і детектори, що оточують місця зіткнень, розміром з великий багатоповерховий будинок, є чудом інженерної думки, передовим краєм сучасної техніки. Іншим феноменальним науковим досягненням, у першу чергу вчених і інженерів Євросоюзу, вважається розробка проекту міжнародного експериментального термоядерного реактора – ІТЕР (ІТЕР, шлях), місце для побудови якого – дослідницький центр Кадараш (*фр.* - *Cadarache*) на півдні Франції за 60 км від Марселя. Завдання ІТЕР полягають у комерційному використанні термоядерного реактора, розв'язанні фізичних і технологічних проблем, що трапляються на цьому шляху. У разі успішного запуску ІТЕР людство забезпечить себе дешевою енергією.

Водночас, попри, здавалося б, феноменальні досягнення Європейської спільноти, це об'єднання потерпає від безлічі проблем, поглиблення яких спричиняє перманентну кризу всієї інтеграційної системи. Назвемо ті проблемні питання ЄС, які рідко згадують європейські та вітчизняні ЗМІ.

Перш за все – це відсутність спроможної системи безпеки ЄС. Результатом європейської безпекової неспроможності була югославська

криза. Загроза безпеці європейським народам у першу чергу полягає в тому, що створено прецедент - косовську проблему. Досвід Косово добре вивчили турецькі силові структури, російські генерали, зацікавилися ним і китайські стратеги.

Югославська криза підштовхнула іншу – кримську кризу (втрата Криму), яка також стала "живим" театром подій та увійшла до підручників стратегії й тактики ведення війни в умовах XXI століття.

Розігруються інваріанти насаджування вже російського сценарію володарювання, відбувається розчленування суверенних держав. Росією проведено військову операцію в Грузії. На запитання, чому мовчала Європа, ЄС, Європейська комісія відповіла так: "Грузія не входила у сферу відповідальності ЄС". До перманентної кризи доросла й проблема Кіпру. Ще одним проявом неспроможності Євросоюзу протистояти викликам безпеці Європейського континенту є російська військова кампанія в Україні. Чи відповідають засоби протистояння їй з боку ЄС? Чи вони є адекватними рівню ескалації російської агресії? На жаль, відповідь буде негативною. Наша країна в боротьбі за суверенність намагається зібрати власні сили, шукати підтримки у перевірених стратегічних партнерів у євроінтеграційному процесі. До захисту України покликана й реалізація підписаної Угоди про асоціацію, яка містить доволі обнадійливі положення щодо політичної та безпекової сфер. Зокрема, поширення міжнародної стабільності та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування, прав людини та фундаментальних свобод, поширення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки та оборони. Передбачається розвиток і зміцнення політичного діалогу, у тому числі поступової конвергенції позицій України з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики. Економічне підґрунтя угоди – розбудова поглибленої ЗВТ – також містить відповідні гарантії безпеки нашої країни.

Водночас, на жаль, ЄС не спромігся виробити унітарну, принципову, жорстку позицію в обстоюванні суверенних прав на територіальну цілісність і невтручання у внутрішні справи країн Європи, що поза спільнотою. Ситуацію, яка блокує створення системи безпеки ЄС, можна пояснити лише тим, що спільнота не має необхідності змінювати існуючу схему, оскільки цю сферу відповідальності та відповідні завдання блискуче реалізує НАТО.

Європейська інтеграція України, що визначена стрижневим напрямом існування нашої держави з перших днів набуття міжнародної суб'єктності, залишилася важливим шляхом поступу, якщо не сказати порятунком у ситуації, що склалася як навколо України, так і в самій Українській державі. Певних надій додає те, що наша країна залишає за собою право претендувати на членство в Євросоюзі як за географічними визначеннями, політичними переконаннями, так і за власним світоглядом. Україна нині не в змозі запропонувати ЄС іншу безпекову модель і змушена пристосовуватися до існуючих варіантів. Найприйнятнішою й апробованою практикою є європейська система безпеки, що уявляється доволі чіткою та прозорою. Вона спирається на тріумвірат провідних європейських і трансєвропейських структур: ОБСЄ, ЄС (+НАТО) та РЄ. Саме ці організації покликані нести відповідальність за неподільність Європи. Однак, у разі провалу однієї з зазначених ланок безпеки – хитатиметься й уся схема. Ситуація, що склалася навколо зазначеного питання, є не такою простою, як здається на перший погляд. Складність у першу чергу полягає в амбітних геополітичних інтересах гарантів безпеки позоставалих поза військовими альянсами країн.

Список використаних джерел та літератури

1. Scharpf F. W. *Governing in Europe: Effective and Democratic?* / F.W. Scharpf. – Oxford: Oxford University Press. – 1999.
2. Волес В., Волес Г. *Творення політики в Європейському Союзі* / В. Волес, Г. Волес. / Пер. з англ. – К.: Вид-во С. Павличко "Основи". – 2004.

FACTORS EUROPEAN IDENTITY IN THE LIGHT OF THE SITUATION IN UKRAINE

The article describes the mechanism of collective management of EU, the use of the uniting factor of the European identity and supranational integration.

Keywords: *European Union, collective management, integration, Framework programme of the EU.*

ФАКТОРЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СВЕТЕ СИТУАЦИИ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрен механизм коллективного управления ЕС, использование объединяющего фактора европейской идентичности и наднациональный характер интеграции.

Ключевые слова: *Евросоюз, коллективное управление, интеграция, Рамочная программа ЕС.*

Актуальні проблеми європейської історії та міжнародних відносин

УДК 94 (4) (44) (470-571) "XVIII/XIX"

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.57-69>

Жанна Іщенко

*Кандидат історичних наук, старший викладач
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА Ж. де МЕСТРА У

ВТІЛЕННІ ІМПЕРСЬКОГО КУРСУ РОСІЇ (кін. XVIII – поч. XIX ст.)

В статті розглядається суспільно-політична доктрина Ж. де Местра. Проаналізовано вплив французького еміграційного чинника на розвиток російської імперської ідеології наприкінці XVIII – початку XIX ст. Наголошується на важливості освітянської концепції Ж. де Местра для вирішення кадрової проблеми російського уряду.

Ключові слова: *суспільно-політична доктрина, Ж. де Местр, Росія.*

Динамічність сучасних політичних процесів зумовлює актуальність ретроспективного вивчення ключових моментів історичного розвитку окремих країн, особливості їх дипломатії та становлення ідеологічного підґрунтя внутрішньої та зовнішньої політики. Особливе значення аналіз цих подій має для історичного прогнозування можливого перебігу теперішніх подій. Остання чверть XVIII – початок XIX ст. стали періодом формування та втілення амбітних проектів урядів європейських держав. Поштовхом для більшості з них стала Велика Французька революція та франко-російське протистояння в регіоні Центральної та Південно-Східної Європи.

У зв'язку з цим, особливий інтерес для нас становить унікальність державного устрою Росії, який в свою чергу став відзеркаленням її дипломатичного курсу. Культурний діалог тогочасної Російської та Французької імперій став предметом дослідження М Штранге [11] та Ю. Лотмана [4]. К. Міллер [5] проаналізував вплив французького емігрантського середовища на російське суспільство за часів царювання Катерини II. Діяльність переконаного французького монархіста Ж. Де

Местра під час його перебування в Росії проаналізовано М. Степановим та Ф. Вермалем [10]. М. Дегтярьова зосередила увагу на зіткненні інтересів у російському політикумі, який стояв перед дилемою вибору М. Карамзіна або Ж.де Местра на роль державного ідеолога [1]. Ми спробуємо прослідкувати роль французького еміграційного чинника у формуванні та подальшому розвитку особливостей імперської ідеології Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. значний вплив на розвиток російської культури, насамперед культури еліти, мала Франція. Російсько-французький білінгвізм став характерною рисою імперського дворянства, підґрунтям для засвоєння західноєвропейського світогляду. Характерним є спостереження Ю. Лотмана про те, що галоманія вищих верств суспільства Росії стала причиною нездатності селян відрізнити за мовою та одягом російських гусарів від французьких: «[...] коли гусари Давидова вперше з'явилися в російських селах, в тилу у ворога, російські мужики їх ледве не перестріляли, тому що мундири – і французькі і російські [...] були для селян однаково чужими і вони сприйняли їх за французів». Лише потреба залучити на свій бік селянство змусила Д. Давидова «[...] не лише говорити мовою голоти, але й наслідувати її в звичаях і одязі [...]» [4, с. 319].

Протистояння Росії та Франції в Центральній та Південно-Східній Європі кінця XVIII – початку XIX ст. було зумовлене особливостями тогочасної геополітичної ситуації. Після Французької революції на теренах Російської імперії знайшли притулок представники відомих аристократичних сімей, дворяни, католицькі священики. Британський посол у Санкт-Петербурзі Ч. Вітворт зазначав, що «[...] Імператорська Величність ревно стежить за тим, щоб її сприймали в якості покровительки тих друзів монархії, котрі були змушені залишити батьківщину [...]» [5, с. 277]. Драматичні зміни на європейському континенті поставили на порядок денний Санкт-Петербурзького кабінету питання ідеологічного обґрунтування монархічного устрою та запобігання поширенню демократичного впливу на теренах

імперії. Першими на взаємозв'язок між поширенням ідей Просвітництва та Французькою революцією вказували єзуїти. Після революційних подій у Франції Катерина II планувала використати французьких емігрантів для створення військових угруповань на чолі з братами короля для контрреволюційного походу на Париж [11, с. 86].

У процесі імунізації російського суспільства і, насамперед, еліти, від небезпечного для самодержавства впливу революційних ідей важлива роль також належала французам-емігрантам, які залишили свою Батьківщину після революційних подій. Необхідно зазначити, що політичні погляди та настрої цієї хвилі емігрантів суттєво відрізнялися від їхніх попередників. Популярні раніше ідеї доби Просвітництва лишилися в минулому, їм на зміну прийшла впевненість у необхідності збереження монархічного устрою держав. Відповідність їхніх контрреволюційних настроїв тогочасному російському урядовому курсу, співзвучність з ідеями консерваторів, світоглядна спільність з російською елітою, її франко-російська двомовність стали підґрунтям поширення французького впливу у дворянському середовищі. З одного боку, тут ми маємо справу з добровільним приєднанням французької аристократії до антинаполеонівського табору, з іншого – зі спробами використання урядовими колами Росії її інтелектуального потенціалу для популяризації консервативно-націоналістичної ідеології.

Актуальними в цьому контексті є ідеї французького філософа і письменника графа Ж. де Местра. Посол Королівства Сардинія, він перебував у Росії в 1802-1814 рр. і саме тут створив більшість своїх творів. Посол Ж. де Местр розвинув активну антинаполеонівську діяльність. Після прибуття до Санкт-Петербурга у 1803 р. він намагався сприяти створенню антифранцузької коаліції, наголошуючи при цьому на важливості використання ідеологічного чинника. Дипломат вважав, що поразка Наполеона I стала б можливою після зміни ставлення до нього французького народу «[...] Проводячи військові дії проти Франції і діючи одночасно на її теренах, можливо привести країну до того, що вона повалить узурпатора

своїми власними руками [...]» [14, с. 67]. Необхідно зазначити, що формування та подальше використання суспільної думки щодо очільників іноземної держави лишається вагомим важелем у міждержавних відносинах.

Цікаво, що сардинський посол, незважаючи на власне негативне ставлення до Наполеона I, зміг оцінити історичну необхідність для Росії укладання Тільзітського мирного договору. В листі до графа д'Аваре читаємо: «[...] Імператор, підписуючи мир, підкорився лише розсудливості, необхідності, любові до своїх народів. Якщо є люди, котрі його картають, то вони не знають, що говорять [...]» [12, с. 87]. На нашу думку, відсутність таємниці листування в Російській імперії, у даному випадку, мала сприяти зацікавленню Олександра I у використанні цього дипломата для обґрунтування доцільності обраного політичного курсу. Ж. де Местра радо приймали в аристократичних салонах Санкт-Петербурга [10, с. 608], а його ідеї щодо необхідності збереження самодержавного устрою в Російській імперії підтверджували доцільність тогочасного урядового курсу. Трактуючи історичний процес як втілення божественного плану (провіденціалізм), Ж. де Местр заперечував політичні теорії філософів доби Просвітництва і переконував, що Французька революція призведе до зміцнення монархічної традиції та релігійних догматів у суспільстві [6, с. 15]. Ідеї філософа щодо богообраності державної влади цілком відповідали намаганням російського уряду обґрунтувати та підтримувати вірнопідданські почуття до правлячої династії. Ж. де Местр, заперечуючи необхідність громадянських свобод і демократичних перетворень, вважав домінування Церкви та поширення релігійних норм і принципів у суспільстві необхідною умовою розбудови державності [8, с. 188]. Обстоюючи доцільність збереження станового суспільства, він зазначає «[...] Прелатам, дворянам, державним сановникам належить право бути хранителями [...] консервативних істин, вчити народ тому, що є зло, що – істина і що брехня у порядку моральному і релігійному [...]» [8, с.447]. Пояснення Ж. де Местром наслідків Французької революції

для Європи існуванням антимонархічної змови ілюмінатів було близьким до урядового бачення тогочасної Росії [3, с. 201-204].

Привабливими для обґрунтування принципів самодержавства було визнання політичного суверенітету лише за монархом «Права народу [...] обумовлені пожалуваннями суверена, але у корінних прав суверенів і аристократії немає ні дати, ні творців» [6, с. 82]. Для Ж. де Местра Російська імперія з притаманним їй кріпацтвом мала особливе значення в контексті збереження в Європі монархічної та релігійної традиції. Намагаючись запобігти поширенню революційних ідей, він закликав російських патріотів «[...] у всьому, навіть у дрібницях протистійте духу новацій та змін [...]» [8, с. 608]. Оцінюючи загрозу сприйняття демократичних принципів дворянством і поширення освіти, філософ попереджав: «[...] Якщо з'явиться який-небудь університетський Пугачов і стане на чолі партії, якщо весь народ буде збурений і замість азійських експедицій почне революцію на європейський кшталт, тоді я не знаходжу слів, щоб висловити з цього приводу моє занепокоєння [...]» [8, с. 173]. Зважаючи на те, що Росія була закрита «[...] для впливу великої європейської цивілізації Риму [...]» [8, с. 159], а Петро I «[...] відібравши власні звичаї, [...], характер і релігію [...]» віддав державу «[...] іноземним шарлатанам і зробив іграшкою безперервних змін [...]» [8, с. 179], підпорядкована уряду Православна Церква не могла забезпечити імунізацію суспільства від революційного французького впливу [8, с. 169]. В таких умовах домінантою легітимної монархічної концепції в Російській імперії, на думку Ж. де Местра, було збереження інституту кріпацтва: «[...] Рабство існує в Росії тому, що воно необхідне, і тому, що імператор не може без нього правити [...]» [12, с. 33]. З іншого боку, він вважав, що «[...] якщо звільнення повинно мати місце в Росії, воно відбудеться, [...] природно. Непередбачувані обставини змусять його бажати тією та іншою сторонами. Все відбудеться без шуму і нещастя (всі великі речі відбуваються таким чином) [...]» [12, с. 28]. Але цей процес вимагає попередньої підготовки тому, що в контексті збереження державних

інтересів «[...] безпечніше поневолити людей, ніж невчасно надати їм свободу [...]», що вимагає від особи морального виправлення [137, с. 30]. Розуміючи важливість виховання, філософ наголошує, що саме священники завжди опікувалися освітою молодого покоління. Ревний католик Ж. де Местр разом з іншими французькими емігрантами сприяв окатоличенню представників російської еліти. Причини численних переходів з православ'я до католицизму князь П. Вяземський пояснює тим, що для представників вищого світу «[...] Російська Церква не християнська, а селянська, вона добра для мужиків, а для нас – людей освічених і європейських – потрібна релігія de la duchesse de Rohan, релігія Паризьких салонів та du Journal des Debats [...]» [9, с. 511]. Доктрина Ж. де Местра вплинула на генерала М. Орлова, котрий був впевнений, що приклад Французької революції доводить незалежність суспільного устрою від людської волі і цілком є проведінням Божим, на відомого діяча таємних товариств М. Луніна, який був за своїми соціально-політичними поглядами близький до представників буржуазно-поміщицького лібералізму (М. Муравьєва, І. Якушкіна, Н. Тургенєва). Ф. Тютчев та П. Чаадаєв також віддавали належне його дипломатичному таланту та визнавали, що їхнє політичне бачення було сформовано під впливом ідей сардинського посла [10, с. 616-619].

На визнання в урядових колах вказує факт звернення до Ж. де Местра міністра освіти графа О. Розумовського з проханням висловити думку щодо державної освіти в Росії. Зважаючи на роль дворянства у формуванні політичного курсу Російської імперії та необхідність протистояння поширенню французького революційного впливу наприкінці XVIII – на початку XIX ст., спробуємо зрозуміти позицію французького емігранта щодо шляхів і методів підготовки майбутніх урядовців, першочерговим завданням яких мав стати захист монархічної традиції. Виходячи з того, що «[...] у всякої нації – той уряд, який вона заслуговує, і будь-який план державної розбудови – лише [...] фантазія, якщо він не відповідає характеру нації»,

Ж. де Местр передумовою успіху вважає готовність нації сприйняти урядові проекти і пропонує скористатися європейським досвідом. Він переконує: відкриття інституту, затвердження викладачів і оплата викладання не вирішує справу, «[...] якщо покоління до цього ще не готове [...]». Крім того, відкриття знаних європейських академій і наукових товариств було зумовлено наявністю вчених, а не «[...] надією їх отримати [...]» [13, с. 299-300].

Важливим чинником для поширення цивілізації, на думку посла, є вплив Риму, саме тому поляки, які, як і росіяни, належать до слов'янської сім'ї, подарували світові «[...] одну з величніших прикрас людського роду, відомого Коперника [...]». Цивілізаційна роль католицизму зумовлена широким використанням латинської мови не лише в церковному середовищі, але й у різних сферах наукової та державної діяльності. Крім того, «[...] клір був втягнений у тисячу справ, і одні лише дискусії з ворогами релігії вимагали від нього різнобічних і ґрунтовних знань [...]» [13, с. 302]. Всі ці чинники разом зумовили поширення і популяризацію наукових знань в європейському суспільстві. Російські реалії були діаметрально протилежними: комунікативне середовище церковнослов'янської мови було обмежене релігійними колами. Православна Церква не стала посередником на шляху просвітництва. В цьому контексті франко-російське протистояння є лише частиною протистояння Європи і Росії. Ж. де Местр переконує, що намагання уряду поширити в непідготовленому російському суспільстві науку є небезпечним для держави. По-перше, на теренах імперії з'явиться значний прошарок агресивно налаштованої опозиції. По-друге, відсутність національних науково-педагогічних кадрів змушує для викладання запрошувати іноземців. Останні не є кваліфікованими спеціалістами, вони лише сприяють поширенню небезпечних ідей та настроїв. Загрозливою тенденцією на теренах Російської імперії є розділення моральності викладача і навчального процесу. Нарешті, зважаючи на специфіку наукової діяльності, Ж. де Местр обстоює думку про необхідність створення спеціалізованих

навчальних закладів за професійним спрямуванням для російської еліти [13, с. 350-353]. Крім того, штучне намагання уряду на законодавчому рівні обумовити отримання посад наявністю тих чи інших знань не стане ефективним: «[...] закон буде предметом глузувань, [...] наукові ступені стануть [...] порожніми титулами, тарифи на які будуть всім відомі [...]» [13, с. 349-351]. У монархічній концепції Ж. де Местра важлива роль належить ідеологічному впливу на суспільство та вихованню молоді. На його думку, найкраще з цим завданням могли впоратися єзуїти. У п'ятому листі О. Розумовському обґрунтовується доцільність реорганізації Полоцької колегії в академію і звільнення єзуїтських шкіл від впливу Віленського університету [13, с. 360-362]. В унісон з Ж. де Местром звучить повідомлення від 24 серпня 1810 р. єзуїтського генерала Ф. Бржозовського О. Розумовському про поширення небезпечних для уряду ідей серед студентів Віленського університету і занепокоєння, що університети «[...] будуть розповсюджувати принципи і правила, у тисячу разів небезпечніше, ніж випадкові хвилювання, що мали колись місце [...]» і переконує, що саме єзуїти зможуть забезпечити виховання молоді на «[...] принципах патріотизму, [...], поваги до особи государя [...]» [10, с. 598]. Занепокоєння російського уряду поширенням пропольських та пронаполеонівських настроїв на теренах західних губерній зумовило зацікавленість Санкт-Петербурга ідеями сардинського посла. Записка Ж. де Местра щодо підтримки єзуїтів Полоцької колегії була передана начальнику Головного управління духовних справ іноземних віросповідань А. Голіцину [15, с. 101]. Комітет міністрів прийняв рішення про задоволення клопотання [2, с. 257-258]. Олександр I особисто повідомив сардинського посла про своє позитивне ставлення до викладених у записці ідей [12, с. 80-81]. 1 березня 1812 р. імператор підписав указ про реорганізацію Полоцької колегії в академію з наданням їй прав університету і підпорядкуванням їй всіх єзуїтських шкіл, звільнених від впливу Віленського університету. 17 березня 1812 р. відбулася зустріч Ж. де Местра з Олександром I, під час якої

сардинський посол запевнив імператора, що єзуїти зможуть позитивно впливати на польську суспільну думку. Впевненість Ж. де Местра в тому, що падіння Наполена I лише питання часу, довершило справу [136, с. 126-134]. Ми погоджуємося з висновком М. Степанова щодо наявності у російського імператора бажання залучити Ж. де Местра до втілення плану відновлення Польщі під протекторатом Росії [10, с. 603]. Про популярність та впливовість Ж. де Местра, а також бажання Санкт-Петербурга використати ідеї сардинського посла свідчить його призначення імператорським секретарем після відставки М. Сперанського (березень 1812 р.) До речі, саме він, за доручанням Олександра I, серед кількох проектів пам'ятника Мініну і Пожарському (в Москві) обрав варіант І. Мартоса [10, с. 620].

Повертаючись до необхідності підготовки російських урядовців, здатних протистояти поширенню демократичних ідей і збереженню монархічної традиції, зазначимо, що, на думку сардинського посла, основоположними аспектами тут мали стати використання європейського освітянського досвіду та залучення до навчально-виховного процесу єзуїтів. У другому листі до графа О. Розумовського (червень 1811 р.) Ж. де Местр здійснює порівняльний аналіз класичної європейської освіти з проектом навчального плану Олександрійського ліцею, підготовленого М. Сперанським. Важливими чинниками навчального процесу є отримання семирічної базової (середньої – за сучасною класифікацією – Авт.) освіти (Ж. де Местр називає її початковою, хоча початкову, в нашому розумінні, освіту представники дворянства отримували в сімейному колі). Основним завданням колегіуму було «навчити навчатися». Увага викладачів була зосереджена на формуванні та розвитку навичок логічно мислити, вміти усно й письмово обстоювати свої думки. Лише після цього кожен приймав рішення щодо продовження освіти. П'ятирічний університетський курс мав практичну направленість і був розрахований насамперед на здобуття ґрунтовних знань з обраної спеціальності. Виховання на вказаних принципах М. Коперника, І. Кеплера, Е. Галлея, Р. Декарта, І. Ньютона, Г. Лейбніца, братів Бернуллі,

Ф. Фенелона, і багатьох інших підтверджує доцільність європейської освітянської традиції. Серйозним недоліком проекту навчального плану лицю Ж. де Местр вважає необґрунтовану перевантаженість дисциплінами, що, зважаючи на обмаль часу для їх вивчення, не могли бути засвоєні лицеїстами. Крім того, він вважав доцільним запровадження контролю за формуванням світогляду та обмеження спілкування із зовнішнім світом під час навчання лицеїстів [13, с. 340-345]. Отже, лейтмотивом розробленої сардинським послом концепції освіти є виховання законослухняних підданих Російської імперії. Концептуального значення тут набуває визначення рівня готовності суспільства до сприйняття освітянських проектів уряду, практична направленість освіти, використання досвіду єзуїтів для захисту національної монархічної традиції від руйнівного впливу закордонних революційних ідей та виховання молоді, підготовка вітчизняних педагогічних кадрів. Важливими складовими тут мали стати запровадження жорсткого нагляду за формуванням світоглядних принципів молоді та використання традиційного європейського досвіду щодо розвитку наукових закладів та організації навчального процесу. Ми погоджуємося з висновком М. Дегтярьової [1, с. 72-75] про те, що філософ одним з перших запропонував ідею зовнішньої культурної ізоляції для Росії, але не поділяємо думку дослідниці щодо заперечення Ж. де Местром цінності для росіян наукових знань взагалі.

Підсумовуючи зазначимо, що підґрунтям на шляху популяризації імперської ідеології стали російсько-французький білінгвізм, відповідність контрреволюційних настроїв французьких емігрантів тогочасному російському урядовому курсу, співзвучність з ідеями консерваторів, світоглядна спільність із російською елітою. Основоположними аспектами суспільно-політичної доктрини Ж. де Местра виступали латинізація російської еліти та формування в дворянському середовищі відразливого ставлення до ідей Просвітництва, запобігання опозиційним настроям у суспільстві. Згадана доктрина виглядала латентною частиною його широкої

суспільно-політичної програми. Важлива роль тут належала підготовці чиновницької верстви Росії. Теза Ж. де Местра про запровадження культурної ізоляції для Російської імперії, зведення до мінімуму іноземного впливу в суспільстві – важливої передумови державної безпеки були сприйняті частиною суспільства і лишаються популярними сьогодні. Незнання Ж. де Местром російських реалій мало наслідком недооцінку значення Православ'я як стабілізуючого чинника російського суспільства. При всьому цьому, подальша латинізація російської дворянської верстви неминуче спровокувала б масштабні потрясіння в Росії (більша частина населення якої незмінно сприймала Православ'я як єдину і незамінну сутність свого буття) і перетворила б російську еліту на внутрішнього ворога власного народу. З іншого боку, європеїзація російського суспільства через посилення позицій Риму в перспективі загрожувала втратою Санкт-Петербургом випробуваних важелів внутрішнього ідеологічного впливу на своїх підданих. Поширення консервативної монархічної доктрини Ж. де Местра серед російської еліти сприяло популяризації тогочасного урядового курсу в дворянському середовищі. Освітнянська концепція сардинського посла є важливою складовою його суспільно-політичної програми і передбачає успішне вирішення кадрової проблеми російського уряду. Рівень контролю над настроями суспільства та його роль у формуванні світоглядних позицій молоді, передбачені Ж. де Местром для державної безпеки Росії, містить ознаки тоталітарного режиму. На сприйняття Санкт-Петербургом тез сардинського посла впливала їхня відповідність державним інтересам. Зокрема, можливість використання досвіду єзуїтів для поширення російського впливу на польське населення західних губерній була співзвучна урядовим намірам. З іншого боку, лобювання інтересів Католицької Церкви та латинізація суспільства дисонували із завданнями «національного курсу».

Список використаних джерел та літератури

1. Дегтярева М. И. Два кандидата на роль государственного идеолога: Ж. де Местр и Н. М. Карамзин / М. И. Дегтярева // Исторические метаморфозы консерватизма. – Пермь, 1998. – С. 72-75.
2. Журналы Комитета министров. Царствование императора Александра I, 1802-1826 гг. – Т. 1. – 1802-1810 гг. – СПб.: Тип. В. Безобразова и К^о, 1888.– 503 с.
3. Зорин А. К предыстории одной глобальной концепции (Ода В.П. Петрова «на заключение с Оттоманскою Портою мира» и европейская политика 1770-х годов) / А. Зорин // Новое литературное обозрение. – 1997. – № 23. – С. 56–77.
4. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII — начало XIX века). / Ю. М. Лотман. – СПб.: «Искусство», 1994. – 758 с.
5. Миллер К. Французская эмиграция и Россия в царствование Екатерины II. / К. Миллер. – Париж: Книжное дело «Родник», 1931. – 413 с.
6. Местр Ж. де. Рассуждения о Франции / Ж. де Местр. – М.: РОССПЭНБ 1997. – 216 с.
7. Местр Ж. де. Четыре неизданные главы о России / Ж. де Местр – СПб., 2007. – 246 с.
8. Местр Ж. де. Санкт-Петербургские вечера. / Ж. де Местр. – М.: Алетейя, 1998. – 196 с.
9. Письма князя П. А. Вяземского Н. М. Языкову и А. Тургеневу // Старина и новизна. – 1911. – Т. XIV. – 378 с.
10. Степанов М., Вермаль Ф. Жозеф де Местр в России / М. Степанов, Ф. Вермаль // Литературное наследство. Т. 29-30. Русская культура и Франция.– М., 1937. – 460 с.
11. Штранге М. М. Русское общество и Французская революция 1789 –1794 гг. / М. М. Штранге. – М.: Изд. Академии Наук СССР, 1956. – 206 с.

12. Maistre J.de. Quatres chapitres inédits sur la Russie. / J. de Maistre. – Paris: Press la Barriere d'enfer, 1841. – 422 p.
13. Maistre J.de Lettre set opuscu les inédits ducomte / J. de Maistre – Paris: F. Alcan, 1866. – 352 p.
14. Maistre J. de Mémoires politiques et correspondance diplomatique de J. de Maistre / J. De Maistre. – Paris : Libraire nouvelle, 1858. – 420 p.
15. Reuilly J. baron de, 1780-1810.Voyage en Crimée et sur les bords de la Mer Noire, pendant l'année 1803/J.baron de Reuilly. – Paris, Bossange, Masson et Besson, 1806. – 302 p.

J de MAISTRE SOCIAL AND POLITICAL DOCTRINE IN THE IMPLEMENTATION OF THE RUSSIAN IMPERIAL LINE (late XVIII - early XIX).

Socio-political doctrine of J. de Maistre is studied in the article. The influence of the French emigration factor in the development of the Russian imperial ideology during the late XVIII - early XIX has been analyzed. It is stressed on the importance of J. de Maistre educational concepts for solving personnel problems of the Russian government.

Keywords: *socio-political doctrine, Jean de Maistre, Russia.*

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА Ж. де МЕСТРА В ВОПЛОЩЕНИИ ИМПЕРСКОГО КУРСА РОССИИ (кон. XVIII – нач. XIX вв.)

В статье рассматривается общественно-политическая доктрина Ж. де Местра. Проанализировано влияние французского эмиграционного фактора на развитие российской имперской идеологии конца XVIII – начала XIX ст. Подчеркивается важность образовательной концепции Ж. де Местра для решения кадровой проблемы российского правительства.

Ключевые слова: *общественно-политическая доктрина, Ж. де Местр, Россия.*

УДК 327.51(1-622)НАТО:(410)+(73)(045)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.70-85>

Тетяна Клиніна

*Кандидат історичних наук, асистент
Національний авіаційний університет*

СТВОРЕННЯ НАТО ТА ЙОГО РОЛЬ В БРИТАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

У статті розглядається процес створення Організації Північноатлантичного договору. Зазначається, що закінчення Другої світової війни дало поштовх для розвитку зовнішньополітичної діяльності США, відсторонивши, таким чином, ізоляціонізм на другий план. Акцентується увага на тому, що тісне британсько-американське співробітництво в роки війни трансформувалось в Атлантичне партнерство. Саме створення НАТО остаточно закріпило оформлення військово–політичного співробітництва США та Великої Британії у формі співробітництва в межах НАТО.

Ключові слова: *НАТО, США, Велика Британія, колективна безпека, британсько–американські відносини.*

Розвиток сучасних міжнародних відносин супроводжується сукупною взаємодією багато чисельних факторів, серед яких одну із провідних ролей відіграє двостороннє співробітництво. Саме цей рівень співпраці, будучи пріоритетним у зовнішній політиці кожної країни, здатен створити основи для подальших багатосторонніх зв'язків, що може знайти своє відображення у вигляді важливих міжнародних організацій. Прикладом такої кооперації можуть виступати такі зовнішньополітичні партнери як Сполучені Штати Америки та Велика Британія, які, починаючи з періоду Другої світової війни та протягом останніх сімдесяти років, продовжують розвивати тісну співпрацю один з одним, підтримуючи в дипломатичних та військових акціях, тим самим продовжуючи традиції атлантичного співробітництва закладені У. Черчиллем та Ф. Рузвельтом. Одним з головних результатів британсько–американського військово–політичного співробітництва стало

створення Північноатлантичного альянсу, найпотужнішої системи колективної безпеки, що, в свою чергу, є яскравим прикладом того, коли двостороннє співробітництво стає основою для створення ефективного міжнародного альянсу. Організація Північноатлантичного договору показала свою значущість та зуміла пристосуватися до нових реалій сьогодення. Тому задля розуміння сутності та сучасного значення НАТО дослідження витоків формування атлантичного альянсу крізь призму англо-американських відносин є безумовно необхідним.

Питанню післявоєнної політики США та Великої Британії в цілому присвячені роботи багатьох зарубіжних, російських та деяких вітчизняних істориків. Узагальнюючі праці Д. Ферелла, Дж. Геддіса, Д. Рейнолдса, А. Добсона, С. Марша з історії «холодної війни» стосуються різних проблем англо-американського співробітництва [6]. Особливо цікавою для нас є робота «Час страху та надії. Створення Північноатлантичного договору, 1947 – 1949 рр.» [18] І. Рейда, яка дає нам уяву про зовнішню політику 33-го президента США Гаррі Трумена та міжнародне становище першого післявоєнного десятиліття. Монографії та статті таких українських вчених, як Н. Л. Яковенко, В. Ю. Крушинський, Б. М. Гончар, О. В. Потехін присвячені різним аспектам політики Великої Британії та США другої половини ХХ століття, де автори розглядають питання британсько-американського співробітництва на початку «холодної війни» фрагментарно, або як передісторію чи витоки тієї чи іншої розглянутої проблеми [4]. Певну увагу заслуговує робота українського науковця С. В. Юрченко, де історик аналізує зовнішню політику США, а заразом й Великої Британії, в умовах біполярності міжнародної ситуації [5].

До закінчення Другої світової війни Сполучені Штати Америки перетворилися в основний політичний та економічний «центр сили» на міжнародній арені, посиливши економічний та військовий потенціал, закріпивши позиції в багатьох регіонах світу, важливих з економічної, політичної та стратегічної точок зору. Тому, на порядок денний, перед

американською політикою постало завдання визначення повоєнних цілей своєї політики [2, с. 86]. Але це було не складно – США мали намір відігравати визначну роль в політиці країн Азії, Африки, Латинської Америки та, що особливо важливо з точки зору міжнародних відносин в цілому, в Європі [1, с. 83].

Що стосується Великої Британії, то після війни англійська політична і військова стратегія визначалася цілями, які переслідувала англійська зовнішня політика. Американський дослідник Р. Розекранц відзначає, що перші два роки після закінчення війни англійське стратегічне планування не було досить визначеним, і лише в 1948 році військова політика набула чітких контурів: «вороги були офіційно визначені, з союзниками встановлювалися безпосередні відносини, а характер і стратегія ймовірних військових компаній були приблизно сформульовані» [9, с. 68]. «1948 рік – зауважує Розекранц, – воістину був періодом рішень для Англії у військовому плані. Радянський Союз – майбутній ворог. Сполучені Штати і Європа – головні союзники» [9, с. 90-91]. «Час починає працювати на західний світ» [20]. Отже, політичні цілі США та Британії певною мірою збігалися. Група британських високо посадовців, яка зібралася для неформального обговорення з європейського співробітництва у січні 1949 року в ході переговорів по НАТО [11], підтверджувала: «Починаючи з післявоєнного планування, наша політика полягала в тому, щоб забезпечити тісне політичне, військове та економічне співробітництво з США. Це було необхідно, для того, щоб отримати економічну допомогу. Це завжди буде мати вирішальне значення для нашої безпеки... Ми сподіваємося, забезпечити особливі відносини з США і Канадою... оскільки ми не можемо покладатися на європейські країни» [12]. Але Велика Британія також розглядалась Сполученими Штатами як «необхідна». У відповідності до політики Державного департаменту, у заяві від 11 червня 1948 року зазначалось, що «ніяка політика і дії іншої країни у світі, за винятком можливо тільки СРСР, не мали більшого

значення для нас». У кінці 1949 року значення Великої Британії, а разом з нею і Співдружності, було підтверджено. Зокрема вказувалося, що «жодна інша країна не має такого становища бути нашим основним союзником і партнером, як Велика Британія. Вона має внутрішню політичну силу і важливі можливості у політичній, економічній та військовій галузях по всьому світу ... Для досягнення наших цілей зовнішньої політики ми повинні бути у співпраці з нашими союзниками і друзями. Британія, а разом з нею і Співдружність, є нашими найбільш надійними і корисними союзниками, з якими «особливі відносини» повинні існувати. Це ставлення не є самоціллю, а використовується як інструмент досягнення спільної мети, в результаті чого не можна дозволити собі допустити погіршення наших відносин з британцями» [7, р. 870].

Американські припущення за «планом Маршалла» полягали в тому, що США будуть забезпечувати економічну та фінансову допомогу, а не військову, для зміцнення Західної Європи. Але Ернест Бевін, міністр закордонних справ Великої Британії, був переконаний, що серйозна небезпека загрожує й американським військовим зобов'язанням. Таким чином, з 1946 року він працював у цьому, спочатку не особливо успішному, напрямі. Але у лютому 1948 року, внаслідок перевороту в Чехословаччині, який, в союзі з іншими тогочасними міжнародними подіями, змусив американців змінити свою думку й вести переговори щодо створення західноєвропейського військового альянсу. Е. Бевін був першим, хто запропонував те, що потім стало відоме як Організація Північноатлантичного договору (НАТО). 17 грудня 1947 р. ще на Лондонській зустрічі міністрів закордонних справ, Е. Бевін говорив французам про необхідність створення свого роду федерації в Західній Європі та залучення американців. Потім, ввечері, побачивши, Дж. Маршалла, держсекретаря США, він розповів йому про свою розмову з Ж. Бідо, державним діячем Франції, наголосивши на проблемі створення оборонної системи, яка має складатися зі США, Франції, Італії, Великої

Британії та домініонів; це був би неформальний союз, який підтримувався владою, грошима і рішучими діями, будучи свого роду «духовною федерацією Заходу». Дж. Маршалл був готовий для подальшого обговорення, і Е. Бевін заявив про наміри подальшого обговорення даного питання з кабінетом міністрів, й пообіцяв повернутись з більш визначеним планом. Це був початок процесу створення Організації Північноатлантичного договору [13]. Ще до цього, 4 березня 1947 року, Англія і Франція підписали Дюнкеркський договір, щоб попередити можливість відродження німецької агресії. Дюнкеркський договір став підґрунтям в системі військово-політичних союзів, покликаних служити досягненню Англією її зовнішньополітичних цілей. Вже наприкінці 1947 року Е. Бевін почав діяти з метою «розширити Дюнкеркський договір... і перетворити його в Західний Союз, що включає країни Бенілюксу, а можливо і деякі інші». 13 січня 1948 р. Е. Бевін доручив британському послу в Парижі, Оліверу Харві, запропонувати Ж. Бідо одночасне звернення до Бельгії, Нідерландів і Люксембургу з метою укласти договір на кшталт Дюнкеркського. У подальших планах Е. Бевіна було приєднання до договору Італії, країн Середземномор'я та Скандинавії, з'єднавши таким чином, не комуністичні країни Західної Європи і Близького Сходу. Ж. Бідо відразу погодився й 20 січня дана пропозиція була надіслана трьом країнам Бенілюксу [14]. Тим часом Е. Бевін надіслав листа Дж. Маршаллу, аби розповісти йому про перебіг подій. Останній в свою чергу наголосив, що він буде робити все, що зможе, щоб допомогти європейцям. Е. Бевін вважав, що без підтримки Америки будь-яка західноєвропейська система буде мати невелике значення. За задумом Е. Бевіна військово-політичний союз західноєвропейських держав мав спиратися на американську військову та економічну міць і стати першим важливим кроком в процесі консолідації західної демократичної системи [7, с. 9-10].

Е. Бевін бачив у майбутньому Західному союзі лише підґрунтя, яке б стало основою для створення більш широкої коаліції співпраці в політичній і військовій сферах. Як вказував М. Хендерсон, британський дипломат, який приймав участь у переговорах щодо створення НАТО, «якби він (Бевін – Т. К.) звернувся за підтримкою передчасно до США, перш ніж що–небудь було побудовано в Західній Європі, він налякав би американську громадську думку назавжди» [9, с. 6].

Взагалі свою ідею Е. Бевін обґрунтовував тим, що економічного відновлення в рамках «плану Маршалла» недостатньо для того, аби протистояти економічному і політичному блоку, створеному СРСР [7, с. 10]. Британські військово–політичні кола не хотіли посилати великі експедиційні сили в континентальну Європу в разі початку війни і були зацікавлені в консолідації оборонних зусиль західноєвропейських держав і залученні американських ресурсів до оборони Західної Європи. Подібних поглядів дотримувався і британський посол в США лорд Інверчейпл, який вважав, що без американської підтримки будь–який західноєвропейський блок не буде ефективним [7, с. 19]. В цілому, у Вашингтоні не виключали безпосереднього приєднання до Західного союзу, але лише за умови, що «європейські країни готові надати розгорнуту концепцію духовного та економічного союзу» [18, с. 34-37]. Таким чином, ця «скрита готовність» Сполучених Штатів була прийнята Англією та Францією та стала одночасно інструментом для об'єднання та розподілу Європи. Для тих, хто, прийняв його, він став підґрунтям нового виду західноєвропейської єдності, для тих, хто відкинув – тонким інструментом американського домінування [10, с. 125].

Початкове небажання США зв'язувати себе певними зобов'язаннями щодо безпеки Європи породило зневіру, насамперед, у Великій Британії. Е. Бевін зауважував, що підтримка США могла б надати неабиякого впливу на можливих членів Західного Союзу, оскільки саме цього Британія і очікувала від Сполучених Штатів. У лютому 1948 року це питання стало

предметом обговорення між англійцями та заступником держсекретаря Р. Ловеттом.

Роберт Ловетт був досить обережним, і не без підстав, тому що він отримував суперечливі поради, крім того, були й інші важливі питання, які необхідно було приймати до уваги. 2 лютого 1948 р. він написав послу Великої Британії в США лорду Інверчейплу, даючи зрозуміти, що США не візьмуть участь у такій організації до тих пір, поки самі європейці не покажуть належним чином, через офіційний договір, що вони «готові діяти спільно, захищаючи самих себе». Основною причиною цього небажання діяти полягало у поділі думок у Держдепартаменті, між тими, хто вважав, що США повинні брати участь і тими, хто дотримувався іншої позиції. На жаль, для Е. Бевіна, в числі тих, хто виступав проти такої співпраці, були дві найвпливовіші людини Держдепартаменту – Джордж Кеннан і Чарльз Болен. Вони побоювалися, що такі дії спровокують росіян, але ще більше вони побоювалися, що це безповоротно розділить континент [8, с. 71].

Крім того, Дж. Маршалл і Р. Ловетт були на той момент зайняті іншими пріоритетами: отриманням законодавчої сили «плану Маршалла» через конгрес, і забезпеченням, аби ресурси Німеччини були під контролем Заходу. За словами Хендерсона, «Бевін побоювався зміщення подій у замкнене коло: західний союз не в змозі матеріалізуватися через відсутність знання американських намірів, а Америка не бажає робити будь-який крок у напрямку до Західної Європи до тих пір поки Західна Європа не консолідує себе» [9, с. 10]. Але потім відбувся чеський державний переворот. Як писав пізніше один з дипломатів, «продюсер великого союзу ... страх» [7, с. 46]. Не останню роль зіграло і повідомлення 8 березня 1948 року міністра закордонних справ Норвегії Халварда Ланге американським і британським послам в Осло, що він отримав попереднє повідомлення про те, що СРСР має намір вимагати, аби Норвегія підписала пакт про оборону по тій лінії, по якій фіни були змушені підписатися. У повідомленні вказувалося, що Норвегія хоче

відмовитися, але уряду необхідно знати, що, якщо раптом щось станеться, США і Велика Британія готові прийти на допомогу [15]. У результаті цього 17 березня 1948 р. був підписаний Брюссельський пакт [16]. В той же день Г. Трумен публічно підтримав його, заявивши, що американські війська залишаться «доки не буде забезпечений мир в Європі». Але цього було недостатньо для Е. Бевіна. У момент підписання договору про Західний союз Е. Бевін направив до Вашингтону телеграму з висловленням надії, що цей акт послужить справі створення більш широкого військово-політичного угруповання за участю США. До цього часу вже стало зрозумілим, що Америка не схильна вступати в двосторонні союзи і воліє приєднатися до багатосторонньої організації. 23 квітня Е. Бевін направив нову телеграму, в якій пропонував Сполученим Штатам «скликати конференцію для розгляду заходів з оборони району північної Атлантики». Нарешті, він пропонував виробити «систему, яка включала б США в цілях колективного опору агресії» [7, с. 48].

Враховуючи новини з Норвегії (англійці й американці відразу пообіцяли норвежцям цілковиту підтримку) [7, с. 51], Е. Бевін запропонував 12 березня тристоронні переговори між Великою Британією, США та Канадою з метою обговорити західну європейську безпеку. Через кілька годин після отримання повідомлення Е. Бевіна, Дж. Маршалл відповів, що «ми готові перейти відразу на спільне обговорення щодо створення системи євроатлантичної безпеки. Я пропоную якнайшвидший приїзд британських представників на початку наступного тижня» [7, с. 48]. Це стало сигналом для початку переговорів. Авторитетний дослідник британсько-американських відносин Д. Рейнолдс вказує, що саме після шокуючих подій, що відбулися в Чехословаччині в лютому 1948 року, на порядок денний стало не питання, а вимога про надання не стільки економічної, скільки військової допомоги Сполученими Штатами країнам Західної Європи [19, с. 179].

Велике значення для переходу Сполучених Штатів Америки у бік колективної безпеки, стала Резолюції № 239 голови сенатського комітету з міжнародних зв'язків А. Ванденберга, публічно озвучена в Сенаті 11 червня 1948 року [3, с. 78], в результаті чого проблема набула розголосу і стала порядком денним міжнародного масштабу. Згідно резолюції Ванденберга, сенат США підтримував ініціативи президента в галузі створення «регіональних та інших колективних угод, які засновані на постійній та ефективній самодопомозі і взаємодопомозі і які стосуються національної безпеки» [3, с. 79]. Резолюція створювала передумови для продовження переговорів з підготовки військово–політичного блоку за участю більшого числа європейських держав. Вона остаточно порвала з традицією ізоляціонізму, санкціонувавши участь США в мирний час у військових союзах за межами Західної півкулі. Таким чином, прийнята резолюція відкривала американському уряду юридичні можливості для участі в військово-політичних блоках. Показово те, що А. Ванденберг не наважувався подати на розгляд даний проект раніше 1949 року – в той час тільки-но був прийнятий «план Маршалла», і тактичні міркування змушували його не поспішати з пропозицією нового глобального проекту [7, с. 92-96].

Для Сполучених Штатів угода колективної безпеки була історичною інновацією величезного значення. Ніколи ще в своїй історії вона не брала на себе зобов'язання очолити в мирний час союз з обов'язковими силами за межами американської півкулі. Членство в Організації Об'єднаних Націй, незважаючи на всі зобов'язання, які США там мали, залишали Америці свободу дій шляхом право вето в Раді Безпеки. Північноатлантичний договір встановлював конкретне зобов'язання, по–справжньому «заплутував альянс» [17].

В п'ятій статті договору містилося дві альтернативи при визначенні меж галузі безпеки:

- альтернатива А – визначала район безпеки Європою і Північною Америкою, а також морським і повітряним простором Північної Атлантики на північ від тропіка Рака;

- альтернатива Б – значно відрізнялася від «альтернативи А» своєю територією і визначала район безпеки Європою, Північною Америкою, Африкою, морським і повітряним простором Північної Атлантики на північ від тропіка Рака, морським і повітряним простором Західного Середземномор'я [7, с. 335].

Таким чином, альтернатива Б істотно розширювала простір безпеки і включала територію потенційних держав–учасниць альянсу, в тому числі Італії, Греції, Туреччини, Португалії та Ірану. Голова Комітету з міжнародних зв'язків Т. Коннеллі, у свою чергу, зазначав, що і альтернатива Б не відповідала національним інтересам США і повинна бути скоригована так, аби кордони Північноатлантичної зони були максимально наближені до території потенційного супротивника, яким був Радянський Союз.

На початку 1949 року була досягнута згода про розширення Західного союзу шляхом приєднання до нього США, Норвегії, Данії, Ісландії, Португалії, Канади та Італії [17].

Забезпечення оперативного стримуючого фактору стало прийняття рішення про «тимчасове, звичайно, з британською згодою, розміщення двох ескадрильїв американських В-29», літаків розрахованих на перевезення атомної бомби. Це перетворення Сполученого Королівства в «нездоланного авіаносця» мало величезне значення для обох країн. У серпні 1948 року «тимчасове» стало ще більш «постійним», з приходом іншої ескадрильї В-29 і збільшення чисельності персоналу ВПС США у Великій Британії до 6000 чоловік. Коли Стаффорд Криппс, відвідав Вашингтон у жовтні 1948 року, міністр оборони Джеймс Форрестал повідав йому, що «Британія повинна розглядатися в якості основної бази для розгортання американської потужності». Напруженість зросла й із

здійсненню радянської блокади Берліна, яка почалася 24 червня 1948 року і тривала наступних дев'ять місяців, протягом яких США і Велика Британія здійснювали в обложене місто поставки продовольства літаками (це була перша суттєва британсько –американська військова місія після війни) [17].

Досягнувши домовленості про початок переговорів щодо євроатлантичної безпеки, на порядок денний постали певні труднощі. Головне питання полягало в тому, які країни повинні бути включені в майбутній блок? Лише країни Брюссельського договору та США з Канадою? А що стосується Скандинавії? Норвегія і Данія, вважаючи свою безпеку життєво важливою, зробили свій вибір на Північноатлантичному пакті. А як щодо Італії? Чи повинна вона, не будучи країною північної Атлантики, бути включеною до майбутнього союзу? У результаті було вирішено, що через свою слабкість Італія може дрейфувати до східного блоку, створюючи тим самим загрозу східній частині Середземного моря, і тому була включена до списку [9, с. 110].

4 квітня 1949 р. договір був підписаний. За умовами договору Сполучені Штати домовилися зі Сполученим Королівством, Канадою, Францією, Бельгією, Голландією, Люксембургом, Ісландією, Данією, Норвегією, Португалією та Італією, що «збройний напад на одну з них повинен буде розглядатися як напад на всіх, і що в такому випадку кожен буде надавати допомогу потерпілому, приймаючи негайно, індивідуально і спільно з іншими сторонами, такі заходи, які він вважатиме необхідними, включаючи застосування збройної сили» [21]. Такий широкий відхід від національної традиції ніколи не був би досягнутий якби США не були глибоко вражені погрозами з боку СРСР і, крім того, зі значимістю для її власної безпеки Західної Європи. Саме у зв'язку з другим із цих факторів, британська роль була вирішальною. Велика Британія і Західна Європа могли тільки виконувати свою традиційну роль як зовнішнього бастиону оборони США. Таке ж положення речей мало місце і в 1940 році, коли загроза вторгнення гітлерівської Німеччини на Британські острови

ставилася в пряму залежність безпеки Сполучених Штатів від безпеки Великої Британії.

Для Британії такий союз був дуже важливий. Вона не хотіла приймати зобов'язання по захисту Європи автоматично і наодинці. Уроки 1917 і 1940 років були глибоко вигравірувані в її національній свідомості. Дюнкеркській і Брюссельській договори показали, що навіть в надмірно небезпечний стан, в якому Британія могла опинитись, вона була готова дати тільки ті гарантії континенту, які могла. Але і ці зобов'язання набули свого значення в якості задатків готовності Великої Британії, зробити все, що могла сама, перш ніж відкрито виступити за участь зі США. Самі по собі ці зобов'язання не були достатніми, але вони були демонстрацією того, що Європа, під керівництвом Великої Британії, була готова відігравати активну, а не просто пасивну роль в організації колективної оборони. Так було в березня 1948 року, коли Е. Бевін зробив те, що, здається, було першою явною пропозицією для Північноатлантичного пакту – будівництво ядра навколо Брюссельського договору. Були дійсно деякі розбіжності між Лондоном і Вашингтоном про сутність характеру нового альянсу. Британія бачила це як майже злиття демократій Північної Атлантики, пов'язаних схожою ідеологією, а також взаємним інтересом. Американці були більш стратегічного мислення. Як це не парадоксально, але НАТО будучи дійсно щитом Заходу, ніколи не був мечем Заходу, навіть оборонним.

Таким чином, політичні зміни, що почали відбуватися з середини 40-х років ХХ століття поставили на порядок денний питання трансформації зовнішньополітичної поведінки. Віднині політичні лідери США та Великобританії дійшли висновку, що стабільний світовий порядок можливий лише при взаємному міжнародному економічному та військово-політичному співробітництві, досягти який можливо лише шляхом створення системи колективної безпеки, здатної відповідати на можливо нові прояви агресії. Саме тому тісне англо-американське співробітництво

в роки війни перетворилося в комплексне Атлантичне партнерство, міцність якого ґрунтувалася на ідеологічному, економічному, політичному та військовому факторах.

Список використаних джерел та літератури

1. Висков С. И. Борьба в правительственных кругах США по вопросам внешней политики (1945 – 1949 гг.) / С. И. Волков. // Вопросы истории. – 1998. – № 6. – С. 81-95.
2. Пік С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини» / С. М. Пік. – К.: Знання, 2006. – 286 с.
3. Резолюция Сената США № 239. Вашингтон. 11 июня 1948 г. («Резолюция Ванденберга») // Системная история международных отношений в четырёх томах. События и документы: 1918 – 2003 / Под ред. А. Д. Богатурова; Сост. Е. Г. Капустян, А. В. Мальгин, А. А. Соколов. – М.: НОФМО, 2004. – Т. 4. – С. 78-79.
4. Яковенко Н. Л. Європейська інтеграційна політика Великої Британії та міжнародні чинники її формування (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.): дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Наталя Леонідівна Яковенко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 507 с.; Крушинський В. Ю. Британська Європа чи європейська Британія: Великобританія в європейських інтеграційних процесах / В. Ю. Крушинський. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 214 с.; Гончар Б. М., Яковенко Н. Л. Сполучені Штати в системі зовнішньополітичних пріоритетів Великої Британії – еволюція «особливості» / Б. М. Гончар, Н. Л. Яковенко // Дослідження світової політики. Зб. наук. пр. – Вип. 13, К.: ІСЕМВ, 2000. – С. 3-12; Гончар Б. М. США і ООН: деякі проблеми взаємовідносин / Б. М. Гончар // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць. Вип. 96. – К., 2011. – С. 63-70; Потехин А. В. Дипломатія США в Восточной Европе, 1945 – 1950 / А. В. Потехин. – К.: Наукова думка, 1991. – 138 с.

- 5.Юрченко С. В. США и международные кризисы в биполярном мире (1940-1960-е годы) / С. В. Юрченко. – Севастополь: издательство «Флот України», 2000. – 104 с.
- 6.Ferrel R. Harry S. Truman and the Cold War Revisionist / R. Ferrel. – Columbia: University of Missouri Press, 2006. – 142 p.; Gaddis J. We Now Know: Rethinking Cold War History / J. Gaddis. – N. Y., 1997. – 448 p.; Reynolds D. The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives / D. Reynolds. – N.Y., 1994. – 271 p.; Dobson A., Marsh S. The US Foreign Policy Since 1945 / A. Dobson, S. Marsh. – N.Y., 2006. – 288 p.
- 7.Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. Volume III, 1948. - Washington: Gov. print. office. – 1165 p.
- 8.Folly M. H. Breaking the Vicious Circle: Britain, the United States, and the genesis of the North Atlantic treaty. – № 12. – 1988. – Diplomatic history. – P. 59–77.
- 9.Henderson N. Birth of NATO. / N. Henderson. – L.: Westview Press, 1983. – 288 p.
- 10.Nicholas H. G. Britain and the United States / H. G. Nicholas. – L., 1963. – 208 p.
- 11.Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Statement on Defence 1949. Memorandum. CAB 129/32/21 CP (49) 21. – Режим доступа: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655606>
- 12.Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Permanent Under Secretary's Committee: briefs on foreign policy. Code 500, file 3 (papers 4510 - 5016) FO 371/76385.
- 13.Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Bevin's conversations with Bidault and Marshall, 17 December. FO 371/67674/ZU009 for Marshall and ibid. / Z11010 for Bidault).
- 14.Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Machinery for furthering the Project for a Western Union. CAB 129/24/27 CP (48) 57. – Режим доступа: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655333>

15. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). Fortnightly Economic Report. Memorandum. CAB 129/25/7 CP (48) 67. – Режим доступа: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655343>
16. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). The Anglo-Norwegian Fishery Dispute. Memorandum. CAB 129/30/27 CP (48) 257. – Режим доступа: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655533>
17. Public Record Office (Great Britain, Kew, London). North-West Atlantic Fisheries Convention. Memorandum. CAB 129/32/8 CP (49) 8. – Режим доступа: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/SearchUI/Details?uri=D7655593>
18. Reid E. Time of fear and hope. The making of the North Atlantic treaty, 1947 – 1949. / E. Reid. – Toronto: McClelland and Stewart, 1981. – 315 p.
19. Reynolds D. The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives. / D. Reynolds. – New York, 1994. – 485 p.
20. «The Christian Science Monitor». 22 May 1948.
21. The North Atlantic Treaty. NATO Archives. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm

CREATION OF NATO AND HIS ROLE

IN THE BRITISH–AMERICAN RELATIONSHIP

Creation of NATO in the article is characterized. End of World War II gave a powerful impetus to the development of US foreign policy activities, relegating thus isolationism by the wayside. It became clear that in order to prevent a repetition of aggression in the world is necessary to create a collective security system. Close British–American cooperation during war escalated into a comprehensive Atlantic partnership, whose power was based in ideological, economic, political and military factors. Creation of the North Atlantic Treaty

Organization finally secured registration of the US military and political cooperation and the UK in the form of cooperation within NATO.

Keywords: *NATO, USA, Great Britain, british-american relationship, security.*

СОЗДАНИЕ НАТО И ЕГО РОЛЬ В БРИТАНСКО–АМЕРИКАНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье рассматривается процесс создания Организации Североатлантического договора. Указывается, что окончание Второй мировой войны дало мощный толчок для развития внешнеполитической деятельности США, отодвинув, таким образом, изоляционизм на второй план. Акцентируется внимание на том, что тесное англо-американское сотрудничество в годы войны переросло в комплексное Атлантическое партнёрство. Создание организации Североатлантического договора окончательно закрепило оформление военно-политического сотрудничества США и Великобритании в форме сотрудничества в рамках НАТО.

Ключевые слова: *НАТО, США, Великобритания, коллективная безопасность, британско–американские отношения.*

УДК 94:[29:35](477+498)"1944/1989"

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.86-100>

Сергій Лучканин

*Доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕВОЛЮЦІЯ РУМУНСЬКОГО КОМУНІЗМУ: ВІД СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМУ НІКОЛАЄ ЧАУШЕСКУ

У статті винятково на основі румунських джерел та історіографії проаналізовано етапи становлення, розгортання, ідеологічну еволюцію румунської компартії: перебування на периферії румунського політичного життя в міжвоєнній Румунії; прихід до влади у 1944-1947 рр. за допомогою Радянської армії; жорстка диктатура сталінського зразка кінця 1940-початку 1960-х рр., позначена водночас і внутрішньопартійною боротьбою, що завершилася перемогою і встановленням одноосібної диктатури Георге Георгіу-Дежа (1945-1965), який не сприйняв хрущовську десталінізацію; соціалізм «із людським обличчям» (1962-1974) пізнього Георгіу-Дежа і раннього Ніколає Чаушеску; «комуністична монархія» Ніколає Чаушеску як поступова стагнація румунського комунізму з «націоналістичним ухилом» (1974-1989), що завершилося відкиданням радянської Перебудови, Грудневою революцією 1989 р. у Румунії з убивством Чаушеску та його дружини.

Ключові слова: *Румунія, комуністична система, Георге Георгіу-Деж, Ніколає Чаушеску, Груднева революція 1989.*

Історичне минуле надає ключ для розуміння сучасності – саме під таким гаслом – *Trecutul iluminează prezentul* («Минуле освітлює сучасне») – виходить у Румунії популярний часопис «*Dosarele istoriei*» («Анали історії»), який ознайомлює читачів із сучасним поглядом на різні історичні події, а також подає різноманітні історичні документи, донедавна заборонені. Після падіння режиму Ніколає Чаушеску 22 грудня 1989 року перед історичною наукою Румунії відкрилася можливість об'єктивного опису етапів еволюції комуністичної системи в Румунії та її репресивної машини, яка, будучи

безсумнівним породженням ленінського Комінтерну та сталінського «соціалістичного табору», мала деякі власні специфічні національні особливості, які ми хочемо й проаналізувати якнайоб'єктивніше (мета статті), показуючи як спільні моменти в історії комуністичного руху і комуністичної каральної системи в Румунії та в колишньому СРСР, а також акцентуючи й на тих відмінностях, що були породжені прагненням румунських комуністичних «вождів» подати власне розуміння комуністичної держави і відносин усередині «комуністичної співдружності».

Аж до завершення Другої світової війни Румунська комуністична партія (РКП), заснована радикальним крилом Румунської соціалістичної партії на її Генеральному конгресі в Бухаресті 8-12 травня 1921 року, перебувала на периферії румунського політичного життя. Від самого початку її не підтримував румунський народ (як, до речі, й український народ не підтримував більшовиків, адже навіть перший з'їзд КП(б)У взагалі відбувся в Москві 1918), оскільки румунська компартія ідентифікувалася як зі світовим Комінтерном, так і з ворожою позицією щодо Румунії Радянського Союзу, бо Ленін не визнав входження в 1918 р. Бессарабії до Румунії (хоча це рішення було ухвалене вищим законодавчим органом цієї колишньої губернії царської Росії – Sfatul țării (Рада Держави)) та наклав арешт на «румунську казну» (tezaurul românesc), яку було передано на зберігання до Москви в грудні 1916 р., коли столицю Румунії (воювала в Першій світовій війні з 1916 р. на боці Антанти) Бухарест було захоплено військами центральних держав. Постійна опіка Комінтерну румунської компартії та її позиція щодо бессарабського питання призвели до того, що РКП стали розглядати як іноземну антидержавну організацію, «знароддя» Радянського Союзу, що й змусило румунський уряд її заборонити 11 квітня 1924 р. Заборона тривала двадцять років і повністю паралізувала діяльність партії, чисельність якої коливалася від 300 членів (1927 р.) до трохи більше як 1600 чоловік (1925 і 1937 рр.), її третій – п'ятий з'їзди відбувалися за кордоном – у Відні (3-й, 1924 р.), Харкові (4-й, 1928 р.), Москві (5-й, 1931 р., останній у міжвоєнний

період), а Генеральними секретарями румунської компартії з кінця літа 1924 р. аж до весни 1944 р. були неетнічні румуни (як і українська компартія до 1953 р. була керована неетнічними українцями): 1924-1928 – угорець із Трансільванії Elek Köblös (з румунським псевдонімом Bădulescu), 1928-1931 – член Комуністичної партії України Віталій Холостенко, 1931 – орієнтовно до 1935/1936 – поляк Alexandru Stefanski (Gorun), червень 1936 (або 1935)- грудень 1940 – болгарин Ștefanov, а з грудня 1940 і до весни 1944 р. – трансільванський угорець Ștefan Foriș [3, р. 17-18, 21]. Румунська компартія в ті роки швидше за все являла собою невеличку групу, ніж власне політичну організацію парламентського типу, а її «героїчна діяльність» у 1920-1930-х рр., про яку так багато було написано в комуністичній Румунії, була не більш як міфом [6, р. 14-18].

Як відомо, Румунія вийшла з орбіти фашистської Німеччини і приєдналася до антигітлерівської коаліції 23 серпня 1944 р., коли на аудієнції в молодого короля Міхая (до речі, в червні 1945 р. нагородженого за цей сміливий вчинок найвищим радянським військовим орденом «Перемога») було заарештовано тодішнього військового диктатора Румунії Йона Антонеску внаслідок дій Національно-демократичного блоку Румунії (Blocul Național Democrat), який складався з Націонал-ліберальної партії (Partidul Național Liberal), Націонал-селянської партії (Partidul Național-Țărănesc), Соціал-демократичної партії (Partidul Social-Democrat) і Комуністичної партії (Partidul Comunist) при активній участі королівського двору (Curtea regală). Після цього акту компартія з'явилася на політичній сцені повоєнної Румунії, будучи очолюваною трьома групами: 1) які під час режиму Антонеску залишилися в країні і перебували в ув'язненні («Grupul din țară») у таборі Тиргу-Жіу: Георге Апостол (Gheorghe Apostol), Ніколає Чаушеску (Nicolae Ceaușescu), Мірон Константінеску (Miron Constantinescu), Александру Дрегіч (Alexandru Drăghici), Теохарі Джорджеску (Teohari Georgescu) та Александру Могіорош (Alexandru Moghioroș), на чолі яких стояв Георге Георгіу-Деж (Gheorghe Gheorghiu-Dej), колишній залізничник, якого ця група навесні

1944 р. проголосила Генеральним секретарем компартії (він, таким чином, став першим етнічним румуном, що її очолив). Друга група охоплювала комуністичних керівників партії, які наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. знайшли політичний притулок у Москві і звідси отримали назву «Московське бюро» (Biroul de la Moscova): Васіле Лука (Vasile Luca (Laszlo Luka)), Леонте Реуту (Leonte Răutu (Lev Oigenstein)), Вальтер Роман (Valter Roman (Ernst Neulander)), яких очолювала Ана Паукер (Ana Pauker), член виконкому Комінтерну і керівник закордонного бюро РКП. Нарешті, третя група склалася з комуністів-ветеранів, які залишилися в Румунії і діяли нелегально: Штефан Форіш (Ștefan Foriș), якого Комінтерн назначив Генеральним секретарем РКП у 1940 р. та Лукреціу Петрешкану (Lucrețiu Pătrășcanu), який саме репрезентував РКП у Націонал-демократичному блоці, брав активну участь (єдиний з комуністів) у подіях 23 серпня 1944 р. і був автором знаменитого «Звернення короля до країни», яке виголосив король Міхай по радіо 23 серпня о 22.00. У перші три роки після цієї події всі три групи були відносно єдині в боротьбі проти давніх історичних партій парламентського типу – НЛП і НСП – за встановлення комуністичної диктатури в Румунії. Румунські історики називають період 23 серпня 1944 – 30 грудня 1947 р. як «перехідний період до комуністичного тоталітаризму» [5, р. 154-156].

Відразу після 23 серпня 1944 було сформовано уряди з військових і спеціалістів, які очолювали генерали Константін Сенетеску і Ніколає Редеску. У них під сильним радянським тиском були включені поступово представники компартії – Лукреціу Петрешкану (міністр юстиції), Г. Георгіу-Деж (міністр комунікацій), Теохарі Джорджеску (міністр внутрішніх справ) та ін. І хоча в Румунії, як було зазначено, комуністичний рух мав найслабшу традицію з усіх країн Центральної Європи, однак внаслідок присутності радянських військ, тиску сталінського керівництва, а також амбіцій румунських керівників компартії та наївності деяких людей, їхньої віри в можливість «легкого життя в комуністичному раю», кількість членів

румунської компартії стала невпинно зростати, досягнувши у 1947 р. близько 800 000 осіб. Після секретної місії заступника наркома закордонних справ СРСР Андрія Вишинського в лютому 1945 р. до Бухареста король Міхай був змушений 6 березня 1945 р. поставити на чолі уряду доктора Петру Гроза (Petru Groza) (США та Великобританія визнали цей уряд лише 4 лютого 1946 р.), який, хоча і був відомим політичним діячем міжвоєнного часу і не членом РКП, однак повністю діяв під диктовку комуністів, які поступово почали запроваджувати ті самі порядки, добре відомі нам з нашого недавнього радянського минулого – обмежувати свободу преси, «очищати» державний апарат від «буржуазних елементів», організувати табори і тюрми для політичних в'язнів і т. д. Почалися перші процеси «народного трибуналу» – передусім над Йоном Антонеску (розстріляний у Жілава 1 червня 1946 р.), а потім – над лідерами історичних партій, зокрема, над Юліу Маніу (очолював НСП) восени 1947 р., якого було засуджено до пожиттєвого ув'язнення (хоча йому було вже за 70) і який помер у в'язниці м. Сігет у 1953 році. Вибори 19 листопада 1946 р., як виявилось після 1989 р., було сфальсифіковано комуністами на свою користь (їм приписали 70 % голосів і 349 місць з 414 у Зборах) [4, р. 313-314]. Поступово король Міхай («король-комсомолец») залишився останньою перешкодою на шляху повної радянзації Румунії як символ давнього демократичного порядку, тому його і змусили 30 грудня 1947 р. зректися престолу, погрожуючи в іншому випадку громадянською війною. У той же день Румунію було проголошено народною республікою, як тепер з'ясовується, з порушенням навіть формальної законності [3, р. 73].

У цей перший період встановлення тоталітарного комуністичного суспільства в Румунії деякий час серед комуністів провідну роль відіграв Лукреціу Петрешкану, який очолював румунську делегацію у вересні 1944 р. в Москві на переговорах про перемир'я (укладене в ніч з 12 на 13 вересня 1944 р.), на яких поведився з гідністю, наважуючись навіть дискутувати з В.М. Молотовим. Л. Петрешкану був також одним із тих, хто представляв

румунську делегацію на Паризькій мирній конференції в лютому 1947 р. і якому вдалося відстояти возз'єднання Північної Трансільванії з Румунією (було ліквідовано наслідки Віденського диктату 1940 р., за яким Гітлер і Муссоліні віддали угорському диктатору Хорті Північну Трансільванію включно з м. Клуж), Бессарабія і Північна Буковина були офіційно передані тоді СРСР. Для Л. Петрешкану характерна позиція націонал-комуніста парламентського типу, якому приписують фразу: *Înainte de a fi comunist, sînt român* («Перед тим, як бути комуністом, я румун»). Однак офіційно на першій національній конференції РКП 16 жовтня 1945 р. Генеральним секретарем був обраний Г. Георгіу-Деж, а секретарями – Ана Паукер і Теохарі Джорджеску, які втрьох насправді й керували Румунією до 1952 р. Лукреціу Петрешкану, хоча й користувався широкою підтримкою в рядах інтелектуалів партії, однак не був уведений до секретаріату.

Період 1948-1962 рр. у румунській літературі отримав назву «*obsedantul deceniului*» («темне десятиліття»), коли румунська комуністична влада повністю переймала класичний радянський сталінізм з усіма його похідними: індустріалізація будь-якою ціною; колективізація сільського господарства, Георгіу-Деж так відповів селянам: *De moarte și de colhoz nu puteți scăpa* («не врятуєтеся від смерті та від колгоспу») [7, р. 156]; марксизм-ленінізм у його сталінському тлумаченні як єдино визнана ідеологія; утвердження «керівної і спрямовуючої» ролі компартії в цій тоталітарній державі; масові репресії, процеси над «ворогами народу» («*dușman al poporului*»); суцільне обмеження діяльності православної церкви та повна заборона греко-католицької за радянським зразком 1 грудня 1948 р., заборона викладання релігії в школах і вишах; депортації населення (зокрема, румунів, сербів, німців – усього понад 40 тисяч осіб – на початку 1950-х рр. із західного Банату в «негостинний» і слабо населений Береганський степ, на півдорозі між Бухарестом і Чорним морем); створення концентраційних «трудових таборів» і в'язниць для політв'язнів. Найвідомішими і найстрашнішими були дві в'язниці: 1) у м. Сігету Мармаціей (*Sighetu*

Мармаїєі) на півночі Марамурешу, в безпосередній близькості до СРСР, де утримувалися найнебезпечніші опоненти комуністичного режиму – чотири колишніх Прем'єр-міністри, серед них Юліу Маніу, керівник Націонал-селянської партії, Константін Бретіану, керівник Ліберальної партії, єпископи римо-католицької і греко-католицької церков та ін. – близько 180 членів керівної еліти міжвоєнної Румунії (ця в'язниця функціонувала до 1974 р., зараз там розташований Меморіал жертв комунізму й Руху Опору (Memorialul victimelor comunismului și al Rezistenței)); 2) тюрма у м. Пітештах (Pitești), особливо страшна, оскільки там з метою «комуністичного перевиховання» застосовувалися особливо нелюдські тортури і навіть психотропні засоби на зразок «лікування» електричним шоком та ін. [7, р. 406-408]. Тільки за офіційними даними, кількість політичних в'язнів, засуджених у період 1955-1964 рр. за «ворожу діяльність стосовно безпеки держави», сягала таких показників: 6.406 (грудень 1955 р.); 10.125 (грудень 1958 р.); 17.613 (січень 1960); 13.017 (грудень 1962); 8.875 (грудень 1964).

Самоочевидним є те, що у другій половині 1940-початку 1960-х рр. Румунія була піддана надзвичайно сильній ідеологічній радянській з боку «великої країни перемігшого соціалізму». *Lumina vine de la răsărit!* («Світло йде зі сходу!») – змушений був заявити тоді Тудор Аргезі (1880-1967), визначний румунський поет, «існування» якого режим помітив лише після цієї вимушеної «декларації». У 1948 р. СРСР анексував Зміїний острів. Російська мова стала обов'язковою у школах, як і марксизм-ленінізм у сталінській інтерпретації; стародавнє місто Брашов 1950 р. було перейменоване в місто Сталін (ця назва зберігалася до 1960 р.), а 70-річчя радянського диктатора 21 грудня 1949 р. святкувалося з особливою помпою; було видозмінено орфографію румунської мови з метою «приховати» її романське походження, саме слово *România* (від *Roma*) стали писати в 1953-1965 рр. як *Romînia*; в гуманітарній сфері набула широкого поширення концепція Михайла Роллера (Mihail Roller) з демонстрацією «напівслов'янського характеру румунської мови» і т. п.

Румунський народ у переважній більшості не мирився з насильницькою радянізацією і сталінізацією. Так, Румунія була єдиною державою радянського блоку, де існував збройний опір у горах (Бучеджь, Фегераш, Черней), що тривав до 1962 р. – щось на зразок боротьби УПА в Західній Україні в повоєнні роки. Вона підкріплювалася сподіванням на допомогу з боку англо-американців («*vin americanii*», «*vin ăştia*» – «прийдуть американці», «прийдуть ці» – говорилося серед учасників цих визвольних змагань), однак ще в Ялті 1945 р. Сталін, Рузвельт і Черчіль домовилися про «сфери впливу», згідно з чим для Румунії відводилося 90% радянських інтересів. У підпіллі існувала і вела боротьбу греко-католицька церква. Комунізм лишився неприйнятним для румунської спільноти як режим, силою насаджений «хваленим Радянським Союзом».

Методи, які використовувала компартія для знищення опозиції в усій країні і забезпечення влади комуністичного режиму, поступово стали використовувати її керівники для боротьби за владу у внутрішньопартійній боротьбі, яка за своїм змістом і суттю дуже нагадувала «внутрішньопартійну боротьбу» у ВКП (б) у 1920-початку 1930-х рр. – радянська «модель» прикладалася й тут. 21-23 лютого 1948 р. відбувся 1-й з'їзд Румунської робітничої партії (*Partidul Muncitoresc Român*), на якому Румунська соціал-демократична партія була «об'єднана» (насправді – поглинута) Комуністичною партією (до назви «Румунська комуністична партія» знову повернулися в 1965 р., що повною мірою говорить про «поглинання» соціал-демократів комуністами), а Г. Георгіу-Деж був знову обраний Генеральним секретарем, якого «опікав» Секретаріат у складі Ани Паукер, Васіле Луки та Теохарі Джорджеску, набув поширення вислів: *Ana, Luca, Teo, Dej - bagă sprăima în burgheji* («Ана (Паукер), Лука (Васіле), Тео (Теохарі Джорджеску), Деж наганяють страху на буржуїв»). Спершу вони разом виступили проти Лукреціу Петрешкану, звинуваченого в «шовінізмі» (національному ухилі), арештованого в серпні 1948 р. і знищеного після закритого процесу у 1954 р., а потім надійшла черга Ани Паукер, Васіле Луки та Теохарі Джорджеску,

яких на пленумі ЦК 29 лютого-1 березня 1952 р. звинуватили в «правому ухилі», космополітизмі, трохи згодом усіх трьох виключили з партії, а В. Лука був пожиттєво ув'язнений, підданий жорстоким тортурам.

Г. Георгіу-Деж не прийняв критику культу особи Сталіна М.С. Хрущовим на XX з'їзді КПРС в лютому 1956 р. («nu avem pe nimeni de reabilitat post mortem» «у нас немає кого посмертно реабілітовувати», – заявив він [7, р. 155]) і розпочав політику поступового дистанціювання від СРСР (також стала знаменитою фраза Георгіу-Дежа «Nici să nu sărim peste cal, nici să nu învîrtim sabia lui Damocles în vînt», тобто «не стрибаймо через коня, не махаймо даремне Дамокловим мечем», дистанціюємося поволі, без захвального поспіху [7, р. 156]), етапами якого були: виведення радянських військ з Румунії (червень 1958 р.); відмова від радянського плану щодо перетворення Румунії в сільськогосподарський придаток Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) у серпні 1961 р. (відомий як «план Валева»); проголошення нейтралітету під час Карибської кризи і радянсько-китайського конфлікту; вилучення російської мови з числа обов'язкових дисциплін у 1963 р.; і, найголовніше, 23 квітня 1964 р. у центральній газеті РРП «Scînteia» («Іскра») з'явилася «Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale» («Declarația din aprilie») («Декларація щодо позиції Румунської робітничої партії з питань світового комуністичного і робітничого руху», відома як «Квітнева декларація»), у якій наголошувалося на принципі самостійності компартій і принципі невтручання у внутрішні справи, що, по суті, зводило нанівець вплив СРСР і КПРС у Румунії; Георгіу-Деж активно посприяв публікації тому Карла Маркса «Нотатки про румунів (недруковані рукописи)» (К. Marx. Însemnări despre români (manuscrite inedite)), де жорстоко критикувалася царська Росія за анексування Бессарабії у 1812 р.; у грудні 1964 р. з Румунії було повністю виведено всіх радянських військових радників, там залишилася і функціонувала до 1989 р. єдина радянська офіційна установа – Генеральна дирекція закордонної інформації (Direcția

Generală de Informații Externe, D.G.I.E.). Однак спершу політика автономізму і незалежності щодо СРСР поєднувалася з посиленням внутрішнього терору в країні, який почав слабнути лише з 1962 р., що ознаменував початок нового етапу в історії румунського комунізму: 1962-1974 – «відлига» («dezghețul»), етап «соціалізму з людським обличчям», незалежного від Москви, пов'язаний з останніми роками правління Георгіу-Дежа (помер 19 березня 1965 р. від раку, існують припущення, що був за «зраду» опромінений радіоактивними променями радянськими військовими агентами) і раннім періодом керування Ніколає Чаушеску (був його «His Finest Hour», щось схоже з періодом П.Ю. Шелеста (1963-1972) в Україні) та діяльністю Йона Георге Маурера (Ion Gheorghe Maurer) як Прем'єр-міністра (1961-лютий 1974).

Ніколає Чаушеску став біля керма РКП (так знову стала називатися компартія після IX з'їзду РКП 19-24 липня 1965 р.; Чаушеску акцентував на рівноправності стосунків з іншими компартіями) внаслідок закулісних інтриг після смерті Георгіу-Дежа. Доки на чолі уряду перебував Йон Георге Маурер, а Чаушеску боровся за зміцнення своїх сил, комуністичний режим зазнав помітної лібералізації, під час якої відбулися: звільнення всіх політичних в'язнів; реабілітація в квітні 1968 р. Лукреціу Петрешкану; ліквідація цензури (пізніше вона знову з'явилася у видавництвах, пресі, радіо, телебаченні); створення спільних товариств з іноземним капіталом; широке ознайомлення із західною культурою при одночасному підсиленні значення національних і традиційних цінностей. У зовнішній політиці Румунія у 1968 р. не тільки не брала участі в окупації Чехословаччини військами Варшавського договору, а Н. Чаушеску 21 серпня 1968 р. на мітингу гостро засудив цей акт, що надало РКП справді широку народну підтримку, а чимало інтелектуалів навіть вступили в її ряди, відмовляючись до того часу це зробити (колишні політв'язні письменники Александру Івасюк, Пауль Гома). Румунія першою з країн «соціалістичної співдружності» установила дипломатичні відносини з ФРН (1967), зберігши

їх з Ізраїлем після «шестиденної війни» у червні 1967 р. (як відомо, СРСР розірвав тоді дипломатичні відносини з Ізраїлем), у серпні 1969 р. до Бухареста здійснив офіційний візит Президент США Р. Ніксон (Румунія стала першою соціалістичною державою, яку відвідав американський президент), а румунський керівник відвідав США у жовтні 1970 р.; з 1972 р. Румунія стала тісно співробітничати з МВФ та Міжнародним банком реконструкції і розвитку. Тому «Захід охоче надавав Румунії позики, створював для неї режим найбільшого сприяння в торгівлі. Позиція Румунії в РЕВ та ОВД оцінювалася на Заході як роль «дисидента серед союзників Москви» [1, с. 204].

Однак 6 липня 1971 р., повернувшись після тривалого візиту в «соціалістичний Китай Мао Цзе Дуна» і КНДР Кім Ір Сена, де ознайомився з «азійським варіантом перемігшого соціалізму», Н. Чаушеску виступив з 17 пропозиціями щодо «поліпшення політико-ідеологічної роботи, марксистсько-ленінської освіти членів партії, усіх трудящих», що отримали згодом назву «липневі тези» (*tezele din iulie*), які й привели до т. зв. «культурної мініреволюції» з проголошенням «будівництва всебічно розвинутого соціалістичного суспільства своїм шляхом на основі принципів незалежності й суверенітету» і з поверненням до домінуючої ролі компартії й особисто «улюбленого керівника» та його першої леді – Єлени Чаушеску, культ особи яких поступово досяг небачено казкових розмірів. «Епоха Ніколає Чаушеску» остаточно викристалізовується після березня 1974 р., коли на пенсію «у зв'язку з погіршенням стану здоров'я» був відправлений Йон Георге Маурер (помер аж 8 березня 2000 р.), а 28 березня 1974 р. Чаушеску «було обрано» на новостворену посаду Президента Румунії – інаугурація проходила зі скіпетром – символом королівської влади. Так постала «комуністична монархія Ніколає Чаушеску» й останній період панування комунізму в Румунії – 1974-1989 – як «національного комунізму», внаслідок чого країна поступово опинилася в повній руйнації.

Особливості правління «румунського комуністичного монарха» добре відомі: жорстока лінія на зміцнення особистої влади та влади свого клану, передусім впливу дружини і сина Ніку Чаушеску; відверте обдурювання народу; виплата фінансової заборгованості (близько 11 мільярдів доларів США) будь-якою ціною (її таки виплатили в квітні 1989 р.), що породило політику «затягування поясів» й зумовило економічний хаос; систематизація сіл; пригнічення національних меншин; обмеження еміграції, зокрема німцям і євреям дозволялося залишати Румунію тільки після виплат 4.000-10.000 DM залежно від віку та професійної освіти відповідних осіб (ці гроші надавалися румунському уряду у формі кредитів) – майже 200.000 німців емігрували з Румунії у 1967-1989 рр.; заборонялися аборти, штучно продукувалося підвищення продуктивності; зведення телепрограм до двох годин на день єдиного каналу (!), з яких година присвячувалася самому Н. Чаушеску, а друга – патріотичному фільму в дусі комуністичної ідеології; повний контроль і реєстрація друкарських машин; пониження діячів культури та ін.

Цікавою і новою для українського читача буде інформація про те, що все-таки в добу Н. Чаушеску і в Румунії існував дисидентський рух, який маніфестувався страйком шахтарів у Валя Жіулуй (1977), створенням «Вільної профспілки робітників Румунії» (*Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România*, 1979), яку очолив Пауль Гома, студентською маніфестацією в Яссах (1987), демонстрацією протесту робітників у Брашові (15 листопада 1987 р.). Важливу роль у румунському дисидентському русі відіграла «внутрішня еміграція» й опозиція видатних румунських письменників, таких як Нікіта Стенеску, Марін Преда, Марін Сореску, Августін Бузура, Ана Бландіана, Мірча Дінеску (який проголосив падіння диктатури Чаушеску по телебаченню 22 грудня 1989 р., до цього перебував під домашнім арештом і наглядом; цікаво, що 1989 р. в СРСР ще до падіння Чаушеску вийшла книга перекладів Мірча Дінеску російською мовою – таким чином радянське «перебудовне» керівництво тисло, очевидно, на румунського керівника) та ін.

Безумовно, Н. Чаушеску не сприйняв політики «перебудови» й «гласності» М.С. Горбачова, яку стали проводити в СРСР з квітня 1985 р. Міжнародна ізоляція й консерватизм Н. Чаушеску привели до його несподіваного зближення у 1985-1989 рр. зі східнонімецьким лідером Еріхом Хонеккером, між якими в минулому були прохолодні відносини внаслідок політики Чаушеску на дистанціювання від Москви та вірності Хонеккера Радянському Союзу «брежневських часів». У румунській історіографії так схарактеризовано цей антиреформістський альянс двох лідерів: «Антирадянськість Чаушеску не перетворив його в антисталініста. Навпаки, прорадянськість Хонеккера відразу зникла після появи Горбачова на міжнародній сцені. Два лідери, Чаушеску і Хонеккер, об'єдналися навколо абсолютної вірності марксистській догмі, яка для них стала не лише інструментом збереження особистої влади, але й щось на зразок релігії» [4, р. 354]. Недарма на зустрічі керівників країн Варшавського договору в Бухаресті 7-8 липня 1989 р. Чаушеску реактивізував майже зовсім забутий концепт «класової боротьби», згадавши, що скільки існують антагоністичні класи, то стільки класова боротьба залишається фундаментальним законом розвитку суспільства.

Народне повстання в Румунії у грудні 1989 р. проти тоталітаризму добре відоме. Більш ніж тисяча загиблих у тих подіях потрібно додати до десятків тисяч жертв, що приніс комунізм у Румунію. «Цим жахливим фіналом комуністичної диктатури в Румунії країна була «оригінальною» і в її трагедії, як «оригінальним» був і комуністичний режим *à la roumaine*» [5, р. 162].

Список використаних джерел та літератури

1. Яровий В. І. Новітня історія країн Східної Європи (40-ві – 90-ті ХХ ст.). Курс лекцій / В. І. Яровий. – К.: Либідь, 1997. – 269 с.
2. Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K. etc. Istoria României. / M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins – B.: Corint, 2002. – 496 p.

3. Deletant D. Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948 – 1965. / D. Deletant. – Iași: Polirom, 2001. – 271 p.
4. O istorie a românilor. Studii critice. Coordonatori: S. Fischer-Galați, D. C. Giurescu, I-A. Pop. – Cluj-Napoca: Ed. Fundației Culturale Române, Centrul de Studii Transilvanene, 1998. – 409 p.
5. Pop I.-A. Românii și România. O scurtă istorie / I-A. Pop. – București: Editura Fundației Culturale Române, 1998. – 166 p.
6. Rațiu I. România de astăzi. Comunism sau independență? / I. Rațiu. – București: Condor, 1990. – 205 p.
7. Șperlea F. De la Vlad Țepeș la Ceaușescu. Expresii memorabile românești explicate în contextul lor istoric / F. Șperlea. – București: Corint, 2001. – 168 p.

THE EVOLUTION OF ROMANIAN COMMUNISM: FROM STALIN'S TOTALITARIANISM TO NICOLAE'S CEAUȘESCU NATIONAL- COMMUNISM

In the article that is based only on Romanian references and historiography, had been analyzed stages of development, deployment, ideological evolution of Romanian Communist Party: being (staying) on the periphery of Romanian's political life in interwar Romania; coming into power in 1944-1947 with the help of the Soviet army; violent dictatorship of Stalinist model the late 1940s the early 1940s, it marked at the same time with internal party struggle, that finished with victory and establishment of solo dictatorship Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), who didn't accept Khrushchev's De-Stalinization; socialism "with a human face" (1962-1974) late Gheorghiu-Dej's and early Nicolae's Ceaușescu; Nicolae's Ceaușescu "communistic monarchy" like gradual stagnation of Romanian communism with "national tendency" (1974-1989), which finished by rejection of Soviet perestroika, the Romanian Revolution in December 1989 by murder of Ceaușescu and his wife.

Keywords: *Romania, communistic system, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu, The Romanian Revolution in December 1989.*

ЭВОЛЮЦИЯ РУМЫНСКОГО КОММУНИЗМА: ОТ СТАЛИНСКОГО ТОТАЛИТАРИЗМА К НАЦИОНАЛ-КОММУНИЗМУ

НИКОЛАЕ ЧАУШЕСКУ

В статье исключительно на основании румынских источников и историографии проанализировано этапы становления, развития, эволюцию румынской компартии: пребывание на периферии румынской политической жизни в межвоенной Румынии; приход к власти в 1944-1947 гг. при помощи Советской армии; жестокая диктатура сталинского образца конца 1940-начала 1960-х гг., ознаменованная и острой внутрипартийной борьбой, завершившейся победой и установлением единоличной диктатуры Георге Георгиу-Дежа (1945-1965), не принявшего хрущёвской десталинизации; социализм с «человеческим лицом» (1962-1974) позднего Георгиу-Дежа и раннего Николае Чаушеску; «коммунистическая монархия» Николае Чаушеску как постепенная стагнация румынского коммунизма с «националистическим уклоном» (1974-1989), непринятие советской Перестройки, что привело к Декабрьской революции 1989 г. с убийством Чаушеску и его супруги.

Ключевые слова: Румыния, коммунистическая система, Георге Георгиу-Деж, Николае Чаушеску, Декабрьская революция 1989.

УДК 37.012:94(430)“17/18”

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.101-112>

Наталія Папенко

*кандидат історичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМА ОСВІТИ В НІМЕЧЧИНІ ПРОТЯГОМ XVIII-XIX СТ.

У статті розглядається розвиток системи освіти, типи шкіл Німеччини упродовж XVIII-XIX ст. Проаналізовано основні тенденції розвитку початкової, технічної та вищої школи; внесок представників німецької філософської думки в процес виховання особистості; вплив німецької педагогічної освіти на західноєвропейську, так як рівень освіти відтворює інтелектуальний стан країни, соціальні потреби суспільства. Увага акцентується на ролі економічних, суспільно-політичних, гуманітарних чинників у розвитку освіти та науки. Система освіти Німеччини стала важливим фактором національного розвитку XVIII-XIX ст., поєднанні традицій та новацій педагогічної школи XXI ст.

Ключові слова: *Німеччина, Пруссія, нація, освіта, виховання.*

За тривалий період становлення німецької нації освіта країни переживала часи злетів та падінь. На стан її розвитку впливали суспільно-політичні, релігійні чинники, гуманістичні ідеї видатних філософів та мислителів. Німецька нація дала світові плеяду видатних вчених, політиків, державних діячів. Відомий канцлер Німецької імперії О. фон Бісмарк свого часу наголошував, що Німеччина своєю могутністю і словом зобов'язана, в першу чергу, своїй освіті. Національною особливістю німецької освіти було виховання високоморальної особистості в традиціях гуманістичної етики. Ідеалом системи освіти XVIII ст. була особистість, наділена такими рисами як доброзичливість, справедливість, внутрішньою свободою вибору, самостійністю, вмінням розрізняти добро і зло, поважати порядок, правила, закони, дисципліну та підкорятися нормам, які існують в суспільстві.

Протягом багатьох століть освіта розвивалася за умов роздробленості німецьких земель, що наклало значний відбиток не лише на її структуру, а й на психологічні, ідеологічні, релігійні чинники, що були покладені в її основу. Система освіти поступово стала тим центром, навколо якого складалася більшість переваг і недоліків нації. Той факт, що німецька школа користувалася заслуженою славою протягом XVIII-XIX ст. не є випадковим.

Німецька освіта була ґрунтовною і доботною. Вона прищеплювала громадянам працелюбство, прагнення до знань, навички пунктуальності і дисципліни. Саме німці були старанними учнями. Прем'єр-міністр Великої Британії Ллойд Джордж, відвідавши Німеччину, відзначав, що найбільш дивовижним інститутом, з яким він зіткнувся, були не підприємства Круппа і не корабельні верфі... це була німецька школа, бо саме вона стане грізним конкурентом у розвитку промисловості, бізнесу. Освіта була підготовкою висококваліфікованого робітника [4, с. 5]. Ця думка видатного європейського політика підтверджує інтерес дослідників до проблем німецької школи, ролі освіти в процесі становлення нації та національної свідомості, її значення для процесу генези індустріального суспільства.

Зв'язок освітньої системи із загальними закономірностями розвитку Німеччини у багатьох випадках опосередкований, але він яскраво проявлявся на усіх етапах історичного розвитку країни. Етапи якісних змін у державно-правовому розвитку Німеччини, соціальній структурі, ідеології, філософії, суспільному русі, в стереотипах поведінки та морально-етичних нормах найбільш пов'язані з періодами розвитку шкільної політики та системи освіти.

Для аналізу національних особливостей освіти недостатньо лише опису її стану, проблем і перспектив її розвитку. Щоб чітко зрозуміти різні аспекти цього питання, необхідно, перш за все, розглянути деякі ключові моменти в історії німецької освіти упродовж XVIII-XIX ст. Важливим моментом для з'ясування суттєвих особливостей німецької освіти є вивчення праць видатних німецьких педагогів, психологів, філософів та їх вплив на

стан освіти. На XIX ст. німецька освіта була ґрунтовною. Вона прищеплювала громадянам прагнення до знань, працелюбність, дисципліну. Самі німці були старанними учнями, тому глибокого і класичного змісту набула відома німецька тріада "studieren, propagandieren, organisieren" [2, с. 275].

Популярність освіти в Німеччині набуває свого значення ще в період пізнього середньовіччя, за часи Мартіна Лютера. Реформатор добре розумів, що втілення його ідей знайде відгук лише у освічених громадян. Проте його погляд на розвиток освіти був неоднозначним. Низам він пропонував давати мінімум освіти. " Молодий і дурний народ, писав він, слід навчати завжди одними і тими ж виразами, в іншому разі не уникнути помилок..." [2, с. 276].

Починаючи з XVI ст. книги, написані німецькою мовою, поступово витісняють латину. На 1754р. співвідношення книг німецькою та латинською мовами було 10:1. Це була перша перемога нового буржуазного світогляду. Культура почала втрачати свій аристократичний характер і німецька мова, мова мас повинна була стати засобом культурного піднесення й організації мільйонів мас для боротьби із середньовіччям, бо в науці панували забобони та нецтво. Улюбленим вихованням в школі була лозина, тростина. Так, один педагог пишався з того, що за 50 років його педагогічної діяльності, він здійснив 911 тис. 527 ударів палицею, 124 тис. 011 – лозиною, 20 тис. 984 – лінійкою і 76 тис. ударів за незнання тексту молитов.

У 1763 р. прусський король Фрідріх II видав закон "Про загальну обов'язкову освіту". Згідно із законом батьки повинні були посилати до школи дітей віком від 5-ти до 13-ти років, створювалися народні школи в яких навчання тривало з 5 по 12 клас; умови для підготовки учителів. Окрім того була відновлена робота Академії наук.

Значні зміни у державно – правовому розвитку, соціальній структурі суспільства, в ідеології, стереотипах поведінки людей, морально-етичних нормах були пов'язані з реформами у сфері освіти як шкільної, так і вищої. Причини цих реформ містилися в поширенні ідеології Просвітництва, з

ідеями революції кінця XVIII ст. у Франції, з прийняттям в Пруссії "Загального положення про школи" (1794). Згідно з цим документом усі навчальні заклади оголошувалися державними, початкова освіта – безкоштовною. У 1816 р. в Пруссії був затверджений план роботи першої гімназії, який містив перелік дисциплін (давня мова та література, німецька мова та література, фізика, хімія, малювання). На середину XIX ст. в Пруссії існувало вже 120 гімназій.

Зовнішньополітичні зміни в Європі на початку XIX ст., які були викликані окупаційною політикою Наполеона I, розгром пруської армії у 1806 р., мирний договір з Францією (1807) та перетворення Німеччини на другорядну країну, не спинили процес розвитку шкільної та вищої освіти. Значну роль в цьому займала діяльність шкіл-філантропів, здобутки німецької класичної філософії та літератури в плані розвитку освіти, науки та виховання.

Лозунг пруського короля Фрідріха-Вільгельма III "держава повинна замінити силою духа те, що вона втратила у фізичній силі" був підтриманий державними справами. Ідеологом цих реформ був теоретик національного виховання, засновник Берлінського університету (1809) О. Гумбольдт (1769 – 1859). Його реформи сприяли розширенню мережі народних шкіл, відкриттю курсів підвищення кваліфікації учителів. На 1816 р. в Пруссії народну школу відвідало 60% дітей, 1848 р. – 82%, 1864 р. – 93%. Таким чином, створення масової народної школи відбувалося швидкими темпами, тим самим цей процес сприяв зростанню кількості освічених мешканців країни. Про типи та завдання шкіл детально писав Ф. Шлейєрмахер (1768 – 1834). У своїй праці "Про виховання" він окреслив завдання школи: сприяти початковій освіті дітей чиї батьки були представниками низів суспільства; надавати історичну, філологічну, природничу освіту для середніх верств населення; освіту в гімназії здійснювати на греко-латинській основі для обраного кола людей. У 1810 р. був введений іспит на посаду вчителя, а з 1812 р. – нові правила для складання іспиту учнів гімназистів. Надалі перелік предметів у школах

коливався в залежності від політичних та соціальних обставин, підходів та вимог до змісту освіти.

До Французької буржуазної революції кінця XVIII ст. педагогічна теорія та шкільна справа в європейських країнах в принципі були схожими. Проте вже на початку XIX ст. темпи розвитку освіти та результати шкільної політики в Німеччині відрізнялися від західноєвропейських. Якщо англійці говорили "гроші не мають господаря", то німці стверджували – "освіта не знає кордонів". В XIX ст. ідеологом німецької прогресивної думки стає людина, особистість – освічена і духовно багата. Німецька школа вчила не протиставляти членів суспільства один одному, утверджувати себе, забезпечувати позитивне сприйняття оточуючого соціального простору. Жителі міст вже не могли існувати не вміючи, бодай трохи писати і рахувати. Загальна початкова освіта була необхідною для дітей жіночої та чоловічої статі. До освіти стали залучати жінок. Масова письменність відкрила шлях для нових форм масової культури. Таким чином, на 50-ті роки XIX ст. в Німеччині успішно функціонували три типи середніх навчальних закладів: класична гімназія, де вивчали давні та сучасні іноземні мови, літературу, історію; реальна гімназія, програма якої передбачала окрім гуманітарних наук, математику, природознавство. Конкуренцію гімназії складали реальні училища, де нахил робився на математику, природознавчі дисципліни. Реальні училища сприяли формуванню сучасної освіти. В них викладали співи, малювання, богослов'я, гімнастику, математику, німецьку мову. З 1874 р. свідоцтво про закінчення реального училища прирівнювалося до диплома гімназії, а з 1900 р. усі типи шкіл були урівнені в правах. Мережа середніх навчальних закладів Німеччини на 1872 р. складала 1041 школи із 1773 тис. учнями [1,с.261]. На 1850 р. в Пруссії людей, які вміли читати та писати було близько 85%, тоді як у Франції – 61% населення, в Англії – 52% [5, с. 209].

За законом 1872 р. початкова освіта, як і усі приватні школи переходили під контроль держави. Окрім того, держава сплачувала вчителю частину його заробітньої платні.

На XIX ст. особливо славилося здобуття гуманітарної, філософської та природничо-математичної освіти. Середня та вища освіта була орієнтована на підготовку держслужбовців, богословів, юристів та медиків. Технічна освіта займала незначне місце у навчальному процесі. Так, на 1870 р. в Німеччині нараховувалося лише 2,9 тис. студентів вищих технічних навчальних закладів. Лише під впливом швидкого промислового розвитку, перевороту в сфері науки та техніки поступово змінювалося ставлення суспільства до традиційної гуманітарної та технічної освіти.

Подальший розвиток технічної освіти був пов'язаний з ім'ям Гейдельберзького університету, заснований ще в середині XV ст. Цей університет виховав цілу плеяду видатних вчених, державних діячів. Цей славетний заклад продемонстрував зразки високої духовної стійкості. Окрім того, науковими центрами вищої освіти європейського рівня були Йена, Берлін, Лейпциг. Успіх та популярність цих навчальних закладів був пов'язаний не лише високим професорсько-викладацьким складом, а й певними факторами німецької системи освіти [6, с. 1422]. По-перше, це висока організованість і дисципліна навчального процесу. Проте іноді цей фактор мав і негативну сторону: казармені звички, фельдфебельський дух, що виступав предметом критики. Підґрунтям цього можна вважати тривалий вплив Пруссії, політика якої відрізнялася крайньою реакційністю та войовничістю [3]. Якщо звернути увагу на стан вищої освіти в Німеччині, то на перший план виступає її прагматизм. Невтомна, вміла, кваліфікована, наполеглива праця науковців дала німецькому народу усі переваги, що стверджувалися в етиці та психології тогочасної західної людини. Праця і виробництво стають для них ідеалом. Домінуючими тенденціями у сфері вищої освіти XIX ст. стає ефективність процесу навчання, перевага точних і природничих наук. Зростає роль бібліотек, особливо університетських, які системно зберігали книги, інші друковані видання по різних галузях знань та культури. Ними користувалися науковці, викладачі шкіл та університетів, студенти, письменники. Головним нововведенням XIX ст. було виникнення

мережі платних і безкоштовних публічних бібліотек, що були доступними для рядового читача. Змінилося становище вчених в суспільстві. Раніше вони представляли собою окремі професійні групи, відносилися до різних соціальних верств населення. За свою наукову діяльність вони, як правило, не отримували винагороди. Членство у наукових товариствах вважалося честю, а не службовим обов'язком. Якщо науковець належав до вищих ешалонів влади і мав значний статок, то наукові експерименти він робив за власні кошти. В іншому випадку, він заробляв на життя власною працею – викладанням предметів в університеті, державною службою. Незаможні вчені для своїх дослідів потребували допомоги меценатів, благодійних установ та товариств. Приналежність до професії вченого зазвичай підтверджувалася науковими званнями. На XIX ст. змінюється ставлення держави до освіти, науки та науковців: від допомоги окремим науковцям, науковим школам до системного фінансування наукових винаходів. Так, у 1800 р. держава почала фінансувати хімічну лабораторію Геттінгенського університету, 1860 р. – фізичну лабораторію. Зростає престиж науки. Епітет "науковий" стає знаком вищої проби для людської думки. Створювався своєрідний культ науки. На хвилі таких настроїв в середині XIX ст. формується нове напрямлення суспільної думки – позитивізм, яке вважало джерелом знань лише конкретні науки.

Певне місце в системі освіти займала церква. Вона була важливим фактором розвитку інституту монархії XVIII – XIX ст. , в об'єднанні німецьких земель та утворенні того, що можна назвати моральним порядком. Церква виховувала чернецтво, яке могло читати, навчати й управляти країною, державними установами. Вона взяла у своє відання і освітню роботу. Монархічні кола Німеччини були завдячені духовенству освіченими канцлерами, міністрами, чиновниками. З метою підтримки культурним діям протестантської держави, канцлером О. Фон Бісмарком була проведена політика "культуркампф". Згідно з нею єпископам заборонялося інспектувати школи, а священникам вести будь-яку політичну агітацію. Була заборонена

діяльність єзуїтського ордену. Упродовж 1872 – 1875 рр. уряд запропонував прийняти закони, що стосувалися обмежень політичного впливу католицької церкви. Так, у Пруссії у відставку (1873) був відправлений міністр народної освіти, який співчував католикам та прийнятий закон про державний контроль над церквою. Майбутні священники повинні були отримувати освіту в університетах Німеччини та складати перевіряючий екзамен з філософії, історії та німецької літератури. У 1875 р. в Пруссії була заборонена діяльність усіх чернечих орденів. Натомість розширено видання газет, журналів та книг, які мали задовольнити потреби мас до знань. Про це свідчить швидке зростання книгодрукування. Тільки з 1830 - 1870 рр. в трьох країнах Західної Європи: Великій Британії, Франції та Німеччині число щорічно друківаних книг та брошур збільшилося з 12 тис. до 20 тис. назв.

Освіта як світогляд, збагачувалася досягненнями класичної літератури та філософії. Традиції гуманістичної етичної думки в розвитку німецької педагогічної системи формували критерії цінностей, що ґрунтувалися на автономії, волі, розуму індивіда, який був інструментом пізнання людини самої себе. Основи розвитку особистості вчені шукали в природі самої людини.

Вищі цінності суб'єктивної та об'єктивної етики, які була важливим напрямком німецької педагогічної системи, полягали у створенні умов, в яких весь потенціал особистості був би спрямований на ствердження власного я. Про таку особистість писав Й. Г. Фіхте (1762 – 1814) в праці "Слово до німецького народу" (1808). На його думку, особистість не може користуватися подібними собі істотами для досягнення власних цілей. Й. Фіхте вважав, що шлях до морального відродження Німеччини проходить через сферу морального виховання і головне – не накопичення знань, а розвиток розуму, ініціативності, самостійності. Продовжуючи думку Й. Фіхте, філософ А. Шопенгауер зауважував, що така особистість керується не наочними уявленнями, а думками, почуттями, діє послідовно і розсудливо, у відповідності з певною логікою. Великий Тацит помилявся, говорячи про

відсутність у німців золота і срібла. Золото німців їх – руки, а срібло – їх голови. [2, с.275].

В уяві німецького філолога, публіциста, філософа Й. Г. Гердера (1744 – 1803) нація характеризується спільною культурою, яка формується із спільної народної мови, бо власне мова простого народу правдиво, реально відображає справжній характер та дух народу. Й. Гердер відстоював твердження, що буцімто сприйняття – функція особистості. Людський розум перебирає й тлумачить колосальну масу інформації потрібної для формування наших знань про минулий і теперішній світ. Поєднання такого розмаїття інформації в однорідну картину вимагає обґрунтування, але при цьому має бути присутня творча уява. Філософ наголошував на тому, що сучасні нації будуть розвиватися лише тоді, коли матимуть окрему культурну ідентичність, основу на розмовній мові й народних традиціях. На думку філософа І. Ф. Гербарта (1776 – 1841) завданням виховання є моральність. Для її досягнення необхідними елементами в системі освіти – управління, підтримання порядку. І. Герbart розробив теорію видів навчання. Саме завдяки йому європейський викладач отримав методіку проведення уроку, можливість самореалізації. Важливість дошкільної освіти була обґрунтована в працях І. Фребеля (1782 – 1852), бо саме він став засновником системи дошкільної освіти та підготовки приватного вихователя – педагога. Перший Kindergarten (дитячий садок) був заснований ним у Бургдорфі (1837).

Відомий німецький філософ І. Кант (1724 – 1804) створив теорію виховання як "педагогіку наполегливості" самої людини. Кожна людина, вважав він, володіє досконалістю і в своїй поведінці керується законами моралі. Головним здобутком суспільства, він вважав, здатність людини мислити. Розум треба доповнювати вірою та уявою і в цьому плані на перше місце має виступити не освіта, а саме знання, які створюють фундамент людського мислення. Філософ Г. В. Ф. Гегель (1770 – 1831), який бачив, як суспільні заклади, все людське, що здавалося вічним – руйнується, у своїй філософській системі виклав науку про діалектичний розвиток. Цей

розвиток, він вважав, відбувається не простою лінією, а боротьбою протилежних починань і кількість переходить у нову якість. З 1808 по 1816 рр. він був ректором Нюрнберзької гімназії і свої ідеї про освіту та виховання людини намагався викласти в своїх лекціях. Людина, за філософом, "син свого часу та свого народу", "не пасивне існування особистості, а активний діалог зі світом науки та культури".

Розвиток системи освіти відбувався в складних умовах боротьби консервативних течій з лібералізмом. Традиціоналізм як основа консерватизму, специфічна сторона суспільної свідомості, був пов'язаний з природнім бажанням людини стабілізувати, зберегти, зміцнити існуючий порядок. Він містив протест проти індивідуальних цінностей. Лібералізм, навпаки, наголошував на тому, що людина має право самостійно обирати життєві орієнтири, можливість розвивати свої здібності через освіту та культуру, тим самим залучаючись до загальнолюдських цінностей.

Таким чином, на 70 – 80-ті роки XIX ст. в Німеччині остаточно склалася система освіти, відбулося її якісне завершення у вигляді педагогічних концепцій, систем, категорій шкіл та освітніх установ. Були здійснені певні принципи освітніх парадигмів індустріального суспільства: обов'язковість та всезагальність освіти різних спеціальних груп та станів. В країні успішно діяли форми організації педагогічної освіти. Розквіт освіти, науки та культури супроводжувався уніфікацією освітнього простору. Проте вже на початку XX ст. з'являються нові освітні парадигми викликані дестабілізацією соціальних порядків, частковою руйнацією цілісної системи освіти внаслідок Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Джури́нский А.Н. История педагогики / А. Н. Джури́нский. – М.: Владос., 2000. – 432 с.

2. Кинелева В. Г., Миронов Е. Н. Образование, воспитание, культура в истории цивилизации / В. Г. Кинелева, Е. Н. Миронов. – М.: НИИ, 1995. – 352 с.
3. Kuhn U. Der Grundgedanke der Politik Bismarcks / U. Kuhn. – Dettelbach., 2001. – 250 S.
4. Очерки истории школы и педагогики за рубежом (1917 – 1939) / К. И. Салимова, Б. М. Бим-Бад. – М.: Педагогика., 1982. – 161 с.
5. Стейнберг Д. Бисмарк. Биография / Д. Стейнберг. – М.: АСТ, 2014. – 735 с.
6. Тихонов М. Г. Объединенная Германия: образовательная политика. / М. Г. Тихонов // Педагогика, 1994. – Вып. 5. – С. 14-22.

EDUCATIONAL SYSTEM IN GERMANY DURING THE XVIII-XIX CENTURIES

The article discovers the development of an educational system and school types in Germany during the XVIII-XIX centuries. Main tendencies and development of primary, technical and higher schools, contribution of representatives of philosophical idea to the educational process were analyzed. The influence of German pedagogical education upon the Western European one, inasmuch as the educational level constitutes the intellectual condition of the state, social requirements of the society. The attention is focused upon the role of economical, socio-political, humanitarian factors in the development of education and science. The educational system of Germany became an important factor of national development of the XVIII-XIX centuries, consolidation of traditions and innovations of pedagogical school of XXI century.

Keywords: *Germany, Russia, nation, education, upbringing.*

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В ГЕРМАНИИ XVIII – XIX СТ.

В статье рассматривается развитие системы образования, типы школ Германии XVIII – XIX столетий. Проанализированы основные

тенденции развития начальной, технической, высшей школы; вклад представителей немецкой философской мысли в процесс воспитания личности; влияние немецкого педагогического образования на западноевропейское, так как уровень образования отражает интеллектуальное положение страны, социальные потребности общества. Внимание акцентируется на значении экономических, общественно-политических, гуманитарных аспектов на развитии образования и науки. Система образования Германии является важнейшим фактором национального развития XVIII - XIX веков, единства традиций и новаций педагогической школы XXI века.

Ключевые слова: Германия, Пруссия, нация, образование, воспитание.

УДК 94(477) «1918/1926»

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.113-127>

Павло Сацький

*Кандидат історичних наук, доцент
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

СТРАТЕГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ У ПРОЦЕСІ КАНСТЕЛЯЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В 1920-ТІ РР.

У статті досліджується проблема українського фактору в процесі формування системи безпеки в Центральній Європі у 1920-ті рр. Розглядаються стратегічні мотиви у процесі інкорпорації українських етнічних територій до складу Польщі, Румунії й Чехословаччини у ході формування Версальської системи. Також, значна увага приділяється проблемі формування союзницьких відносин між країнами Центральної Європи, яка мала на меті протидію німецькому й угорському реванизму та радянським експансіоністським намірам. Висвітлюється роль у процесі формування регіональних союзів у Центральній Європі Франції, Великобританії, Німеччини й СРСР.

Ключові слова: *українське питання, стратегічна цілісність, Підкарпатська Русь, Версальська система, система безпеки.*

Із завершенням Першої світової війни перед країнами-переможницями поряд із укладенням мирних договорів з країнами Четверного союзу поставило питання про облаштування повоєнного устрою в Центральній Європі і, водночас, про створення надійної системи безпеки в регіоні й на континенті. У зв'язку із етнічною строкатістю Центральної Європи й тривалим періодом відсутності в ньому національних держав, домінуванням багатонаціональних імперій, проблема повоєнного облаштування регіону обумовлює питання гарантування прав національних меншин. Поряд із необхідністю гарантувати права національних меншин країни-переможниці прагнули закласти підвалини тривалого миру. Проте, бачення цих підвалин у країн-переможниць було різним. Зокрема, Франція вбачала необхідним

створення у Центральній Європі групи крупних держав, які мали б змогу протистояти спробам реваншу зі сторони Німеччини. У той же час Великобританія намагалась добитися більш зваженого підходу до вирішення проблеми приналежності територій і гарантування прав національних меншин аби не створювати передумови для збройних конфліктів у майбутньому.

Вже у процесі врегулювання питання кордонів нових держав Центральної Європи закладаються підвалини майбутніх економічних і політичних блоків. Тенденції до закладення блоків держав у регіоні активно стимулювалися Головними Державами-переможницями у війні. За цих умов набуває гостроти українське питання, оскільки саме по українських етнічних територіях відбувається встановлення значної частини протяжності кордонів між новими державами Центральної Європи й формується нова система міжнародних відносин. Вагома роль у процесі встановлення кордонів нових держав належала економічній складовій, оскільки країни-переможниці вважали за необхідне створити в регіоні ряд сильних і життєздатних держав. Адміністративно-територіальний поділ колишніх Австро-Угорської й Російської імперій цілковито відображав економічні й стратегічні особливості регіонів із українським населенням, а тому в цілому його було дотримано і взято до уваги при встановленні кордонів нових держав. Проте, при вирішенні питання державної приналежності українських етнічних територій виникають численні суперечності правового характеру, які обумовлюють те, що українське питання у Версальській системі стає вагомим чинником навіть коли напряду не відбувалося його актуалізація. Зокрема, воно починає активно використовуватися як для підриву правових засад нової геостратегічної конфігурації Центральної Європи так і для внутрішньої дестабілізації в державах до складу яких увійшли українські території. Увесь цей комплекс суперечностей і складав українське питання в європейській системі міжнародних відносин періоду між світовими війнами.

Проблематика ролі й місця українського питання розглядалась як вітчизняними так і зарубіжними дослідниками. Серед робіт українських дослідників слід виокремити роботи, присвячені окремим аспектам українського питання й зовнішньополітичному курсу окремих держав Центральної Європи [1; 9]. Окремо варто відзначити позицію російських дослідників, яка є логічним продовженням радянської історіографії [16]. Вагоме значення має робота А. Рупасова [17], в якій здійснено комплексне дослідження проблеми гарантування безпеки у відносин між СРСР і країнами-лімітрофами, у цьому контексті розглядаються окремі аспекти українського питання.

Метою статті є аналіз ролі й місця українського питання у процесі формування системи гарантування безпеки як регіональної так і загальноєвропейської у Центральній Європі у 1920-ті рр.

Ключове значення протягом роботи Версальської конференції мало питання приналежності територій нинішнього Закарпаття і Східної Галичини. У першому випадку вагому роль відігравало питання стратегічної конфігурації кордонів нових держав регіону, а у другому, проблема самовизначення українського населення. Закарпаття у термінології Сен-Жерменського мирного договору фігурувало як «автономна територія Русинів на південь від Карпат» [6, с. 26]. Проблема етнічної ідентифікації цієї території мала вагоме значення, зважаючи на домінування в адміністративній сфері й економіці краю угорців за періоду перебування краю в складі Австро-Угорщини. Часто представники українського національного руху схилилися до про угорської орієнтації, розраховуючи на підтримку їх автономістських прагнень. Угорщина у 1919 р. намагалась використати національні прагнення українського населення Підкарпатської Русі для збереження свого впливу [16, с. 30]. Ініціатива включення Підкарпатської Русі до складу Чехословацької держави виходила із чеських емігрантських кіл в США [16, с. 40-41]. Підкарпатська Русь вже на кінець 1918 р. була, фактично, ізольована від територій на яких відбувались українські державотворчі процеси і тому

доля краю вирішувалась країнами-переможницями виходячи із їхніх стратегічних інтересів у регіоні Центральної Європи.

Важливе місце мало питання життєздатності нової держави Чехословаччини, причому, не лише економічної життєздатності, а й політичної. Проблема життєздатності Чехословаччини мала ряд складових, у першу чергу, це економічна, оскільки вона отримала найбільший серед країн Центральної Європи тягар зовнішніх платежів. Це були репарації, які поклалися на Австро-Угорщину, точніше, її території, які увійшли до складу Чехословаччини [6, с. 71-72], це була вся територія цієї держави. Власне, регулярно в ході Версальської конференції ставилось питання, що держави, які утворилися в Центральній Європі після Першої світової війни, здобули незалежність завдяки людським і матеріальним затратам Головних Держав (коаліції Антанти) [7, с. 196].

Економіка Чехословаччини від самого створення цієї держави мала хороші стартові умови завдяки розвинутій промисловості Чехії. Тому Чехія мала змогу сприяти реалізації аграрного потенціалу Словаччини і Підкарпатської Русі. Наступна складова життєздатності – військово-політична, яка мала також суттєві аспекти. В першу чергу, це загроза угорського й німецького реваншизму, а також проблема встановлення кордону із Польщею. Протистояння Польщі й Чехословаччини мало вагомое стратегічне значення, оскільки обидві ці держави претендували на роль провідної країни у забезпеченні балансу сил та рівноваги у Центральній Європі.

В проблемі ставлення до прагнення польського регіонального лідерства у Центральній Європі, позиції країн Антанти розділилися: Франція [8, с. 270] і США [8, с. 271] виступала на підтримку Польщі, а Великобританія вважала її головним порушником принципів мирного процесу, закладених переможцями у війні [8, с. 268-269]. Позиція Польщі, спрямована на розширення її території у конфлікті з сусідніми новими державами Литвою, Чехословаччиною й ЗУНР (польські прагнення щодо включення до її складу

Східної Галичини), за підтримки Франції, успішними діями у цьому напрямку вона послаблювала позиції Великобританії у Центральній Європі. А тому для Франції підтримка польської політики була засобом боротьби із впливом Великобританії й за її вирішальний вплив на європейську політику в цілому. Великобританія активно використовувала український фактор для тиску на Польщу, наполягаючи на необхідності проведення плебісциту в Східній Галичині, зокрема, під час війни Польщі із РСФРР 1920 р. Британська дипломатія після поразок польської армії запропонувала Польщі допомогу в укладенні миру із Радянською Росією якщо вона врегулює відносини із Литвою й Чехословаччиною на двосторонній основі й погодиться врахувати волю населення Східної Галичини [5, с. 141]. Сприяння у переговорах Польщі із Радянською Росією, які розпочалися в серпні 1920 р. у Мінську, було засобом посилення впливу Великобританії у Центральній Європі.

Вагомим фактором у констеляції системи безпеки Центральної Європи вже у процесі формування мирних договорів була проблема угорського і німецького реваншизму. Франція на протипагу німецькому реваншизму намагалась створити на східних кордонах Німеччини систему потужних держав, а тому наполягала на конференції щоби усі сумніви щодо приналежності територій у спорі між Німеччиною й новими державами Центральної Європи трактувалися винятково на користь нових держав. Саме так було у випадку із питанням Судетської області. На протипагу угорському реваншизму, загроза якого виявилась у ході революції 1919 р. й протидії укладенню мирного договору на умовах переможців, сформувався блок Мала Антанта. Цей блок утворився завдяки включенню до складу Чехословаччини Підкарпатської Русі (Закарпаття). Представники країн Антанти мотивували включення цього регіону необхідністю спільного кордону між Чехословаччиною й Румунією за рахунок «українського коридору» [12, с. 215]. Мотиви були як економічного характеру так і політичного, заради закладення геополітичних передумов створення блоку нових держав.

Розглядалося навіть питання створення спільного кордону між Чехословаччиною і Румунією по території Східної Галичини, дана ініціатива висувалась представниками Великобританії, мотивуючи, що більшість населення цього краю категорично не бажає приєднання до Росії [12, с. 191]. Очевидно, на британській позиції позначалось неприйняття французької позиції всебічної підтримки створення великої Польщі як основи системи безпеки у Центральній Європі. Тому не були даремними занепокоєння Польщі щодо фактору Чехословаччини у питанні Східної Галичини.

Проте, Підкарпатська Русь складала для Чехословаччини доволі значні труднощі, оскільки цю територію після війни залишають угорці, які склали управлінську й господарську еліту краю. У таких соціальних умовах українське населення опинилося в стані соціально-політичного вакууму. Вже наприкінці 1918 р. відбувається усунення із сіл угорських управлінців (старост, нотарів) [16, с. 26] й відбувається процес, який окремі представники країн Антанти характеризували як більшовизація краю [12, с. 219]. Тому Чехословаччина постала перед складним завданням, стабілізувати соціальну ситуацію в регіоні. Підкарпатська Русь становила слабку геополітичну ланку в Малій Антанті. Також, геополітичне значення Підкарпатської Русі визначалось новими кордонами Польщі, які остаточно де-юре сформувалися у 1923 р., але фактично склалися на 1920 р. із включенням Східної Галичини до складу Польщі. Завдяки контролю над територією Східної Галичини Польща отримала спільний кордон із Румунією. Польсько-румунський спільний кордон складається в результаті включення також до складу Румунії території Північної Буковини й Бессарабії.

Східна Галичини у складі Польщі, а також Північна Буковина й Бессарабія (територія із переважаючим українським населенням, яку 1918 р. було анексовано Румунією за підтримки країн Четвертого союзу) склали єдину стратегічну цілісність для протидії радянському впливу у Центральній Європі. Значення цієї стратегічної цілісності відзначалося зі сторони Польщі у ході радянсько-польської війни 1920 р., а саме, важливість нейтралітету

Румунії при наявності відкритого територіального конфлікту як потенційної загрози Радянській Росії.

Польща систематично засвідчувала СРСР, що, не зважаючи на відсутність у неї прямих зобов'язань військово-політичного характеру щодо планів Румунії чи держав Балтії, вона не може допустити військового впливу на ці держави [4, с. 462, 466]. Польсько-румунська геостратегічна цілісність, яка сформувалась завдяки українським територіям й охоплювала Підкарпатську Русь зі сходу, склала альтернативні підвалини блоку в Центральній Європі по забезпеченню сталої політичної ситуації. Власне, польсько-румунський військово-політичний блок 1926 р. засвідчив перспективність польсько-румунської геостратегічної цілісності поряд із Малою Антантою, котру протягом 1920-х рр. у європейській пресі розглядали як політично мертве утворення. Польща й Румунія розгорнули боротьбу за геостратегічну єдність іще від листопада 1918 р., спільно діючи проти спроби створення української держави у Західній Україні (ЗУНР) [3, арк. 115]. У цей період Польща й Румунія знайшли порозуміння у питанні приналежності територій Північної Буковини й Східної Галичини, тобто, по розмежуванню українських етнічних територій між собою. Узгоджені військово-політичні дії цих держав проти спроби створення української державності заклали основи блоку, який сформував констеляцію міжвоєнної Центральної Європи.

У 1921 р. відбуваються зміни у політичному ландшафті Центральної Європи, між Польщею й Чехословаччиною було врегульовано відносини, а також Румунія отримала від Франції гарантії безпеки й територіальної цілісності. Польща отримала за договором із Чехословаччиною гарантію незацікавленості чехословацької сторони у Східній Галичині. У цьому контексті, стаття 3 польсько-чехословацького договору 6 листопада 1921 р. становить інтерес положення про гарантування зі сторони Чехословаччини в наслідок положення про відмову від Східної Галичини розпустити Українські частини, інтерновані на її території, а також придушувати всіляку

пропаганду на її території, спрямовану на відрив від Польщі будь-якої частини її території [15, с. 68]. Отже, Чехословаччина у непрямій формі визнала Східну Галичину частиною території Польщі, на пряму вона не мала змоги це здійснити, оскільки не було визнання цієї території у складі Польщі зі сторони Антанти. РСФРР та УСРР також згідно статті 3 Ризького договору від 18 березня 1921 р. відмовились від претензій на Східну Галичину [11, с. 524]. Таким чином, процес оформлення геополітичних передумов становлення стратегічної цілісності Польщі й Румунії набуває завершеної форми.

Таким чином, спроби держав-переможниць закласти підвалини блоку держав Центральної Європи на основі спільного кордону між Чехословаччиною і Румунією виявилися малоефективними і головний потенціал геостратегічної єдності країн Центральної Європи навколо Підкарпатської Русі було заміщено потенціалом геостратегічної єдності навколо Східної Галичини, Північної Буковини і Бессарабії. Чехословаччина відходить у питанні констеляції Центральної Європи на другий план і поступається впливу Польщі.

Геостратегічну цілісність українських територій у складі Польщі й Румунії ці держави намагаються трансформувати у політичні дивіденди напередодні й у ході Генуезької конференції 1922 р. Цього року Польща й Румунія синхронно здійснюють підготовку до військових дій проти РСФРР і УСРР власними силами, а також силами армії УНР на території Польщі й Румунії й Врангеля [14, арк. 101], використовуючи це як фактор тиску на радянську дипломатію. У цей період радянський уряд здійснював активну роботу, спрямовану на міжнародне визнання РСФРР і УСРР та набуття ними політичної й економічної правосуб'єктності.

Проте, у період активної підготовки військ УНР на територіях Польщі й Румунії на Генуезькій конференції радянська делегація намагається використати цей фактор. Радянська делегація висувала на конференції пропозицію щодо переходу до обговорення плану вирішення «російського

питання» лише після закладення дієвих гарантій безпеки для Радянської Росії, а також для усіх Радянських Республік, які були союзними із нею, акцентуючи увагу на Україні. При цьому, керівник радянської делегації Г. Чичерін наголошував, що він представляє не лише уряд у Москві, а й інші радянські республіки [10, с. 251]. Отже, 1922 р. військово-стратегічна цілісність українських територій у складі Польщі й Румунії була апробована на практиці. Це дає значні переваги для Польщі у її проекті створення системи безпеки в Центральній Європі, яка за задумом повинна була мати форму гарантійного блоку країн регіону проти СРСР (утвореного від 30 грудня 1922 р.). Так, на радянську пропозицію щодо переговорів між СРСР і державами-лімітрофами 1922 р. відреагувала Польща, країни Балтії, крім Литви, і Фінляндія. Переговори розпочалися у Москві, проте вони не дали результатів. Держави-західні сусіди СРСР вважали, що головна пропозиція РСФРР по скороченню озброєнь для них неприпустима, оскільки їх військовий потенціал був значно менший ніж Радянської Росії, а тому вважали належною гарантією своєї безпеки за умови скорочення озброєнь укладення угоди із нею на колективній основі. Відповідний проект угоди було запропоновано Польщею [17, с. 34]. Тому радянська ініціатива щодо формування регіональної системи безпеки, альтернативної загальноєвропейській у рамках Версальської системи, викладена в Генуї, отримала своє продовження і держави-лімітрофи на неї відреагували, проте, використовували її лише для мотивування їхніх інтеграційних прагнень на базі гарантування їхньої безпеки від СРСР.

Питання гарантування безпеки для країн Центральної Європи від СРСР і навпаки, гарантування СРСР безпеки від можливої інтервенції, фактично, зривало основне завдання військової частини Версальського договору – «повне обмеження озброєнь усіх націй» гарантією чого було дотримання Німеччиною військових положень Версальського договору [2, с. 63]. Польща висувала численні мотиви для уникнення повного роззброєння і скорочення армії, які полягали не лише в радянській загрозі, а й у складних

територіальних відносинах із Литвою із-за питання анексії Польщею Віленської області, зберігалась напруга у відносинах із Німеччиною із-за питання Верхньої Сілезії. Тому військово-стратегічні питання у польській політиці протягом 1920-х рр. відігравали ключову роль. Геостратегічна цілісність українських етнічних територій у складі Польщі й Румунії як фактор тиску на СРСР посилюється черговим правовим кроком зі сторони країн колишньої Антанти 1923 р., коли за рішенням Ради міністрів закордонних справ було укладено Бессарабський протокол, за яким визнано Бессарабію в складі Румунії й визнано Східну Галичину у складі Польщі. Таким чином, цей геостратегічний фактор Польща й Румунія мали змогу використовувати проти СРСР регулярно, зокрема, у період реконструкції СРСР його економіки й збройних сил 1929-1933 рр. Так, 1930 р. у переписці лідерів СРСР відзначалась загроза війни проти Радянського Союзу зі сторони Польщі й Румунії. Проте, Радянського Союзу завдяки використанню питання Бессарабії мав змогу успішно розколювати стратегічну цілісність українських етнічних територій у складі Польщі й Румунії. Так, у польсько-румунському військово-політичному союзі 1926 р. вагому роль відіграла позиція Франції. СРСР доволі різко відреагував на фактичне визнання Францією території Бессарабії у складі Румунії [13, с. 158-159] у той час як сама Франція намагалася долучити Радянський Союз до європейської системи безпеки й послабити політичне значення радянсько-німецького договору 1926 р. «Про нейтралітет» [18, S. 60], зокрема, стимулюючи укладення пакту про ненапад між СРСР і Польщею. Власне, Франція, уклавши 1926 р. договір із Румунією, намагалася переконати радянську сторону, що він не був реакцією на радянсько-німецький пакт 1926 р.

Отже, український фактор був визначальним при встановленні у ході Версальської конференції кордонів між державами у Центральній Європі. Фактично, кордони встановлювалися не етнографічні, як декларували країни-переможниці, а стратегічні з метою забезпечити економічну життєздатність нових держав і закласти підвалини військово-політичних союзів між ними. У

ході конференції значна увага приділялась стратегічним кордонам Чехословаччини, які встановлювалися за рахунок включення до її складу Тешинської Сілезії й Карпатської Русі. Встановлення стратегічних кордонів Чехословаччини із включенням до її складу Карпатської Русі стає передумовою створення анти угорського блоку Мала Антанта, до якого ставилась без особливих симпатій Франція, головний лобіст у версальському процесі інтересів нових держав Центральної Європи. Проте, успішні кампанії Польщі в Східній Галичині й проти Радянської Росії дають змогу цій державі здобути стратегічну ініціативу у регіоні й формувати навколо себе систему безпеки, у якій ключову роль відігравала стратегічна цілісність, котру становили українські території у складі Польщі й Румунії. Стратегічне значення блоку Мала Антанта із посиленням впливу Польщі втрачається, відповідно, послаблюється і вплив Чехословаччини. Українське питання стає наріжним каменем у процесі формування післявоєнної системи безпеки, враховуючи, що стратегічна цілісність українських територій підривалася зі сторони СРСР, використовуючи фактор територіального спору із Румунією щодо Бессарабії й положень Ризького договору щодо національних прав українського населення Східної Галичини. Підрив стратегічної цілісності українських етнічних територій у складі Польщі й Румунії СРСР використовувався як фактор впливу на динаміку процесу формування системи безпеки у Центральній Європі, зокрема, у процесі укладення гарантійних договорів щодо безпеки із державами-лімітрофами. Український фактор відіграв доволі вагомую роль і у формуванні локальної системи, коли вплив Польщі й Чехословаччини у європейській системі безпеки було зменшено і їх гарант Франція була більш зацікавлена у розбудову відносин із Німеччиною й СРСР. Збереження фактору стратегічної цілісності українських територій у складі Польщі й Румунії після укладення договору 1926 р. забезпечує протидію посиленню значення у системі безпеки договору «Про нейтралітет» між СРСР і Німеччиною 1926 р. Водночас, дає

стимул прагненням закласти систему безпеки у Центральній Європі не лише за участі Франції, а й СРСР.

Дослідження проблематики впливу українського фактору на формування загальноєвропейської системи безпеки й регіональної у Центральній Європі відкриває можливості для більш чіткого і всебічного формулювання поняття українське питання у системі міжнародних відносин після Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексієвець Л., Парнета О. Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918-1923. / Л. Алексієвець, О. Парнета. – Тернопіль: Астон, 2012. – 192 с.
2. Версальский мирный договор / Полный перевод с французского подлинника под редакцией проф. Ю. В. Ключникова и Андрея Сабанина со вступительной статьей Ю. В. Ключникова и предметным указателем. – М.: Издание Литиздата НКВД, 1925. – 198 с.
3. Дорошенку від Цекл... Львів 24.XI.1918 // ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 2.
4. Запись беседы народного комиссара иностранных дел СССР Г. В. Чичерина с посланником Польши в СССР С. Кентшинским по вопросу о советско-польском пакте о ненападении и о торговом договоре. Москва, 18 февраля 1926 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – У 16 тт. – Т. 4. – М.: Издательство «Наука», 1966. – С. 462-467.
5. Из протокола заседания конференции в Спа, посвященного польскому вопросу. Спа, 9 июля 1920 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – У 16 тт. – Т. 3. – М.: Издательство «Наука», 1965. – С. 138-142.
6. Итоги империалистической войны. Серия мирных договоров под редакцией проф. Ю. В. Ключникова и Андрея Сабанина. II. Сен-Жерменский мирный договор. – М.: Изд. Литиздата НКВД, 1926. – 176 с.

7. Ллойд-Джордж Д. Правда о мирных договорах / Пер. с англ. под ред. Ф. Д. Волкова. – У 2 тт. – Т. 1. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 655 с.
8. Ллойд-Джордж Д. Правда о мирных договорах / Пер. с англ. под ред. Ф. Д. Волкова. – У 2 тт. – Т. 2. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 556 с.
9. Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії щарубіжних країн: історичний контекст (кінець 1920-х – 1945 рр.): монографія / М. Мандрик. – К.: КНУ імені Т. Шевченка; Чернівці: Книги-XXI, 2010. – 576 с.
10. Материалы Генуэзской Конференции (подготовка, отчеты заседаний, работы комиссий, дипломатическая переписка и пр.). – М.: НКВД, 1922. – 463 с.
11. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей – с другой. Рига, 18 марта 1921 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – У 16 тт. – Т. 3. – М.: Издательство «Наука», 1965. – С. 520-540.
12. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г. / Пер. с англ. под ред. проф. И. С. Звавича. – М.: Госполитиздат, 1945. – 299 с.
13. Нота от 2 октября 1926 года Полномочного представителя СССР в Париже тов. Раковского на имя французского Председателя Совета министров по поводу франко-румынского договора // Мировое хозяйство и мировая политика. – 1927. – № 1. – С. 158-159.
14. Оперативно-информационная сводка № 96 о движении бандитизма на Украине к 4 мая 1922 года // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1305.
15. Политическое соглашение между Чехо-Словацкой республикой и Польской республикой, заключенное 6 ноября 1921 г. // Международная летопись. – 1924. – Январь. – № 1. – С. 68-69.
16. Пушкаш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945. / А. Пушкаш. – М.: Издательство «Европа», 2006. – 564 с.

17. Рупасов А. Гарантии. Безопасность. Нейтралитет. СССР и государства-лимитрофы в 1920-х – начале 1930-х гг. / А. Рупасов. – С-Пб.: Издательство «Европейский дом», 2008. – 284 с.

18. Dessberg F., Wołos M. Francusko-sowieckie I polsko-sowieckie negocjacje w sprawie zawarcia paktów o nieagresji w latach 1925-1927. / F. Dessberg, M. Wołos // Zeszyty Historyczne. Zeszyt sto sześćdziesiąty pierwszy. – Paryż: Instytut literacki, 2007. – S. 57-96.

THE STRATEGIC IMPORTANCE OF UKRAINIAN ETHNIC TERRITORIES IN THE STRUCTURE OF CENTRAL EUROPE IN THE 1920S.

In this article the problem of Ukrainian impact in the process of the formation of security system in Central Europe in the 1920s has been studied. The strategic motifs in the course of incorporation of Ukrainian ethnic territories to the territories of Poland, Romania, and Czechoslovakia during the process of formation of Versailles system have been researched. Particular attention has also been paid to the problem of formation of allied relations between the countries of Central Europe, the main target of which was opposition to the German and Hungarian revanchism and Soviet expansionistic efforts. The role of the regional alliances in the Central Europe, France, Great Britain, Germany and USSR has been analyzed.

Keywords: *Ukrainian issues, strategic integrity, SubCarpathian Ruthenia, Versailles system, security system.*

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ УКРАИНСКИХ ЭТНИЧЕСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В ПРОЦЕССЕ КОНСТЕЛЯЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЫ В 1920-Е ГГ.

В статье исследуется проблема украинского фактора в процессе формирования системы безопасности в Центральной Европе в 1920-е гг.

Рассматриваются стратегические мотивы процесса инкорпорации украинских этнических территорий в состав Польши, Румынии и Чехословакии в ходе формирования Версальской системы. Также, значительное внимание уделяется проблеме формирования союзнических отношений между странами Центральной Европы, что имело целью противодействие немецкому и венгерскому реванизму и советским экспансионистским намерениям. Освещается роль в процессе формирования региональных союзов в Центральной Европе Франции, Великобритании, Германии и СССР.

Ключевые слова: *украинский вопрос, стратегическая целостность, Подкарпатская Русь, Версальская система, система безопасности.*

УДК 378.4(430)

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.128-140>

Євген Хан

*Кандидат історичних наук, старший викладач
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ОДИН З ВИЯВІВ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

У статті розглядається процес реформування системи вищої освіти України та Росії у пострадянський період в рамках участі у формуванні єдиного європейського освітнього простору як важлива складова у пошуку та здійсненні цивілізаційного вибору.

Ключові слова: *Болонський процес, вища освіта, інтеграція, Росія, Україна, цивілізаційний вибір.*

Європейська інтеграція є незмінним стратегічним пріоритетом державної політики незалежної України, продиктована фактом належності України до європейської цивілізації. Успішний приклад Європейського Союзу демонструє можливість існування інтеграційної моделі, в якій стверджуються нові принципи міждержавних відносин, позбавлені недовіри й непрозорості, де національний суверенітет кожної з держав органічно пов'язаний з колективними зобов'язаннями та спільними діями. Європейська модель суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку є найсприятливішою для реалізації українського потенціалу та забезпечення поступального розвитку нашої держави. Результатом європейської інтеграції має стати утвердження в Україні європейських політичних, економічних, соціальних і гуманітарних стандартів, якісне підвищення рівня життя всіх верств суспільства. Відтак цей процес відповідає інтересам усіх українських громадян.

Інтеграція України до європейського простору включає в себе широкий спектр політико-правових, соціально-економічних, але разом з тим і культурно-філософських, доктринальних проблем, пов'язаних з глобальними

викликами сучасного світу, та є важливою складовою цивілізаційного вибору України. Одним із ключових напрямків інтеграції України з Європейським Союзом є сфера освіти та науки.

Мета статті дослідити та визначити шляхи пошуку цивілізаційного вибору України та Росії у трансформаційний період. Завдання статті полягають у порівняльному аналізі запровадження та реалізації основних елементів Болонського процесу в Україні та в Російській Федерації у процесі реформування систем вищої освіти.

Джерельною основою для вивчення даної проблеми є Закони України та Російської Федерації, а також урядові документи, накази, постанови та розпорядження Міністерств освіти та науки України і Росії, міжнародні угоди та виступи і заяви офіційних державних осіб, статистичні дані та результати соціологічних опитувань, а також спеціальна література, представлена монографіями, публікаціями, виступами на конференціях, наукових з'їздах провідних вчених, ректорів деяких українських та російських вищих навчальних закладів, професорсько-викладацького складу, працівників освітньої сфери.

Проблематика реформи освітньої сфери та участі України у Болонському процесі висвітлена зокрема у працях В. Кременя [1], Г. Січкаренка [2], Литвина [3], М. Згуровського [4], В. Андрущенко [5], В. Вікторова [6], М. Данилишина [7], Г. Калінічевої [8] та ін. Серед найвідоміших російських вчених, які займалися проблемою реформування системи вищої освіти Російської Федерації та її участі у Болонському процесі варто виокремити праці В. Байденко [9], Г.Ткача, В. Філіппова, В. Чистохвалова [10], А. Мельвіля [11], Б. Сазонова [12], М. Артамонової [13], А. Гретченко [14] та ін.

Тенденції розвитку вищої освіти України визначені стратегією її приєднання до Болонського процесу, яке відбулося з підписанням відповідного акту 19 травня 2005 року в м. Берген (Норвегія). Основною метою Болонського процесу є створення зони європейської вищої освіти.

Тому запровадження Болонських принципів є важливим кроком на шляху до євроінтеграції України та засобом полегшення доступу громадян до якісної освіти. Основними принциповими позиціями створення зони європейської вищої освіти (цілі Болонського процесу) є:

- 1) запровадження двоступеневого навчання та освітніх і кваліфікаційних ступенів бакалавр-магістр;
- 2) запровадження кредитної системи обліку трудомісткості навчальної роботи студентів. За основу береться ECTS (European Credit Transfer System – європейська кредитно-трансферна система), що має накопичувальний характер;
- 3) формування системи контролю якості освіти;
- 4) покращення академічної мобільності студентів та викладачів;
- 5) підтримання привабливості європейської системи освіти з одночасним збереженням кращих традицій і надбань національної системи вищої освіти [27].

З часу приєднання до Болонського процесу в Україні проведено низку заходів, що свідчать про системне реформування вищої школи. Основні досягнення визначено в аналітичному звіті Болонського Секретаріату, підготовленому на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу в системі вищої освіти України у 2007–2009 рр. [15]. До таких, зокрема, відносять: впровадження ступеневої системи, стандартів і рекомендацій забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог званої міжнародної організації «Європейська мережа забезпечення якості», набуття урядового членства в Європейському реєстрі із забезпечення якості, введення європейської кредитно-трансферної системи, додатку до диплома європейського зразка, розробку національної системи кваліфікацій.

Цікавим є той факт, що українські реформи в системі вищої освіти в рамках участі у Болонському процесі співпали у часі з реформуванням системи вищої освіти Російської Федерації, яка підписала Болонську декларацію у 2003 році. Варто зазначити, що Україна, як і Росія подала

заявку на участь у Болонському процесі у 2003 році, але, якщо Росію прийняли практично одразу, то Україні довелося чекати позитивного рішення ще два роки. Характерно, що обидві держави на той час (2002-2005 рр.) поєднувало спільне прагнення стати частиною європейської спільноти, покращити фінансово-економічні зв'язки з країнами Європи, отримати безвізовий режим та у перспективі інтегруватися до ЄС. Тому сфера освіти та науки була важливою складовою цього процесу.

Слід підкреслити, що процес реформування освітніх систем України і Росії на етапі входження до єдиного європейського освітнього простору на початковому етапі був досить подібним. Оскільки Росія стала офіційним учасником Болонського процесу дещо раніше, то Україна навіть деякий час рухалася у фарватері російських реформ. Зокрема, уряд та Міністерство освіти і науки України переймало досвід Росії, про що свідчить схожість ряду нормативно-правових документів, постанов, наказів, розпоряджень, проектів, а також інструктивних документів та навчально-методичних розробок окремих ВНЗ обох держав. До прикладу можна назвати роботу по реалізації Болонських принципів, яка здійснювалася двома провідними університетами Росії та України, а саме: Санкт-Петербурзьким державним університетом [16] та Національним технічним університетом України «Київський політехнічний інститут». У 2005 році в «Київському політехнічному інституті» була розгорнута активна робота по впровадженню системи підготовки «бакалавр-магістр» та впровадження системи оцінювання знань студентів ECTS з усіх дисциплін навчальних планів та ряду наказів ректора щодо реалізації положень Болонського процесу [17, с. 415-422].

Участь Росії у Болонському процесі у 2003-2006 роках викликала неабияку зацікавленість не тільки серед урядовців та академічної спільноти, а й у російському суспільстві загалом, про що свідчить досить велика кількість науково-практичних та міжнародних конференцій на тему Болонського процесу та участі в ньому Росії, публікацій у наукових журналах, науково-методичних розробок окремих російських ВНЗ. Урядові

та науково-дослідні організації, зокрема НФПК (Національний фонд підготовки кадрів) здійснювали регулярний моніторинг участі Росії у Болонському процесі; готувалися та публікувалися Національні доповіді, що демонстрували динаміку запровадження Болонських принципів у системі вищої освіти Росії, а інтернет-ресурси були наповнені докладною інформацією, яка стосувалася самої суті Болонського процесу та основних причин і потреб участі у ньому Росії. Жвава дискусія щодо участі російських ВНЗ у Болонському процесі відбувалася й на сторінках різноманітних наукових видань.

Однак починаючи з 2007-2008 рр. Російська Федерація значно пригальмувала процес реформ за Болонським зразком та втратила інтерес до європейської освітньої системи. Якщо говорити про реалізацію багатоступеневої системи освітньо-кваліфікаційних рівнів, то в російській системі вищої освіти так і не вдалося її реалізувати, оскільки у них залишився освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста», який взагалі відсутній у більшості країн Європи. Частка спеціалістів, яких випускали російські ВНЗ, протягом усіх років реформування була абсолютно переважаючою і становила близько 90 %, в той час коли ступінь бакалавра не перевищував показника у більше 9%, до того ж студенти, які отримували ступінь бакалавра не користувалися популярністю на ринку праці. Що стосується магістратури, то частка студентів, які протягом 2000 – 2011 років отримали диплом магістра, становила лише 3,2% [18, с. 259].

Що стосується запровадження та реалізації європейської системи кредитів в російських ВНЗ то перша методика розробки та застосування кредитної системи була схвалена і поширена Міністерством освіти РФ ще у 2002 році. В результаті експерименту на базі Російського університету дружби народів (рішення Міністерства від 19.07.2002, №2821) було прийнято до застосування «Типове положення про організацію навчального процесу з використанням системи залікових одиниць». Наказ Міністерства освіти та науки № 215 від 29.07.2005 р. [25] затвердив широкий список ВНЗ

(39), які повинні були забезпечувати інновацію навчального процесу із застосуванням кредитної системи. Проте на 2007 рік лише 137 ВНЗ та 209 їх філіалів застосовували в освітньому процесі європейську систему залікових одиниць ECTS по 2617-ти програмам. Цей показник був досить низьким, зважаючи на те, що в цей час в Росії було понад тисячу вищих навчальних закладів [26, с. 25].

Якщо говорити про отримання російськими студентами додатку до диплома європейського зразка, що також є важливою складовою реалізації Болонського процесу, то у 2007 році такий додаток до диплому видавали лише 99 російських ВНЗ та 10 їхніх філіалів (менше 1% від загальної кількості). Всього у 2007 році додаток до диплома європейського зразка отримали лише 31 379 випускників російських ВНЗ, що становило всього 2% від загальної кількості випускників [26, с. 21].

Досить нерівномірним був і рівень академічних обмінів. Згідно з даними Російського статистичного щорічника за 2012 рік кількість іноземних студентів, які навчалися у російських вищих навчальних закладів зростала. Однак «левова частку» їх становили студенти із країн СНД – 17,6% (найбільше із Казахстану та Білорусії). Частка студентів із країн Європейського союзу залишалася досить низькою і у 2011 – 2013 роках не перевищувала 1,3%. Це свідчило про досить низький рівень співпраці російських ВНЗ із європейськими. Що стосується студентів з України, то на 2000 – 2001 роки вони складали близько 5 %, а у 2011 – 2013 рр. кількість українських студентів, які навчалися в Росії становила лише 4,7%, в тому числі за міжнародними угодами 1,3%. [18, с. 222-223]. Перепоною для російських студентів та викладачів у процесі академічних обмінів були в першу чергу труднощі у фінансуванні та недостатньому рівні володіння іноземними мовами. Цілий ряд проблем щодо реалізації положень Болонського процесу в російській системі вищої освіти був пов'язаний з тим, що в Росії не було чітко сформульовано та визначено освітніх стратегій, які були закладені у Болонському процесі. Не було розроблено

національної стратегії розвитку системи вищої освіти, не визначено національну ідею інтеграції Росії до єдиного європейського освітнього простору. Не було створено правових умов для розвитку академічної мобільності [14, с. 142].

Таким чином, Російська Федерація по суті згорнула процес переходу російської вищої школи на європейські освітні стандарти. Про це свідчить той факт, що в офіційних міністерських документах після 2008 року відсутня інформація щодо реалізації Болонського процесу в системі вищої освіти Росії, моніторинг участі Росії у Болонському процесі фактично припинився, а статистичні дані щодо запровадження основних Болонських принципів у російській вищій школі є досить обмеженими та малодоступними. З 2011 року Росія взагалі припинила публікувати Національні звіти – програмні документи щодо реалізації положень Болонського процесу в російській системі вищої освіти [24].

Натомість Україна стрімко рухається на шляху до реальної реалізації основних Болонських принципів. Щодо запровадження та реалізації двоступеневої системи бакалавр-магістр в українських ВНЗ, то варто зазначити, що в Україні, як і в Росії, в процесі запровадження Болонських принципів були схожі проблеми. Перш за все вони стосувалися освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», який передбачав 3-4 роки навчання у ВНЗ та мав відповідати рівню повної вищої освіти. Однак, у зв'язку з цим, виникли проблеми визнання та затребуваності таких «бакалаврів» на ринку праці, який все ще не наважувався визнавати цей освітньо-кваліфікаційний рівень як закінчену повну вищу освіту. Перевага роботодавцями надавалася, як і раніше, спеціалістам та магістрам. Згідно із Національним звітом щодо впровадження положень Болонського процесу від 14 грудня 2006 року у 2006/2007 навчальному році всі ВНЗ III-IV рівня акредитації перейшли на двоступеневу систему підготовки, що відповідало Болонським принципам [19]. Новий законом «Про вищу освіту» 2014 року затвердив у системі вищої освіти України наступні освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший

бакалавр – бакалавр – магістр – доктор філософії (PhD) – доктор наук. Відповідна система освітньо-кваліфікаційних рівнів функціонує в більшості європейських країн та відповідає вимогам Болонського процесу [20].

Досить вдалим виявилось і застосування європейської кредитної трансферної системи ECTS на яку повністю перейшли всі українські вищі навчальні заклади. Позитивним для нашої держави в розвитку міжнародної академічної мобільності є участь у міжнародних освітніх програмах. Так, наприклад, Програма ЄС Темпус (Трансєвропейська програма мобільності для навчання в університетах) надає можливість країнам-партнерам обирати для себе пріоритетні напрями реформування та заохочує всіх зацікавлених виявляти ініціативу, шукати інноваційні підходи, створювати новітні освітні продукти і послуги з урахування кращого міжнародного досвіду [21]. Усі три напрями Програми Темпус – реформування навчальних планів і програм, удосконалення процесів управління в системі вищої освіти, посилення зв'язків між освітою та суспільством – передбачають можливість обміну досвідом між вітчизняними ВНЗ та університетами країн ЄС, побудованого на принципі мобільності науково-педагогічних працівників.

У межах європейського дослідницького простору важливим інструментом не тільки розвитку і сприяння мобільності докторантів, але й підвищення якості їхньої підготовки є Сьома рамкова програма з досліджень ЄС (Seven Framework Programme for Research) «Будівництво Європейського дослідницького простору знань для зростання», що розпочалася 1 січня 2007 р. і діяла до кінця 2013 р. Ця програма стала потужним інструментом для реалізації науково-технологічної політики ЄС і мала найбільші, обсяги фінансування (понад 50 млрд. євро). Участь України в проектах Сьомої рамкової програми сприяла залученню українських дослідників до передових технологій завдяки механізмам мобільності, що передбачали як короткотермінові так і довготермінові відрядження, обміни, стажування, так і закупку сучасного обладнання для українських науково-дослідних організацій і установ ВНЗ, що брали участь у спільних проектах [22]. У

контексті стратегічних завдань державної освітньої політики України зовнішню студентську мобільність слід розглядати як істотну статтю поповнення бюджету. За 2012/13 навчальний рік закордонні студенти заплатили за навчання в Україні більше 4 мільярдів 300 мільйонів грн. [23].

Таким чином, інтеграція України у європейський освітній простір протягом десяти останніх років реалізовувалася в рамках участі у Болонському процесі, який започаткував становлення єдиного європейського освітнього простору. У процесі реформування системи вищої освіти наша держава поступово переходить на європейські освітні стандарти. Це, в першу чергу, стосується переходу на багатоступеневу систему та відмову від освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст», відсутнього у країнах Європи, реалізацією європейської кредитно модульної системи ECTS у навчальному процесі, участю українських студентів та викладачів у різноманітних проектах академічного обміну, отриманням міжнародних грантів та стипендій. Все більше українських студентів мають можливість навчатися та працювати у Європейських вищих навчальних закладах, переймати досвід у застосуванні передових технологій, розкривати свій науковий потенціал.

Разом з тим залишається ще ряд невирішених, складних проблем, які в першу чергу пов'язані з важким економічним станом нашої країни, недостатнім фінансуванням сфери освіти та науки з боку держави, досить низьким рівнем володіння іноземними мовами. Однак, Україна поступово рухається у європейському напрямку на відміну від Росії, яка все ще перебуває у пошуку свого шляху розвитку, останнім часом все більше ізолюючись від Європи та Заходу загалом. На жаль цей шлях нашого північного сусіда супроводжується імперськими амбіціями, які проявляються у спробах домогтися нового «перерозподілу світу», що може неминуче привести до нової «холодної війни». На сьогоднішній день, коли щодо Росії застосовані економічні санкції, а її керівництво веде досить жорстоку політику по відношенню до сусідніх країн та Заходу загалом,

взагалі важко говорити про якусь реальну співпрацю між Росією та Європейським Союзом, навіть у сфері освіти та науки.

Список використаних джерел та літератури

1. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу / За ред. В. Г. Кременя. – К., 2008. – 147 с.
2. Січкаренко Г. Г. Трансформація вищої освіти в незалежній Україні / Г. Г. Січкаренко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.
3. Литвин О. Болонський процес і наші державні стандарти / О. Литвин // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 42-44.
4. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.
5. Андрущенко В. Педагогічна освіта України в стратегії Болонського процесу: Бесіда з ректором педагогічного університету ім. М. Драгоманова В. Андрущенко / Вела М. Корюненко // Освіта України. – 2004. – № 13. – 17 лютого. – С. 4.
6. Вікторов В. Нові моделі управління освітою: [Процес перетворень у системі управління освітою України відповідно до вимог Болонського процесу] / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
7. Данилишин М. Оболонювання: [Погляд на приєднання України до Болонського процесу: труднощі приєднання] / М. Данилишин // Всеукраїнська технічна газета. – 2005. – № 27 (7 липня). – С. 8-9.
8. Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти / Г. І. Калінічева // Вища освіта України. – Додаток 4, том 1(19) – 2010. – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – 576 с.

9. Байденко В. И. Болонский процесс: проблемы, опыт, решения. / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 112 с.
10. Ткач Г. Ф. Тенденции развития и реформы образования в мире: учебное пособие [Электронный ресурс] / Г. Ф. Ткач, В. М. Филиппов, В. Н. Чистохвалов. – М.: РУДН, 2008. – 303 с. – Режим доступа: http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/247-Tkach.pdf
11. «Мягкий путь» вхождения российских вузов в Болонский процесс [Электронный ресурс] / Глав. ред. Мельвиль А. Ю. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 352 с. – Режим доступа: <http://www.ino-center.ru/press-center/publication/melvill.html>
12. Сазонов Б. А. Болонский процесс: актуальные вопросы модернизации российского высшего образования. Учебное пособие. / Б. А. Сазонов. – М.: ФИРО, 2006. – 184 с.
13. Артамонова М. В. Реформа высшей школы и Болонский процесс в России (частный взгляд методиста) / М. В. Артамонова. – М.: ЗАО Издательство «Экономика», 2008. – 279 с.
14. Гретченко А. И., Гретченко А. А. Болонский процесс: интеграция России в европейское и мировое образовательное пространство / А.И. Гретченко, А.А. Гретченко. – М.: КНОРУС, 2009. – 432 с.
15. Аналітичний звіт Болонського Секретаріату – 2009: резюме і оціночний лист, що підготовлені на основі Національного звіту із запровадження положень Болонського процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/dosyag_2007_2009_ukr.doc.
16. Бойко И. П. Магистратура в Санкт-Петербургском государственном университете. И. П. Бойко // Высшее образование в России. – № 12. – 2008 г. – С. 29.
17. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України. / М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 544 с.

18. Российский статистический ежегодник. 2012: Стат.сб./ Росстат. – М., 2012. – 716 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elstb.ru/other/files/RSE2012.pdf>
19. Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу. 14 грудня 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://timo.com.ua/node/615>
20. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
21. Гуляева Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири / Н. М. Гуляева // Матеріали VI щорічної міжнародної конференції «Розбудова менеджмент-освіти в Україні» (17-19 лютого 2005 року м. Дніпропетровськ). – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2005. – С. 76-81.
22. Федорова І. І. Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://osvita.ua/abroad/higher_school/39508/
23. Іноземні студенти додали Україні понад 4 мільярди гривень // Освітній портал Педпреса 24.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://pedpresa.com.ua/blog/inozemni-studenty-prynesly-ukrajini-ponad-4-milyardy-hryven.html>
24. Аржанова И. В. Уроки Болонского процесса для российской образовательной политики. 21.05.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [http://www.ntf.ru/sites/default/files/arzhanova_i.v._21.05.2015_rossiya_v_bolonskom_processe_mggu%20\(1\).ppt](http://www.ntf.ru/sites/default/files/arzhanova_i.v._21.05.2015_rossiya_v_bolonskom_processe_mggu%20(1).ppt)
25. Приказ Министерства образования и науки РФ от 29 июля 2005 года № 215 «Об инновационной деятельности высших учебных заведений по переходу на систему зачетных единиц». – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apu.fsin.su/territory/Apu/declaration/2/letter215.rtf>

26. Национальный доклад Российской Федерации 2007-2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bologna.ntf.ru/DswMedia/nr2007-2009_rus.pdf

27. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». – Болонья, 19 червня 1999 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_525

HIGHER EDUCATION REFORM AS ONE OF MANIFESTATION OF CIVILIZATION CHOICE: EXPERIENCE OF UKRAINE AND RUSSIA

This article describes how to reform the system of higher education in Ukraine and Russia in the post-Soviet period in the participation in the formation of a single European educational space as an important component in the search and implementation of civilizational choice.

Keywords: Bologna process, higher education, integration, Russia, Ukraine, civilization choice.

РЕФОРМИРОВАНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОДНО ИЗ ПРОЯВЛЕНИЙ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЫБОРА: ОПЫТ УКРАИНЫ И РОССИИ

В статье рассматривается процесс реформирования системы высшего образования Украины и России в постсоветский период в рамках участия в формировании единого европейского образовательного пространства как важной составляющей в поиске и осуществлении цивилизационного выбора.

Ключевые слова: Болонский процесс, высшее образование, интеграция, Россия, Украина, цивилизационный выбор.

УДК 94 (460) “1808/1813”

Dominik Szczęsny-Kostanecki

Ph.D. student (History),

University of Warsaw

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.03.140-151>

NAPOLEON’S SPANISH WAR (1808-1813) UNDER THE EYES OF POLISH MEMOIRISTS

This article discusses how Napoleon’s Spanish War (1808-1813) was perceived by those of Polish soldiers fighting as allies of the Emperor who left memoirs and to what extent the general picture that emerges from these works differs from the average perception of the war in British, Spanish and French memoirs.

Keywords: *Spanish war (1808-1813), Spain, reception/perception, Polish memoirists, Polish memoirs, Napoleon.*

Napoleon’s Spanish war – also known as the ‘Peninsular War’ in the Anglo-Saxon historiography and by the name of ‘Guerra de la Independencia’ in Spain was the longest and most untypical of all Napoleonic campaigns, where “everything was small, fragmented and chopped” [11, p. VI]. Often dated from the popular rising in Madrid in May 1808 till the battle of Vitoria (June 21, 1813), which altogether makes over five years of conflict – it was immortalised by eye-witnesses in numerous memoirs, journals and letters. Their authors varied in terms of social rank – we are in possession of correspondence between the Emperor and his brother Joseph, king of Spain, as well as of works composed by soldiers, e.g. Nicolas Marcel who for some time had been merely a non-commissioned officer [17, p. 214] – but also in terms of nationality. In that period among Spaniards, Frenchmen and Britons, who mobilised the largest forces in the war, and thus – had potentially – the greatest number of memoirists, we shall find also representatives of other nations, including Poles fighting alongside Napoleon and whose presence behind the Pyrenees is estimated at 24,000 men [6, p. 193]. Those of them who at some point of their live (usually after a few decades) decided to commit their Spanish impressions to paper – despite all differences – constitute,

even if it was only for the language, a separate group, which – language taken away – is marked by significant traits to be signalled in conclusion. Earlier on we shall discuss key elements of that narration: military life accounts, cultural remarks and political discourse. We would also like to stress that for the purpose of this paper letters and journals should be considered as memoirs too. In view of the length of the passage devoted to the Spanish War as well as the range of issues brought up across the text we should note five names in the first place: Henry Brandt (1789-1868), officer in the 2nd Reg. of the Vistula Legion [12, p. 395]; Joseph Załuski (1787-1866), officer in the 1st Polish Light Cavalry Reg. of the Imperial Guard – *chevau-légers* [2, p. 383], Stanislaw Broekere (1789-1860) doing service in the 9th Reg. of the so-called ‘Polish Division’ [13, p. 100], Cajetan Woyciechowski (1786-1848) officer in the Vistula Light Cavalry Reg. [12, p. 491] and, last but not least, Vincent Płaczkowski (1772-1855) from the *chevau-légers* unit [2, p. 110]. All these works have been published – the 1st edition of Płaczkowski’s memoirs in Zhitomir! – and are easily accessible. Worth mentioning are also letters from Spain written by the colonel Vincent Krasieńki (1782-1858), commander of the *chevau-légers* [1, p. 331] and those by prince Paul Anthony Sułkowski (1785-1836), commanding the 9th Reg. of the Polish Division [1, p. 533]. The remaining memoirs are minor in scale and often refer to one episode (e.g. those by Joseph Mroziński depicting only the siege of Saragossa).

Military life

Hence the Spanish war was nothing short of an armed conflict and hence every each of the Polish memoirists, as we have argued, went to the Iberian Peninsula as a professional serviceman, the average conceptualisation of this conflict should be embarked on commencing with accounts on military life.

Let us begin with general remarks. On the whole Polish memoirists at the time of described events were low-rank officers (second-lieutenants lieutenants, captains), which resulted in their limited capability to take in the whole perspective of a major battle not to mention of a campaign. Out of the two superior officers (Krasieńki, Sułkowski), the first in his letters focuses almost exclusively on

Spanish culture, except the account of the Somosierra charge. The other, writing at the age of 23 to 25 to his newly married wife may dazzle contemporary reader's eyes with self-love and pride. This is briefly for the epistemological risk accompanying this set in the military aspect. What are the advantages then? Are there any?

First of all, even being low-rank officers, these people didn't commit basic errors referring to their profession. That is to say they are competent while speaking about ranks, commands, uniforms and discipline, which doesn't mean they always take it very seriously, as it is testified by Woyciechowski [24, p. 40-41, 71]. Secondly, some of them, above all Brandt, Załuski & Broekere – clearly more meticulous than others – in our opinion must have prepared diaries in Spain as the dating they present to the reader is almost always correct.

Among numerous battles fought in Spain, two were extremely impressive for Polish authors: Saragossa and Somosierra. Two completely different in character, the first being a prolonged two-part siege in which belligerents – mostly infantry – resorted to the cruelest means of combat and the other being a lightning-paced cavalry charge of the *chevau-léger* regiment, resembling a sport feat more than a battle – which by the way was put forward in the 20th century [21]. Of all Polish chroniclers of the war – that we know of – there is no one who wouldn't have mentioned at least one of them! And although Spanish soldiers in the Somosierra passage, trying (in vain) to protect the route to Madrid, were regarded somewhat with disdain – 'The Spanish army was overcome by fear and, having fled, ran into dispersion' [25, p. 139], Saragossa defenders were regarded quite differently: 'they fight in every household and even in every chamber and they surrender only rubble[...] The Saragossa inhabitants' noble character displayed in these sieges is one of the greatest sights that history of nations has shown since the siege of Sagunto and Numantia'[18, p. 190].

The true character of the prolonged conflict was of the sort that for most time, soldiers were engaged in pacifications or had to be extremely careful not to fall into traps set on by Spanish *guerilleros*. If such a trap was revealed and

acknowledged as a non-noble act, the revenge was cruel. The Vistula Light Cavalry Reg., having discovered the massacre of twenty-little comrades in San Ferdinando, burnt the whole village [9, p. 259]. Such people under the eyes of memoirists didn't deserve pity.

As for the pacification process, it resembled the mythical Sisyphean. In 1811, in the province of Navarra in northern Spain, there had been active a certain guerrilla leader – Francisco Espoz y Mina [12, p. 127]. The task to counter his actions was bestowed on the Vistula Legion fighting under the Marshall Suchet's commandment. In Brandt's memoirs the period in question (Feb.-Aug.) appears to the reader as an errant march back and forth, between such villages as: Exea, Sadava, Sos, Un Castillo and others, which bore very little fruit, mostly because 'French leaders lacked bravery, energy and ability' [3, p. 96]. Other memoirists would blame rather the guerrilla warfare itself: 'they [partisans] were everywhere and nowhere at the same time – we would go forward, they were behind, when we moved back, they were aside, etc.' [4, p. 40].

Cultural remarks

Naturally the Peninsular war would give soldiers a moment of rest which was often used to make cultural observations thanks to which we can speak of (re)discovering the Spanish culture in the first decade of the 19th century. That would have been impossible if it hadn't been for the Napoleon's engagement behind the Pyrenees. This has to be stressed very strongly. Most probably – although relevant sociological research would be difficult to undertake – what Poles knew about Spain before I WW and the emergence of Polish diplomatic service was taken from those very memoirs.

Very much of that success is due to Vincent Krasieński. For a considerable part of Polish historians this figure remains at least ambiguous, being on the one hand a talented serviceman, whose regiment showed the best of Polish cavalry in the battles of Somosierra, Wagram, or Arcis-sur-Aube, and almost a traitor in his attitude towards Russian authorities after the Vienna Congress on the other. Undoubtedly, he was a very well-educated man and a connoisseur of art [7, p. 88].

Leaving aside Krasiński's letters to his wife, the main corps of epistles referring to the Spanish culture (and history) were meant to be published by their recipients in the Duchy of Warsaw [16, p. 13].

For Krasiński as for many other writers there exists a huge gap between Spain's great past and mediocre present. However, being a fervent conservative, he doesn't seek reasons of that decline in petrification of the regime since the 17th century or, in some aspects – Inquisition! – Since the Middle Ages, but in unnatural changes inflicted on the country, including the cassation of the Jesuit Order which 'caused great damage' [16, p. 89].

A very different attitude to the question is presented by memoirists raised – sparing with words – in the culture of the Enlightenment: Broekere and Brandt, the latter recalling his participation in Immanuel Kant's funeral as one of the most remembered facts from the youth. Broekere takes pleasure in enumerating the victims of the Inquisition: 'between 1700-1808 the ruthless Inquisition caused death of 1578 people, 788 others, without sentence, took flight [...] 11.997 were put in chains...' [4, p. 38-39]. In presenting the Spanish 'backwardness' he is supported by his fellow Prussian by origin – Brandt: 'in that époque [...] the people believed that heretics and Jews were half-devils endowed with a tail and horns' [3, p. 104].

Speaking of religion, the fact that Poles and Spaniards shared their confession was many a time salutary for both sides. The first would spare catholic temples and rather not participate in sacrilege. Anyway, such actions were dazzling Polish memoirists: in churches of Calatayud drunken French soldiers 'dressed in liturgical vestments, mocking the rite of their own faith [...] were singing dirty songs' [24, p. 39]. But catholic Poles did also benefit from this thread of understanding, contradicting as it were the political division. Żaluski evokes an account of his colleague Mikułowski who was in Madrid during the popular rising on the 2nd of May 1808. This Mikułowski was saved from a massacre executed on foreign soldiers only because somebody in the crowd cried: 'Deja los que son Polacos!' [25, p. 154].

When talking about Spanish culture in Polish memoirs, we have to ponder over the so-called national character and everyday life – and why they seemed strange to comers from upon the Vistula. As for the first: Spaniards are cruel and vindictive – regardless of the reasons and how justified they may seem. Every male inhabitant of that country ‘carries a big knife on their belt’ [4, p. 168], understood: ready to use. As for the everyday life, what strikes the authors perhaps most is that Spaniards drink very little wine, although they have it in abundance so the majority of it is used in an unusual way – for example to wash horses! [24, p. 49 sq]. Secondly, that even wealthy Spaniards don’t drink tea or coffee at all, instead of which they take pleasure in sipping hot chocolate while the poorer have to settle for garlic soup [19, p. 40-41].

Political discourse

If ‘war is merely the continuation of policy by other means’ as Clausewitz put it, no wonder that Polish memoirists in Spain in order to comprehend the true reasons and mechanisms of the war into which they had been plunged would eventually examine European politics in early 19th century when the two main actors – before 1812 – were France and England. In addition to which – although miles away from home – they didn’t lose sight of their own motherland. What questions did they ask themselves? What conclusions did they come to?

The fact that Polish soldiers fought for Napoleon beyond the Pyrenees didn’t automatically mean that they support him politically – or better to say – that their political support was unconditional. Of course, it was widely believed that the Franco-Polish alliance was advantageous even if it was only for the creation of the Duchy of Warsaw. On the 18th anniversary of the adoption of the first Polish constitution – at an occasional banquet – the colonel Sułkowski proposed a toast to ‘the immortal souvenir of the Constitution of May 3 and to the health of our honourable Liberator, the Great Napoleon’. Which was followed by a triple cry ‘long live Napoleon’ [20, p. 157]. Załuski, for his part, wrote – yet before going to Spain – an anagram: ‘Napoleo Magnus imperator et rex – / Exsurgente Polono,

imperat arma' [25, p. 59]. But at the same soldiers would complain openly, commenting little caporal's decision to split Polish troops in the Peninsula: 'Napoleon [...] wants to expose the disintegration of the ancient Polish Republic, tearing into pieces the Polish army and sharing it between the French' [3, p. 152]. Anyway, opinions on Napoleon were subject to alteration, which – all alone – bears signs of the variability of European politics. The same Załuski who had written Latin poems will add later on that the whole peninsular adventure was a mistake as the Emperor 'believed the Spanish nation to be effeminate' [25, p. 110].

These political remarks aren't very sophisticated of course, but we have to bear in mind that these people were professional soldiers in the first place, not political analytics. Krasiński and Sułkowski, sadly, were writing letters remembering very well about the French censorship and, therefore, avoiding any 'unorthodox' statements. What emerges however from these memoirs is an interesting idea of conditional – the adjective is usually forgotten – alliance with Napoleon resulting from a conviction that there was perhaps no better opportunity for Poland at that time.

The ambiguity in relation to Napoleon is also perceptible in the Polish reception of Spanish politics. Although 'there was no torment or torture that Spaniards wouldn't have committed against French prisoners' [24, p. 34], the same author speaks with respect – as it were – about the Central Junta's effectiveness: 'after the battle of Ocaña (Nov. 19, 1809) the Spanish national government, having understood that Spanish cannot oppose us in the open space[...] switched from regular war to guerrilla[...]; the Spanish nation may be conquered but it cannot be pacified [24, p. 59].

For Polish memoirists the enemy is England. It is her who stays behind every enemy to Napoleon, be it Austria, Prussia or Neapolitan insurgents. This thesis is nowadays regarded as obvious. J. Tulard, Napoleon's biographer' commented briefly on the question: 'English gold wasn't inactive in the continent' [23, p. 183]. But it wasn't only about the money. The British government was very ingenious when it came to the treatment of prisoners. Some of them – among

which we know of 11 Poles [14, p. 155] – were sent to a most rocky and unpleasant isle in the Balearic Archipelago named Cabrera which actually became a symbol of the Anglo-Spanish cruelty with regard to prisoners. Apparently, there were acts of cannibalism committed on this isle, due to lack of food [4, p. 121]. Other captives were sent to the so-called pontoons, i.e. wrecked ships floating on water at a certain distance from British harbours, e.g. Portsmouth.

Conclusion

The Spanish war cost the life of – depending on sources – from 200,000 to 300,000 French soldiers alone! [8, p. 752; 10, p. 85]. It cost Napoleon's *Grande Armée* the opinion of an undefeated one. Manuel Cavallero, Spanish memoirist, is right saying that events such as the two sieges of Saragossa attracted Europe's opinion [5, p. 15]. And – may we add it – gave her faith that Napoleon's hegemony could be successfully defied. Napoleon himself sighed at Saint Helena that 'the Spanish adventure was the most important reason of all misfortune that happened to France' [15, p. 815].

These are well-known facts. But what 'average' picture of the Spanish war – and Spain as such, these elements being inexorably linked – emerges from Polish memoirs and what makes this picture different from those left by other spectators of the conflict? Undoubtedly we can see a London-stimulated clash which is either lengthy and dull when it comes to the pursuit of insurgents or very bloody and fierce as the Saragossa example shows. This clash is taking place in an exotic country – most exotic for Poles, less for Frenchmen or Britons visiting the Peninsula at least from time to time in the 18th century. The exoticism is marked by climate, 'national character' of the inhabitants, customs... But at the same time, it is clearly visible that Polish authors sense – even if it's not openly expressed – that there was a striking likeness between Spain and the recently partitioned Polish Commonwealth, both of them having lost their greatness. These similarities are to be sought in the first place in the attachment to the catholic confession and in the political expectation to redeem independence. (Naturally, the French and the British didn't have such problems!)

From a contemporary perspective, there was a moral ambiguity accompanying the Polish military engagement in Spain. It was manifested in the tension between a justified willing to serve Napoleon – as, let us repeat it, nobody would offer more at that time – and, being its consequence, the necessity to quash political aspirations of another nation. This dilemma was perhaps best expressed by a Polish poet of that time, Canterbury Tymowski, who wrote: ‘Why is that blood stains such a beautiful laurel? / We have routed the unhappy, unhappy being ourselves/ ... One day a Spanish farmer shall dig out these remains/ and he shall revile this unpleasant souvenir’ [22, p. 40-41].

Sources and literature

1. Bielecki R. Encyklopedia wojen napoleońskich / R. Bielecki. – Warszawa: TRIO, 2002. – 636 p.
2. Bielecki R. Szwoleżerowie Gwardii / R. Bielecki. – Warszawa: Neriton, 1996. – 426 p.
3. Brandt H. Moja służba w Legii Nadwiślańskiej / H. Brandt. – Gdynia: Armagedon, 2002. – 276 p.
4. Broekere S. Pamiętniki z wojny hiszpańskiej 1808-1814 / S. Broekere. – Gdynia: Armagedon, 2004. – 284 p.
5. Cavallero M. Défense de Saragosse ou relations de deux sièges soutenus par cette ville en 1808 et 1809 / M. Cavallero; [trans. L. V. Angliviel de la Beaumelle]. – Paris: Magimel, 1815. – 153 p.
6. Czuby J. Księstwo Warszawskie (1807-1815) / J. Czuby. – Warszawa: WUW, 2011. – 597 p.
7. Czuby J. Wodzowie i politycy: generalicja polska lat 1806-1815 / J. Czuby. – Warszawa: Viator, 1993. – 305 p.
8. Dictionnaire Napoléon / ed. Jean Tulard. – Paris: Fayard, 1999. – Vol. 1. – 977 p.
9. Dobiecki W. Wspomnienia wojskowe / W. Dobiecki // Czas; dodatek miesięczny – Kraków: Czas, 1859. – № – P. 197–273.

10. Fremont-Barnes. Wojny napoleońskie: kampania iberyjska 1807-1814 ; [trans. N. Łajszczyk]. – Poznań: AmerCom, 2011. – 95 p.
11. Grasset A. La guerre d'Espagne (1807-1813) / A. Grasset. – Paris and Nancy, 1914. – Vol. 1. – 486 p.
12. Kirkor S. Legia Nadwiślańska 1808-1814 / S. Kirkor. – Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1981. – 621 p.
13. Kirkor S. Pod sztandarami Napoleona / S. Kirkor. – Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy, 1982. – 285 p.
14. Kirkor S. Polacy w niewoli angielskiej w latach 1803-1814 / S. Kirkor. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981. – 235 p.
15. Las Cases E. d. Mémorial de Sainte-Hélène / E. d. Las Cases. – Paris: Garnier Frères, 1961. – Vol. 2. – 897 p.
16. Listy Wincentego Krasińskiego / ed. K. Ajewski – Pułtusk and Warszawa: ASPRA, 2012. – 143 p.
17. Marcel N. Campagnes en Espagne et au Portugal 1808-1814 / N. Marcel. – Paris: Bernard Giovanangeli Éditeur, 2003. – 217 p.
18. Mroziński J. Oblężenie Saragossy/ J. Mroziński // Pamiętniki z wojny hiszpańskiej 1808-1814. – Gdynia: Armagedon, 2004. – 284 p.
19. Płaczkowski W. Pamiętniki / W. Płaczkowski. – Żytomierz: J. Hussarowski, 1861. – 261 p.
20. Sułkowski A. P. Listy do żony z wojen napoleońskich/ A. P. Sułkowski. – Warszawa: Czytelnik, 1987. – 488 p.
21. Tomaszewski B. Listy oldboya czyli Olimpijskie Somosierry / B. Tomaszewski. – Warszawa: Sport i Turystyka, 1974. – 193 p.
22. Tymowski K. Poezje zebrane / K. Tymowski; [ed. E. Wichrowska]. – Warszawa: IBL PAN, 2005. – 366 p.
23. Tulard J. Napoléon ou le mythe du sauveur / J. Tulard. – Paris: Fayard, 1987. – 512 p.
24. Woyciechowski K. Pamiętniki moje w Hiszpanii / K. Woyciechowski. – Warszawa: PAX, 1978. – 104 p.

25.Załoski J. Wspomnienia / J. Załoski. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. – 429 p.

ІСПАНСЬКА ВІЙНА НАПОЛЕОНА 1808-1813 РР. ОЧИМА ПОЛЬСЬКИХ МЕМУАРИСТІВ.

Стаття присвячена дослідженню проблеми сприйняття воєнної кампанії Наполеона в Іспанії (1808-1813 рр.) польськими солдатами, які воювали в рядах армії Імператора, шляхом вивчення написаних ними спогадів. Було проаналізовано, яким чином такі тексти відрізнялися від пересічного сприйняття цієї війни у мемуарах Великобританії, Іспанії та Франції.

Ключові слова: *Іспанська війна (1808-1813), Іспанія, рецепція/перцепція, польські мемуаристи, польські мемуари, Наполеон.*

ИСПАНСКАЯ ВОЙНА НАПОЛЕОНА 1808-1813 РР. ГЛАЗАМИ ПОЛЬСКИХ МЕМУАРИСТОВ

Статья посвящена исследованию проблемы восприятия войны Наполеона в Испании (1808-1813 гг.) польскими солдатами, воевавшими в рядах армии императора, путем изучения написанных ими воспоминаний. Было проанализировано, каким образом такие тексты отличались от обычного восприятия этой войны в мемуарах Великобритании, Испании и Франции.

Ключевые слова: *Испанская война (1808-1813), Испания, рецепция/перцепция, польские мемуаристы, польские мемуары, Наполеон.*

Відомості про авторів

Андрій Грубінко – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного економічного університету, докторант відділу міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ.

Жанна Іщенко – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Тетяна Клиніна – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету.

Сергій Лучканин – доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Андрій Мартинов – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародних зв'язків і зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ.

Наталія Папенко – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Павло Сацький – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Олена Скрипник – кандидат історичних наук, викладач кафедри всесвітньої історії та правознавства історичного факультету Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.

Євген Хан – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Людмила Чекаленко – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.

Домінік Шжеєшні-Костанецькі – аспірант Інституту історії, Варшавський університет.

Information about the authors

Lyudmyla Chekalenko – Sc. D. (Political Studies), Professor, Head of the Department of foreign policy and diplomacy, Diplomatic academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Andrew Hrubinko – Ph. D. (History), Associate Professor, Ternopil National Economic University, PhD student of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, National Academy of Sciences Institute of History.

Zhanna Ischenko – Ph. D. (History), Senior Lecturer of Department of source criticism and auxiliary sciences of history, Institute of historical education, National Pedagogic Mykhailo Dragomanov University.

Yevgen Khan – Ph. D. (History), Senior Lecturer of Department of political history, Kyiv National Economic Vadym Hetman Univeresity.

Tetyana Klynina – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of History and Document Studies National Aviation University.

Serhiy Luchkanyn – Sc. D. (Philology), Professor of Department of general linguistics and classic philology Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Andrei Martynov – Sc. D. (History), Professor, senior researcher of international relations and foreign policy of Ukraine, National Academy of Sciences Institute of History.

Natalia Papenko – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, historical faculty, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Pavlo Satskiy – Ph. D. (History), Associate Professor of Department of political history, Kyiv National Economic Vadym Hetman Univeresity.

Olena Skrypyk – Ph. D. (History), Lecturer of Department of World History and Jurisprudence, historical faculty, Uman Pedagogical Pavlo Tychyna University.

Dominik Szczęsny-Kostanecki – PhD student of Institute of History, University of Warsaw.

Вимоги до оформлення статей для публікації в журналі

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Статті приймаються **лише в електронному варіанті** (e-mail: europaean.historical.studies@gmail.com). Тел. (068) 3525285.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

Вимоги до оформлення: файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, верхнє – 2 см, праве – 1,5 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською і російською мовами;
- анотації (резюме) українською, російською та англійською мовами (не менше 500 знаків з пробілами);
- ключові слова українською, російською та англійською мовами;
- окремим файлом – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail

Назва файла статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: `ivanov.doc`). Назва файла з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: `ivanov_avtor.doc`

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а по мірі того, як вони зустрічаються в тексті.

Послідовність розміщення елементів статті: УДК (ліворуч); на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч); назва статті (великими літерами

по центру); анотація і ключові слова мовою статті; виклад основного матеріалу статті; джерела та література (нумерація позицій автоматична); назва статті, анотація і ключові слова двома іншими мовами (наприклад, російською та англійською, якщо стаття написана українською).

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклади опису наведено на сайті Книжкової палати України (у зразку елементи, виділені напівжирним курсивом, є необов'язковими, їх не потрібно включати до бібліографічного опису).

Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

Обсяг статті – 0,5 ум. друк. арк. (20 тис. знаків з пробілами).

Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, викладеним у інформаційному листі, мають низький науковий рівень та не пройшли внутрішнє рецензування.

Детальніша інформація щодо умов публікації розміщена на сайті журналу «Європейські історичні студії».

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн

Європейські історичні студії
Електронне наукове видання
№ 3.

Редакційна колегія:

Голова редколегії – доктор історичних наук, проф. Машевський Олег Петрович

Заступник голови редколегії – доктор історичних наук, проф. Мартинов Андрій Юрійович

Заступник голови редколегії – кандидат історичних наук, доц. Купчик Олег Романович

Відповідальний секретар – кандидат історичних наук, ас. Пількевич Вікторія Олександрівна

Комп'ютерна верстка

Брайлян Єгор Сергійович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.